

શ્રી સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર

ગાથા ૩૦૮ થી ૪૧૫

કળશ : ૧૯૩ થી ૨૪૬

પ્રવચન નંબર : ૩૭૮ થી ૪૬૪

કળશ : ૧૯૩

ઉત્થાનિકા :- પ્રથમ ટીકાકાર આચાર્યદેવ કહે છે કે ‘હવે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે.’

મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાંગ નીકળી ગયા પછી સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે. રંગભૂમિમાં જીવ-અજીવ, કર્તાકર્મ, પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ—એ આઠ સ્વાંગ આવ્યા, તેમનું નૃત્ય થયું અને પોતપોતાનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓ નીકળી ગયા. હવે સર્વ સ્વાંગો દૂર થયે એકાકાર સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં પ્રથમ જ, મંગળરૂપે જ્ઞાનપુંજ આત્માના મહિમાનું કાવ્ય કહે છે

:-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * સમસ્ત કર્તા-લોકતા આદિ ભાવોને સમ્યક્ પ્રકારે
* નાશ પમાડીને પદે પદે (અર્થાત્ કર્મના ક્ષયોપશમના નિમિત્તે થતા
૨. * દરેક પર્યાયમાં) બંધ-મોક્ષની રચનાથી
* દૂર વર્તતો, શુદ્ધ શુદ્ધ
૩. * (અર્થાત્ જે રાગાદિ મળ તેમજ આવરણ—બન્નેથી રહિત છે એવો),
* જેનું પવિત્ર અચળ તેજ નિજરસના (-જ્ઞાનરસના, જ્ઞાનચેતનારૂપી રસના)
૪. * ફેલાવથી ભરપૂર છે એવો, અને જેનો મહિમા
* ટંકોત્કીર્ણ પ્રગટ છે એવો આ જ્ઞાનપુંજ
૫. * [સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનમાત્ર જ જેનું એકરૂપ છે એવો આ] આત્મા પ્રગટ થાય છે.
* [કે જે જીવ-અજીવ આદિ સર્વ સ્વાંગોથી રહિત એકાકાર છે.]

કળશામૃત :

૧. * કર્તા અને લોકતાદિ સહુ ભાવો તણો સમ્યક્ રીતે
કરી નાશ, કર્મ તણા પ્રલય-ઉપશમ* નિમિત્ત થકી અરે;
૨. * રચના થતી જે બંધ તેમ જ મોક્ષનીય પદે-પદે,
તેનાથી દૂરે વર્તતો જે શુદ્ધ શુદ્ધ જ છે ખરે;
૩. * રાગાદિ મળ-કર્માવરણથી રહિત છે એવો અહા,
જેનું પવિત્ર અચળ અહા છે તેજ નિજના રસ તણા;
૪. * ફેલાવથી ભરપૂર એવો, ને મહિમા જેહનો
ટંકોત્કીર્ણ પ્રગટ સદા છે પુંજ જ્ઞાન તણો અહો;
૫. * આ આતમા [સુવિશુદ્ધજ્ઞાન જ માત્રરૂપ] પ્રગટ થતો,
[જીવ-અજીવ આદિ સ્વાંગ વિરહિત એક આકારે અહો!]

* પ્રલય-ઉપશમ = ક્ષય-ઉપશમ = ક્ષયોપશમ

કલશ - ૧૯૪

ઉત્થાનિકા :-હવે સુવિશુદ્ધજ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે. તેમાં પ્રથમ, ‘આત્મા કર્તા-ભોક્તાભાવથી રહિત છે’ એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિકારૂપ શ્લોક કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :-

૧. * કર્તાપણું આ ચિત્સ્વરૂપ આત્માનો સ્વભાવ નથી,
* જેમ ભોક્તાપણું સ્વભાવ નથી.
૨. * અજ્ઞાનથી જ તે કર્તા છે,
* અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અકર્તા છે.

કલશામૃત :-

૧. * કર્તાપણું આ ચિત્સ્વરૂપ આત્મા તણો ન સ્વભાવ છે,
ભોક્તાપણું જ્યમ [ચિત્સ્વરૂપ આત્મા તણો] ન સ્વભાવ છે.
૨. * અજ્ઞાનમાત્રથી છે ખરે કર્તા અહો આ આત્મા,
અજ્ઞાનનો જ અભાવ થાતાં છે અકર્તા આત્મા.

ગાથા - ૩૦૮ થી ૩૧૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આત્માનું અકર્તાપણું દ્રષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે :-

- ગાથા * જે દ્રવ્ય ઊપજે જે ગુણોથી તેથી જાણ અનન્ય તે,
જ્યમ જગતમાં કટકાદિ પર્યાયોથી કનક અનન્ય છે. ૩૦૮.
- * જીવ-અજીવના પરિણામ જે દર્શાવિયા સૂત્રો મહી,
તે જીવ અગર અજીવ જાણ અનન્ય તે પરિણામથી. ૩૦૯.
- * ઊપજે ન આત્મા કોઈથી તેથી ન આત્મા કાર્ય છે,
ઊપજાવતો નથી કોઈને તેથી ન કારણ પણ ઠરે. ૩૧૦.
- * રે! કર્મ આશ્રિત હોય કર્તા, કર્મ પણ કર્તા તણે,
આશ્રિતપણે ઊપજે નિયમથી, સિદ્ધિ નવ બીજી દીસે. ૩૧૧.

ટીકામૃત :-

(૧) [જીવ તથા અજીવ પોતપોતાના પરિણામના જ કર્તા છે, એકબીજાના નહિ :]

૧. * રે! પ્રથમ તો ક્રમબદ્ધ એવા નિજ તણા પરિણામથી,
જીવ ઊપજતો જ થકો અહો જીવ છે, અજીવ [કદી] નથી;
૨. * ને અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ એવા નિજ તણા પરિણામથી,
રે! ઊપજતું જ થકું અજીવ છે, જીવ નથી—એ રીતથી;

(૨) [દ્રષ્ટાંત : જેમ સુવર્ણને કંકણાદિ પરિણામ સાથે તેમ સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે, અન્ય સાથે નહિ :]

૧. * એ કારણે કે જેમ (કંકણ આદિ પરિણામો થકી,
રે ઊપજતા) સુવર્ણને કંકણ સમા પરિણામથી
૨. * તાદાત્મ્ય છે, ત્યમ સર્વ દ્રવ્યોને જ નિજ પરિણામથી
તાદાત્મ્ય છે, [પણ છે નહિ તાદાત્મ્ય કો પણ અન્યથી.]

(૩) [સિદ્ધાંત : કોઈ દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્ય સાથે, ઉત્પાદ્ય-ઉત્પાદક** સંબંધ નથી તેથી કાર્ય-કારણભાવ નથી :]

૧. * આ રીત નિજ પરિણામથી જીવ ઊપજતો હોવા છતાં,
તેને અજીવ સહ કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ નથી કદા;
૨. * એ કારણે કે સર્વ દ્રવ્યોને બીજા સહુ દ્રવ્યથી,
ઉત્પાદ્ય-ઉત્પાદક તણો જ અભાવ છે [રે નિયમથી;]

* ઉત્પાદ્ય = ઉત્પન્ન થવાને લાયક, ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતા; ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય; કાર્ય.

** ઉત્પાદક = ઉત્પન્ન કરનાર, કારણ.

(૪) [તાત્પર્ય : કર્તા-કર્મપણું સ્વદ્રવ્યમાં જ હોવાથી જીવ અન્યદ્રવ્યનો અકર્તા છે :]

૧. * તે કાર્ય-કારણભાવ સિદ્ધ થતાં નહિ રે અજીવને,
નથી કર્મપણું જીવનું અહો કદી સિદ્ધ થાતું એ રીતે;
૨. * ને અજીવને આ કર્મપણું જીવનું ન સિદ્ધ થતાં કદી,
સહુ અન્ય દ્રવ્યોની અપેક્ષા રહિત કર્તા-કર્મની;
૩. * સિદ્ધિ સ્વદ્રવ્ય મહીં જ હોવાથી અહો જીવદ્રવ્યને,
કર્તાપણું નથી અજીવનું તેથી અકર્તા જીવ ઠરે.

ટીકા :-

(૧) [જીવ તથા અજીવ પોતપોતાના પરિણામના જ કર્તા છે, એકબીજાના નહિ :]

૧. * પ્રથમ તો જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી
* ઊપજતો થકો જીવ જ છે, અજીવ નથી;
૨. * એવી રીતે અજીવ પણ ક્રમબદ્ધ પોતાના પરિણામોથી
* ઊપજતું થકું અજીવ જ છે, જીવ નથી;

(૨) * [દ્રષ્ટાંત : જેમ સુવર્ણને કંકણાદિ પરિણામ સાથે તેમ સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે તાદાત્મ્ય છે, અન્ય સાથે નહીં :]

૧. * કારણ કે જેમ (કંકણ આદિ પરિણામોથી
* ઊપજતા એવા) સુવર્ણને કંકણ આદિ પરિણામો સાથે
૨. * તાદાત્મ્ય છે તેમ સર્વ દ્રવ્યોને પોતાના પરિણામો સાથે
* તાદાત્મ્ય છે [પરંતુ અન્ય કોઈ પણ સાથે તાદાત્મ્ય નથી.]

(૩) [સિક્ષાંત : કોઈ દ્રવ્યને બીજા દ્રવ્ય સાથે ઉત્પાદ્ય-ઉત્પાદક સંબંધ નથી તેથી કાર્ય-કારણભાવ નથી:]

૧. * આમ જીવ પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો હોવા છતાં
* તેને અજીવની સાથે કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થતો નથી,
૨. * કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય દ્રવ્ય સાથે
* ઉત્પાદ્ય-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે;

(૪) [તાત્પર્ય : કર્તાકર્મપણું સ્વદ્રવ્યમાં જ હોવાથી જીવ અન્યદ્રવ્યનો અકર્તા છે :]

૧. * તે (કાર્ય-કારણભાવ) નહિ સિદ્ધ થતાં, અજીવને
* જીવનું કર્મપણું સિદ્ધ થતું નથી;
૨. * અને તે (-અજીવને જીવનું કર્મપણું) નહિ સિદ્ધ થતાં,
* કર્તાકર્મની અન્યનિરપેક્ષપણે (-અન્ય દ્રવ્યથી નિરપેક્ષપણે
૩. * સ્વદ્રવ્યમાં જ) સિદ્ધિ હોવાથી, જીવને
* અજીવનું કર્તાપણું સિદ્ધ થતું નથી, માટે જીવ અકર્તા ઠરે છે.

કલશ - ૧૯૫

ઉત્થાનિકા :-‘આ રીતે જીવ અકર્તા છે તોપણ તેને બંધ થાય છે એ કોઈ અજ્ઞાનનો મહિમા છે’ એવા અર્થનું કલશરૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જે નિજરસથી વિશુદ્ધ છે અને
 - * સ્ફુરાયમાન થતી જેની ચૈતન્યજ્યોતિઓ વડે લોકનો સમસ્ત વિસ્તાર વ્યાપ્ય થઈ જાય છે.
૨. * એવો જેનો સ્વભાવ છે,
 - * એવો આ જીવ પૂર્વોક્ત રીતે (પરદ્રવ્યનો અને પરભાવોનો) અકર્તા ઠર્યો,
૩. * તોપણ તેને આ જગતમાં કર્મપ્રકૃતિઓ સાથે
 - * જે આ (પ્રગટ) બંધ થાય છે તે ખરેખર
૪. * અજ્ઞાનનો કોઈ ગહન મહિમા સ્ફુરાયમાન છે.
 - * [આ રીતે આચાર્યશ્રી ખેદ અને આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરે છે કે જીવ અકર્તા હોવા છતાં પણ તેને કર્મનો બંધ થાય છે!]

કલશામૃત :-

૧. * નિજરસથી જેહ વિશુદ્ધ છે ને જેની ચેતનજ્યોતિઓ, સ્ફુરાયમાન થતી થકી વિસ્તરતી લોક મહીં અહો
૨. * સમસ્ત, રે એવો સ્વભાવ જ છે ખરે જેનો અહો આ જીવ, પૂર્વકથિત રીત ઠર્યો અકર્તા પર તણો;
૩. * તોપણ અરે તેને જગતમાં કર્મપ્રકૃતિઓ થકી, જે પ્રગટ બંધન થાય છે આ તે ખરેખર [છે નક્કી;]
૪. * સ્ફુરાયમાન અહો ગહન મહિમા જ કો અજ્ઞાનનો, [છે ખેદ ને આશ્ચર્ય—જીવને બંધ થાતો કર્મનો !]

ગાથા - ૩૧૨, ૩૧૩

ઉત્થાનિકા :- (હવે આ અજ્ઞાનના મહિમાને પ્રગટ કરે છે :)

- ગાથા : * પણ જીવ પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજે વિણસે અરે!
 ને પ્રકૃતિ પણ જીવના નિમિત્તે ઊપજે વિણસે; ૩૧૨
 * અન્યોન્યના નિમિત્તે એ રીતે બંધ બેઉ તણો બને
 -આત્મા અને પ્રકૃતિ તણો, સંસાર તેથી થાય છે. ૩૧૩

ટીકામૃત :-

૧. [અજ્ઞાનને કારણે અકર્તા આત્મા બંધને પામે છે!]
 ૧. * અનાદિના સંસારથી નિજના અને પરના [સદા,]
જુદા જુદા એવા નિયત નિજલક્ષણો વિષયક અહા;
 ૨. * નહિ ભેદજ્ઞાન જ હોઈને આ આત્મા પરના અને
નિજના અહા એકત્વનો અધ્યાસ કરવાને લીધે;
 ૩. * કર્તા થઈને પ્રકૃતિનિમિત્ત^૨ ઊપજે-વિણસે^૩,
ને પ્રકૃતિ પણ જીવના નિમિત્તે ઊપજે-વિણસે;
 ૪. * આત્મા તણા પરિણામને અનુસાર પ્રકૃતિ પરિણામે,
[ને છે અકર્તા તોય આ જીવ બંધને પામે અરે !]
- (૨) [નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોવાને કારણે આત્મા અને પ્રકૃતિને કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે :]
૧. * આ રીતે જો કે આત્મા ને પ્રકૃતિને છે સદા,
અભાવ કર્તા-કર્મનો, તોપણ પરસ્પર છે અહા;
 ૨. * નિમિત્ત-નૈમિત્તિક તણો સદ્ભાવ તેથી બેયને,
દેખાય છે બંધન અરે છે તેથી આ સંસાર ને
 ૩. * તેથી જ આત્મા-કર્મને વ્યવહાર કર્તા-કર્મનો,
[આ રીતે પ્રગટ કર્યો ગહન મહિમા અહો અજ્ઞાનનો !]

૧ પર = પ્રકૃતિ = રાગાદિ

૨ નિમિત્તે = લક્ષે = આશ્રયે

૩ ઊપજે-વિણસે = વિકારરૂપે પરિણામે

૪ એકત્વ = રાગ અને જ્ઞાનને એક માનવા

ટીકા :-

(૧) [અજ્ઞાનને કારણે અકર્તા આત્મા બંધને પામે છે !]

૧. * આ આત્મા, (તેને) અનાદિ સંસારથી જ (પરના અને પોતાના

* જુદા જુદા) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું

૨. * જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે પરના અને

* પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી

૩. * કર્તા થયો થકો, પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે;

* પ્રકૃતિ પણ આત્માના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ પામે છે

૪. * (અર્થાત્ આત્માના પરિણામ અનુસાર પરિણામે છે)

* [અને સ્વભાવથી અકર્તા છે તોપણ અજ્ઞાનને કારણે આત્મા બંધને પામે છે.]

(૨) [નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોવાને કારણે આત્મા અને પ્રકૃતિને કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે :]

૧. * એ રીતે—જોકે તે આત્મા અને પ્રકૃતિને

* કર્તાકર્મભાવનો અભાવ છે તોપણ પરસ્પર

૨. * નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવથી બન્નેને

* બંધ જોવામાં આવે છે, તેથી સંસાર છે અને

૩. * તેથી જ તેમને (આત્માને અને પ્રકૃતિને) કર્તાકર્મનો વ્યવહાર છે.

* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ અજ્ઞાનનો, ગહન મહિમા વર્ણવ્યો.]

ગાથા - ૩૧૪, ૩૧૫

ઉત્થાનિકા :-('જ્યાં સુધી આત્મા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઊપજવું-વિણસવું ન છોડે, ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની, મિથ્યાદ્રષ્ટિ, અસંયત છે' એમ કહે છે :-)

- ગાથા : * ઉત્પાદ-વ્યય પ્રકૃતિનિમિત્તે જ્યાં લગી નહિ પરિતજે,
અજ્ઞાની, મિથ્યાત્વી, અસંયત ત્યાં લગી આ જીવ રહે; ૩૧૪.
* આ આતમા જ્યારે કરમનું ફળ અનંતુ પરિતજે,
જ્ઞાયક તથા દર્શક તથા મુનિ તેહ કર્મવિમુક્ત છે. ૩૧૫.

ટીકામૃત :-

(૧) [પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો માનનાર વિભાવનો કર્તા થઈને કર્મથી બંધાય છે :]

૧. * આ આતમા નિજના અને પરના અહા જુદા જુદા,
નિશ્ચિત નિજલક્ષણ તણું નહિ જ્ઞાન હોવાથી અહા;
૨. * પ્રકૃતિ તણા નિજભાવને તે છોડતો નથી જ્યાં સુધી,
કે ભાવ જે છે બંધનું નિમિત્ત નિજને, ત્યાં સુધી
૩. * તે સ્વપરના એકત્વના અધ્યાસથી જ્ઞાયક નથી,
ને સ્વપરના એકત્વની શ્રદ્ધાથી છે મિથ્યાત્વી;
૪. * ને સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી અસંયત તેહ છે,
[આ રીત પ્રકૃતિલીન જીવ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે.]

(૨) [પ્રકૃતિના સ્વભાવથી ભેદજ્ઞાન કરનાર વિભાવનો અકર્તા થઈને કર્મમુક્ત થાય છે :]

૧. * ને જીવ તે જ્યારે અહો, નિજના તથા પરના સદા,
જુદા જુદા નિજલક્ષણોના ભેદજ્ઞાન લીધે અહા;
૨. * જે બંધકારણ છે સ્વને તેવા પ્રકૃતિસ્વભાવને,
છોડે અહો છે [લક્ષમાંથી] જીવ તે ત્યારે ખરે;
૩. * નિજના તથા પરના વિભાગીજ્ઞાનથી જ્ઞાયક અને
વિભાગદર્શનથી સ્વપરના તેહ છે દર્શક ખરે;
૪. * છે સ્વપરની જ વિભાગપરિણતિથી ખરે સંયત અહા,
ત્યારે જ તે જીવ સ્વપરના એકત્વનો અધ્યાસ ના
૫. * કરવાથી, કર્તા છે નહિ વિભાવભાવ તણો કદા,
[આ રીત ભેદવિજ્ઞાનથી જીવ કર્મમુક્ત થતો અહા!]

ટીકા :-

(૧) [પ્રકૃતિના સ્વભાવને પોતાનો માનનાર વિભાવોનો કર્તા થઈને કર્મથી બંધાય છે :]

૧. * જ્યાં સુધી આ આત્મા, (પોતાના અને પરનાં જુદાં જુદાં)
 - * નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે,
૨. * પ્રકૃતિના સ્વભાવને કે જે
 - * પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને—છોડતો નથી, ત્યાં સુધી
૩. * સ્વપરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે,
 - * સ્વપરના એકત્વદર્શનથી (એકત્વરૂપ શ્રદ્ધાનથી) મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે અને
૪. * સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી અસંયત છે;
 - * [આ રીતે પ્રકૃતિના સ્વભાવથી એકત્વ કરનાર જીવ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે.]

(૨) [પ્રકૃતિના સ્વભાવથી ભેદજ્ઞાન કરનાર વિભાવનો અકર્તા થઈને કર્મમુક્ત થાય છે :]

૧. * અને જ્યારે આ જ આત્મા, (પોતાના અને પરનાં
 - * જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોના જ્ઞાનને (ભેદજ્ઞાનને) લીધે,
૨. * પ્રકૃતિના સ્વભાવને—કે જે પોતાને બંધનું કારણ છે તેને—
 - * છોડે છે, ત્યારે
૩. * સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી (ભેદજ્ઞાનથી) જ્ઞાયક છે,
 - * સ્વપરના વિભાગદર્શનથી (ભેદદર્શનથી) દર્શક છે
૪. * અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિથી (ભેદપરિણતિથી) સંયત છે; અને
 - * ત્યારે જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ નહિ
૫. * કરવાથી અકર્તા છે.
 - * [આ રીતે ભેદવિજ્ઞાનથી વિભાવનો અકર્તા થઈને જીવ કર્મમુક્ત થાય છે.]

કલશ-૧૯૬

ઉત્થાનિકા :-'એવી જ રીતે ભોક્તાપણું પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી' એવા અર્થનો આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * કર્તાપણાની જેમ ભોક્તાપણું પણ આ
* ચૈતન્યનો (ચિત્સ્વરૂપ આત્માનો) સ્વભાવ કહ્યો નથી.
૨. * અજ્ઞાનથી જ તે ભોક્તા છે,
* અજ્ઞાનનો અભાવ થતાં અભોક્તા છે.

કલશામૃત :-

૧. * કર્તાપણાની જેમ રે ભોક્તાપણું તેમજ સદા,
ચિત્સ્વરૂપ આત્માનો સ્વભાવ કહ્યો નથી કિંતુ અહા;
૨. * અજ્ઞાનમાત્રથી તેહ છે ભોક્તા અરે [રાગાદિનો,]
અજ્ઞાનનો જ અભાવ થાતાં તે અભોક્તા છે અહો.

ગાથા - ૩૧૬

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :* અજ્ઞાની વેદે કર્મફળ પ્રકૃતિસ્વભાવે સ્થિત રહી,
ને જ્ઞાની તો જાણે ઉદયગત કર્મફળ, વેદે નહીં. ૩૧૬.

ટીકામૃત :-

(૧) [પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં સ્થિત અજ્ઞાની કર્મફળને વેદે છે :]

૧. * નહિ જ્ઞાન શુદ્ધાત્મા તણું હોવાથી અજ્ઞાની અહા,
નિજ-પર તણા એકત્વજ્ઞાનથી, તેમ નિજ ને પર તણા
૨. * એકત્વદર્શનથી, વળી નિજ-પર તણા એકત્વની
હોવાથી પરિણતિ, છે ખરે સ્થિત કર્મના ભાવો મહીં;
૩. * 'પ્રકૃતિસ્વભાવો હું જ છું આ'—તેમ અનુભવતો થકો,
તે કર્મફળને વેદતો—અનુભવન પણ કરતો અહો.

(૨) [પ્રકૃતિસ્વભાવથી ભેદજ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાની કર્મફળને વેદતો નથી :]

૧. * ને જ્ઞાનીને શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન હોવાથી સદા,
નિજ-પર તણા વિભાગજ્ઞાન અને અહો નિજ-પર તણા
૨. * વિભાગદર્શનથી તથા વિભાગપરિણતિથી અહો
પ્રકૃતિસ્વભાવ છૂટી ગયેલો હોઈને, શુદ્ધાત્મનો
૩. * નિજભાવમાત્ર 'હું એક છું આ'—એમ અનુભવતો ખરે
તે ઉદિત એવા કર્મફળને, જ્ઞેયમાત્રપણા લીધે
૪. * જાણે જ છે, પણ હુંપણે તેને જ અનુભવવું અહા
અશક્ય હોવાથી ન તેને વેદતો કદીયે જરા.

ટીકા :-

(૧) [પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં સ્થિત અજ્ઞાની કર્મફળને વેદે છે :]

૧. * અજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે
* સ્વપરના એકત્વજ્ઞાનથી, સ્વપરના
૨. * એકત્વદર્શનથી, અને સ્વપરની
* એકત્વપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી
૩. * પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ 'હું'પણે અનુભવતો થકો (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ 'આ હું છું'
એમ અનુભવતો થકો)
* કર્મફળને વેદે છે—ભોગવે છે.

(૨) [પ્રકૃતિસ્વભાવથી ભેદજ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાની કર્મફળને વેદતો નથી :]

૧. * અને જ્ઞાની તો શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના સદ્ભાવને લીધે
 - * સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી સ્વપરના
૨. * વિભાગદર્શનથી અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિથી
 - * પ્રકૃતિના સ્વભાવથી નિવર્તેલો (-ખસી ગયેલો, છૂટી ગયેલો) હોવાથી શુદ્ધ આત્માના
૩. * સ્વભાવને એકને જ 'હું'પણે અનુભવતો થકો
 - * ઉદિત કર્મફળને, તેના જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધે, જાણે જ છે,
૪. * પરંતુ તેનું 'હું'પણે અનુભવાવું
 - * અશક્ય હોવાથી (તેને) વેદતો નથી.

કળશ-૧૯૭

ઉત્થાનિકા :- 'હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે' :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવમાં લીન-રક્ત હોવાથી
* (-તેને જ પોતાનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-)
૨. * સદા વેદક છે, અને જ્ઞાની તો પ્રકૃતિસ્વભાવથી
* વિરામ પામેલો—વિરક્ત હોવાથી
૩. * (-તેને પરનો સ્વભાવ જાણતો હોવાથી-)
* [જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવનો મારાપણે] કદાપિ વેદક નથી.
૪. * આવો નિયમ બરાબર વિચારીને—નક્કી કરીને
* નિપુણ પુરુષો અજ્ઞાનીપણાને છોડો
૫. * અને શુદ્ધ—એક—આત્મામય તેજમાં નિશ્ચળ થઈને
* જ્ઞાનીપણાને સેવો.

કળશામૃત :-

૧. * લીન-રક્ત પ્રકૃતિસ્વભાવમાં હોવાથી અજ્ઞાની અરે,
તેને અહો નિજનો સ્વભાવ જ જાણતો હોવાથી તે;
૨. * વેદક સદા છે ને પ્રકૃતિસ્વભાવથી તો જ્ઞાની છે,
વિરામ પામેલો અહો—વિરક્ત હોવાથી—ખરે;
૩. * તેને અહો પરનો સ્વભાવ જ જાણતો તે હોઈને,
વેદક કદાપિ છે નહિ [મારાપણે જ્ઞાની ખરે.]
૪. * આવો નિયમ યથાર્થ રીત વિચારીને નક્કી કરો,
હે નિપુણ પુરુષો ! સૌ તમે અજ્ઞાનતા છોડી અહો;
૫. * ને શુદ્ધ—એક જ—આત્મામય તેજમાં નિશ્ચળ થજો,
જ્ઞાનીપણાને સેવજો, [ભોક્તાપણાને છોડજો.]

ગાથા-૩૧૭

ઉત્થાનિકા :-હવે 'અજ્ઞાની વેદક જ છે' એવો નિયમ કરવામાં આવે છે. (અર્થાત્ 'અજ્ઞાની ભોક્તા જ છે' એવો નિયમ છે—એમ કહે છે.)

ગાથા :* સુરીતે ભણીને શાસ્ત્ર પણ, પ્રકૃતિ અભવ્ય નહીં તજે,
સાકર સહિત ક્ષીરપાનથી પણ સર્પ નહિ નિર્વિષ બને. ૩૧૭.

ટીકામૃત :-

૧. * જ્યમ જગતમાં આ સર્પ પોતાના અહો વિષભાવને,
પોતાની મેળે છોડતો નથી ને વળી વિષભાવને;
૨. * છોડાવવા કાજે સમર્થ અહો [ખરેખર] જેહ છે,
સાકરસહિત ક્ષીરપાનથી પણ છોડતો નથી તે અરે;
૩. * અભવ્ય ત્યમ પ્રકૃતિસ્વભાવ ન છોડતો નિજથી તથા
છોડાવવા માટે સમર્થ જ તે અહો દ્રવ્યશ્રુતના
૪. * [શ્રુત]જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી તે સદા એ કારણે,
કે ભાવશ્રુતરૂપ શુદ્ધ નિજ આત્મા તણું નથી જ્ઞાન તે;
૫. * અજ્ઞાનીપણું છે તેથી તેને, આથી આવો નિયમ છે—
અજ્ઞાની પ્રકૃતિભાવમાં લીન હોઈને ભોક્તા જ છે.

ટીકા :-

૧. * જેમ આ જગતમાં સર્પ વિષભાવને
* પોતાની મેળે છોડતો નથી અને વિષભાવ
૨. * છોડાવવાને (મટાડવાને) સમર્થ એવા
* સાકર સહિત દૂધના પાનથી પણ છોડતો નથી,
૩. * તેમ ખરેખર અભવ્ય પ્રકૃતિસ્વભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી અને
* પ્રકૃતિસ્વભાવને છોડાવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યશ્રુતના
૪. * [શ્રુત]જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી; કારણ કે તેને સદાય
* ભાવશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના) અભાવને લીધે
૫. * અજ્ઞાનીપણું છે. આથી એવો નિયમ કરવામાં આવે છે (અર્થાત્ એવો નિયમ ઠરે છે) કે
* અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવમાં સ્થિત હોવાથી વેદક જ છે (-કર્મનો ભોક્તા જ છે).

ગાથા-૩૧૮

ઉત્થાનિકા :-હવે જ્ઞાની તો કર્મફળનો અવેદક જ છે—એવો નિયમ કરવામાં આવે છે :-

ગાથા :* નિર્વેદને પામેલ જ્ઞાની કર્મફળને જાણતો,
-કડવા મધુર બહુવિધને, તેથી અવેદક છે અહો! ૩૧૮.

ટીકામૃત :-

૧. * જેમાંથી સહુ ભેદો* અહો દૂર થયા છે એવું જે,
રે ભાવશ્રુતરૂપ જ્ઞાન જેનું છે સ્વરૂપ એવા ખરે;
૨. * શુદ્ધાતમાના જ્ઞાનનો સદ્ભાવ તેને હોઈને,
તે જ્ઞાનીને પરથી અતિ વિરક્તિ હોવાને લીધે;
૩. * સ્વયમેવ છોડે છે અહો તે જ્ઞાની પ્રકૃતિભાવને,**
તેથી ઉદયગત મધુર-કડવા કર્મફળ જે તેમને;
૪. * જ્ઞાતાપણાને કારણે તે માત્ર જાણે છે ખરે,
કિંતુ એવું જ્ઞાન જ્યારે હોય છે ત્યારે અરે;
૫. * પરદ્રવ્યને મારાપણે અનુભવન કરવાની અહા,
નહિ યોગ્યતા હોવાથી તે કર્મો તણા ફળને કદા
૬. * નથી વેદતો, તેથી જ તે વિરક્ત પ્રકૃતિસ્વભાવથી
હોવાથી વેદક છે નહિ [તે કર્મફળ વિધવિધથી.]

ટીકા :-

૧. * જ્ઞાની તો જેમાંથી ભેદ દૂર થયા છે એવું
* ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેનું સ્વરૂપ છે એવા
૨. * શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના-) સદ્ભાવને લીધે,
* પરથી અત્યંત વિરક્તિ હોવાથી
૩. * પ્રકૃતિસ્વભાવને (-કર્મના ઉદયના સ્વભાવને) સ્વયમેવ છોડે છે
* તેથી ઉદયમાં આવેલા અમધુર કે મધુર કર્મફળને
૪. * જ્ઞાતાપણાને લીધે કેવળ જાણે જ છે,
* પરંતુ જ્ઞાન હોતાં (-જ્ઞાન હોય ત્યારે-)
૫. * પરદ્રવ્યને 'હું'પણે અનુભવવાની
* અયોગ્યતા હોવાથી (તે કર્મફળને)
૬. * વેદતો નથી માટે જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત
* હોવાથી અવેદક જ છે.

* ભેદો = દ્રવ્ય-પર્યાયના, ગુણ-ગુણી આદિના ભેદો જેમાં નથી એવા અભેદ આત્માનું જ્ઞાન.

** પ્રકૃતિભાવને = પ્રકૃતિસ્વભાવને = કામક્રોધ, દયા, દાન, ભક્તિના પરિણામને.

કળશ-૧૯૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી
* તેમ જ વેદતો નથી.
૨. * કર્મના સ્વભાવને તે કેવળ જાણે જ છે.
* એમ કેવળ જાણતો થકો
૩. * કરણના અને વેદનના (-કરવાના અને ભોગવવાના-)અભાવને લીધે શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચળ એવો તે ખરેખર મુક્ત જ છે.

કળશામૃત :-

૧. * જ્ઞાની અહો કદી [રાગ આદિ] કર્મને કરતો નથી,
વળી તેમ જ્ઞાની [રાગ આદિ] કર્મ ભોગવતો નથી;
૨. * [કિંતુ] તે તો માત્ર જાણે છે જ કર્મસ્વભાવને,
ને એમ કેવળ તે અહો બસ જાણતો જ થકો ખરે;
૩. * કર્તૃત્વ ને ભોક્તૃત્વનો જ અભાવ હોવાને લીધે,
નિજ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવમાં સ્થિત તે ખરેખર મુક્ત છે.

કર્મને = ભાવકર્મને = દયા, દાનાદિ રાગને

ગાથા - ૩૧૯

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થને ફરી દ્રઢ કરે છે :-

ગાથા * કરતો નથી, નથી વેદતો જ્ઞાની કરમ બહુવિધને,
બસ જાણતો એ બંધ તેમજ કર્મફળ શુભ-અશુભને. ૩૧૯.

ટીકામૃત :-

૧. * રે જ્ઞાની કર્મની ચેતનાથી રહિત હોવાથી સદા,
પોતે અકર્તા હોઈને ને કર્મફળની ચેતના;
૨. * તેનાથી રહિત જ હોઈને પોતે અવેદક છે સદા,
ને તેથી જ્ઞાની કર્મ અથવા કાર્ય ના કરતો કદા;
૩. * તેમ જ અહો તે વેદતો નથી [કર્મફળને પણ જરા,]
કિંતુ જ્ઞાનની ચેતનામય જ્ઞાની હોવાથી અહા;
૪. * બસ માત્ર જ્ઞાતા હોઈને શુભ કે અશુભ બંધો તથા
સહુ કર્મફળને માત્ર જાણે છે જ તે જ્ઞાની સદા.

ટીકામૃત :-

૧. * કર્મચેતના રહિત હોવાને લીધે
* પોતે અકર્તા હોવાથી, અને કર્મફળચેતના
૨. * રહિત હોવાને લીધે પોતે અવેદક (-અભોક્તા)
* હોવાથી, જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી.
૩. * તેમ જ વેદતો (-ભોગવતો) નથી;
* પરંતુ જ્ઞાનચેતનામય હોવાને લીધે
૪. * કેવળ જ્ઞાતા જ હોવાથી, શુભ અથવા અશુભ કર્મબંધને તથા
* કર્મફળને કેવળ જાણે છે.

ગાથા-૩૨૦

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે—(જ્ઞાની કરતો—ભોગવતો નથી, જાણે જ છે) એ કઈ રીતે? તેનો ઉત્તર દ્રષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે :—

ગાથા : * જ્યમ નેત્ર, તેમજ જ્ઞાન નથી કારક, નથી વેદક અરે!
જાણે જ કર્મોદય, નિરજરા, બંધ તેમજ મોક્ષને. ૩૨૦.

ટીકામૂલ :-

(૧) [દ્રષ્ટાંત : નેત્ર દ્રશ્ય પદાર્થને માત્ર દેખે જ છે, પરંતુ તેને કરતું કે વેદતું નથી :]

૧. * જેવી રીતે આ જગતમાં સહુ દ્રશ્ય વસ્તુથી સદા,
અત્યંત ભિન્નપણા લીધે કદી નેત્ર તેઓને અહા;
૨. * કરવા—અનુભવવા અહો અસમર્થ હોવાથી સદા,
તે દ્રશ્ય વસ્તુને કદી કરતું ન ભોગવતું અહા;
૩. * જો એમ [ક્યારે] હોય ના તો દેખવાથી જ અગ્નિને,
રે સંધુક્ષણની જેમ પોતાને* જ અગ્નિ તણું અરે;
૪. * કરવાપણું—સળગાવવાપણું ને અહો લોખંડના
ગોળા સમાન જ તેમને અગ્નિ તણો અનુભવ અહા;
૫. * રે દુર્નિવાર જ થાય [પણ તેવું થવું છે શક્ય ના,]
(અર્થાત્ જો કદી નેત્ર દ્રશ્ય પદાર્થને કરતું અહા,
૬. * વા વેદતું પણ હોય જો તો તે જ નેત્ર વડે સદા,
અગ્નિ સળગવી જોઈએ ને અગ્નિની જે ઉષ્ણતા;
૭. * અનુભવન પણ તેનું અહો થવું જોઈએ જરૂર જ ખરે,
કિંતુ ન એવું થતું કદી તેથી જ દ્રશ્ય પદાર્થને;
૮. * કરતું નથી, નથી વેદતું કદી નેત્ર દ્રશ્ય પદાર્થને,)
દર્શનસ્વભાવી હોઈને બસ નેત્ર દેખે છે ખરે;

(૨) [સિદ્ધાંત : જ્ઞાન પણ કર્મોના ઉદયાદિને માત્ર જાણે જ છે, પરંતુ તેમને કરતું કે વેદતું નથી :]

૧. * તેવી રીતે [આ] જ્ઞાન** પણ [તે] નેત્રની માફક ખરે,
[બસ માત્ર] દેખનહાર હોવાથી જ કર્મોથી અરે;
૨. * અત્યંત ભિન્નપણા લીધે નિશ્ચયથી તે સહુ કર્મને,
કરવા-અનુભવવા અહો અસમર્થ હોવાને લીધે;
૩. * કરતું નથી, નથી વેદતું પણ જ્ઞાનમાત્ર સ્વભાવી તે
હોવાથી, એ કર્મો તણા સહુ બંધ તેમજ મોક્ષને;

* પોતાને = નેત્રને

** જ્ઞાન = આત્મા

૪. * વળી તેમના સહુ ઉદયને ને નિર્જરાને પણ અરે,
જાણે જ છે કેવળ અહો [જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટાપણે.]
[ઉપસંહાર] * [કરતો નથી, નથી વેદતો એ જ્ઞાની કઈ રીતે અરે?
ઉત્તર કહ્યો એ પ્રશ્નનો દ્રષ્ટાંતપૂર્વક આ રીતે.]

ટીકા :-

(૧) [દ્રષ્ટાંત : નેત્ર દ્રશ્ય પદાર્થને માત્ર દેખે જ છે, પરંતુ તેને કરતું કે વેદતું નથી :]

૧. * જેવી રીતે આ જગતમાં નેત્ર દ્રશ્ય પદાર્થથી
* અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે તેને
 ૨. * કરવા-વેદવાને અસમર્થ હોવાથી,
* દ્રશ્ય પદાર્થને કરતું નથી અને વેદતું નથી—
 ૩. * જો એમ ન હોય તો અગ્નિને દેખવાથી,
* સંધુક્ષણની માફક, પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનું
 ૪. * કરવાપણું (સળગાવવાપણું) અને લોખંડના
* ગોળાની માફક પોતાને (નેત્રને) અગ્નિનો અનુભવ
 ૫. * દુર્નિવાર થાય [પરંતુ એવું થવું શક્ય નથી.]
* (અર્થાત્ જો નેત્ર દ્રશ્ય પદાર્થને કરતું—
 ૬. * વેદતું હોય તો તો નેત્ર વડે
* અગ્નિ સળગવી જોઈએ અને નેત્રને અગ્નિની ઉષ્ણતાનો
 ૭. * અનુભવ અવશ્ય થવો જોઈએ;
* પરંતુ એમ તો થતું નથી,
 ૮. * માટે નેત્ર દ્રશ્ય પદાર્થને કરતું—વેદતું નથી)—
* પરંતુ કેવળ દર્શનમાત્ર સ્વભાવવાળું હોવાથી તે સર્વને કેવળ દેખે જ છે;
- (૨) [સિદ્ધાંત : જ્ઞાન પણ કર્મોના ઉદયાદિને માત્ર જાણે જ છે, પરંતુ તેમને કરતું કે વેદતું નથી :]
૧. * તેવી રીતે જ્ઞાન પણ, પોતે (નેત્રની માફક)
* દેખનાર હોવાથી, કર્મથી
 ૨. * અત્યંત ભિન્નપણાને લીધે નિશ્ચયથી તેને
* કરવા—વેદવાને અસમર્થ હોવાથી,
 ૩. * કર્મને કરતું નથી અને વેદતું નથી, પરંતુ કેવળ જ્ઞાનમાત્ર સ્વભાવવાળું (જાણવાના
સ્વભાવવાળું)
* હોવાથી કર્મના બંધને તથા મોક્ષને,

૪. * કર્મના ઉદયને તથા નિર્જરાને
* કેવળ જાણે જ છે.

[ઉપસંહાર :] [‘(જ્ઞાની કરતો-ભોગવતો નથી, જાણે જ છે) એ કઈ રીતે?’

- * તેનો ઉત્તર દ્રષ્ટાંતપૂર્વક આચાર્યશ્રીએ આ રીતે કહ્યો.]

કલશ-૧૯૯

ઉત્થાનિકા :-હવે, જેઓ-જૈનના સાધુઓ પણ—સર્વથા એકાંતના આશયથી આત્માને કર્તા જ માને છે તેમને નિષેધતો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જેઓ અજ્ઞાન અંધકારથી આચ્છાદિત થયા થકા
* આત્માને કર્તા માને છે,
૨. * તેઓ ભલે મોક્ષને ઇચ્છનારા હોય તોપણ
* સામાન્ય (લૌકિક)જનોની માફક તેમનો પણ મોક્ષ થતો નથી.

કલશામૃત :-

૧. * ઢંકાઈ જઈ અજ્ઞાનઅધથી જેહ [લોકોત્તર] જનો;
છે આતમા કર્તા જ એવું માનતા જેઓ અહો;
૨. * તેઓ સહુ હો મોક્ષના ઇચ્છક ભલે તોપણ અહો,
સામાન્ય જનની જેમ ના કદી મોક્ષ તેઓનો થતો.

ગાથા - ૩૨૧ થી ૩૨૩

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થને ગાથા દ્વારા કહે છે :-

- ગાથા : * જ્યમ લોક માને 'દેવ, નારક આદિ જીવ વિષ્ણુ કરે,'
ત્યમ શ્રમણ પણ માને કદી 'આત્મા કરે ષટ્ કાયને;' ૩૨૧.
* તો લોક-મુનિ સિદ્ધાંત એક જ, ભેદ તેમાં નવ દીસે,
વિષ્ણુ કરે જ્યમ લોકમતમાં, શ્રમણમત આત્મા કરે; ૩૨૨.
* એ રીત લોક-મુનિ ઉભયનો મોક્ષ કોઈ નહીં દીસે,
-જે દેવ, મનુજ, અસુરના ત્રણ લોકને નિત્યે કરે. ૩૨૩.

ટીકામૃત :-

૧. * જે દેખતા ને માનતા-'કર્તા જ છે આ આત્મા,'
તે હોય લોકોત્તર ભલે તોપણ અહો ન ઉલ્લંઘતા
૨. * લૌકિકતાને, કેમકે લૌકિક જનમતમાં સદા,
દેવાદિ-નરકાદિ તણા કાર્યો કરે પરમાત્મા.
૩. * જે વિષ્ણુ આદિ છે, અને આ લોકબાહ્ય મુનિ તણા,
મતમાં કરે છે આત્મા નિજનો બધા કાર્યો તદા;
૪. * આ રીત અપસિદ્ધાંતની જ સમાનતા છે બેયમાં,
ને આત્મા છે નિત્યકર્તા એવી તેની માન્યતા;
૫. * તેના લીધે લૌકિકજનની જેમ લોકોત્તર બધા,
[મોક્ષેચ્છુ હોવા પણ છતાં] નથી મોક્ષ કદીયે પામતા.

ટીકા :-

૧. * જેઓ આત્માને કર્તા જ દેખે છે—માને છે,
* તેઓ લોકોત્તર હોય તોપણ લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી;
૨. * કારણ કે, લૌકિક જનોના મતમાં
* પરમાત્મા વિષ્ણુ દેવનારકાદિ કાર્યો કરે છે,
૩. * અને તેમના (-લોકથી બાહ્ય થયેલા એવા મુનિઓના)
* મતમાં પોતાનો આત્મા તે કાર્યો કરે છે—
૪. * એમ અપસિદ્ધાંતની (બન્નેને) સમાનતા છે.
* માટે આત્માના નિત્ય કર્તાપણાની તેમની માન્યતાને
૫. * લીધે, લૌકિક જનોની માફક, લોકોત્તર
* પુરુષોનો (મુનિઓનો) પણ મોક્ષ થતો નથી.

કલશ-૨૦૦

ઉત્થાનિકા :-હવે ‘પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ નથી,’ માટે કર્તાકર્મસંબંધ પણ નથી’—

એમ શ્લોકમાં કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * પરદ્રવ્યને અને આત્મતત્ત્વને સઘળોય (અર્થાત્ કંઈ પણ) સંબંધ નથી;
* એમ કર્તાપણાના સંબંધનો અભાવ હોતાં,
૨. * આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણું ક્યાંથી હોય?
* [આથી જ આચાર્યશ્રીએ આત્મદ્રવ્ય તથા અન્ય દ્રવ્યો વચ્ચે ‘નાસ્તિ સર્વોપિ સંબંધ’ ફરમાવ્યું છે.]

કલશામૃત :-

૧. * નથી કાંઈ પણ સંબંધ આત્મતત્ત્વને—પરદ્રવ્યને,
કર્તૃત્વના સંબંધનો જ અભાવ આ રીત હોઈને;
૨. * કર્તાપણું પરદ્રવ્યનું ક્યમ હોય આત્મદ્રવ્યને?
[“સર્વોપિ સંબંધો” તણી “નાસ્તિ” કહી તેથી ખરે.]

ગાથા - ૩૨૪ થી ૩૨૭

ઉત્થાનિકા :-હવે, ‘જેઓ વ્યવહારનયના કથનને ગ્રહીને “પરદ્રવ્ય મારું છે” એમ કહે છે, એ રીતે વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની આત્માને પરદ્રવ્યનો કર્તા માને છે, તેઓ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે’ ઇત્યાદિ ગાથાઓ દ્રષ્ટાંત સહિત કહે છે :-

- ગાથા :* વ્યવહારમૂઢ અતત્ત્વવિદ્ પરદ્રવ્યને ‘મારું’ કહે,
 ‘પરમાણુમાત્ર ન મારું’ જ્ઞાની જાણતા નિશ્ચય વડે. ૩૨૪.
- * જ્યમ પુરુષ કોઈ કહે ‘અમારું ગામ, પુર ને દેશ છે,’
 પણ તે નથી તેના અરે! જીવ મોહથી ‘મારાં’ કહે; ૩૨૫.
- * એવી જ રીત જે જ્ઞાની પણ ‘મુજ’ જાણતો પરદ્રવ્યને,
 નિજરૂપ કરે પરદ્રવ્યને, તે જરૂર મિથ્યાત્વી બને. ૩૨૬.
- * તેથી ‘ન મારું’ જાણી જીવ, પરદ્રવ્યમાં આ ઊભયની,
 કર્તૃત્વબુદ્ધિ જાણતો, જાણે સુદ્રષ્ટિરહિતની. ૩૨૭.

ટીકામૃત :-

(૧) [અજ્ઞાની પરદ્રવ્યને પોતાનું માને છે, જ્ઞાની પરદ્રવ્યને પોતાનું માનતા નથી :]

૧. * પરદ્રવ્યમાં જ વિમૂઢ હોવાથી અરે અજ્ઞાનીઓ,
 પરદ્રવ્યને ‘આ મારું છે’ એવું જ માને છે અહો;
૨. * [પણ] જ્ઞાનીઓ પ્રતિબુદ્ધ હોવાથી ખરે નિશ્ચય તણા,
 પરદ્રવ્યના કણમાત્રને ‘આ મારું છે’—નથી માનતા.

(૨) [પરદ્રવ્યને પોતાનું માનતાં જ્ઞાન પણ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ થાય છે :]

૧. * આ જગતમાં વ્યવહારમૂઢ કો પુરુષ જે રહેતો અરે
 હો પારકાના ગામમાં,—‘છે ગામ આ મારું’ ખરે
૨. * ત્યમ માનતો, તેથી જ તે જીવ જેમ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે,
 જો જ્ઞાની પણ કોઈ પ્રકારે તેમ વિમૂઢ થઈ અરે;
૩. * પરદ્રવ્યને ‘આ મારું છે’—જો એમ દેખે તો ખરે,
 નિઃશંકતાથી જ્ઞાની પણ તે સમય તે પરદ્રવ્યને;
૪. * પોતારૂપે કરતો થકો તે થાય મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે,
 [આ રીત મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે જે પર મહીં મમતા કરે.]

(૩) [તાત્પર્ય : પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો વ્યવસાય સહુએ છોડવાયોગ્ય છે :]

૧. * તેથી જ જ્ઞાયક તત્ત્વનો ‘સઘળુંય જે પરદ્રવ્ય છે
 મારું નથી તે’, તેમ જાણીને અહો જાણે જ છે

૨. * નિશ્ચિતપણે, કે 'લોક આ ને શ્રમણ બન્નેને અરે,
પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો વ્યવસાય આ જ છે ખરે;
૩. * તે તેમની સમકિતરહિતતાને લીધે નક્કી જ છે,
[પરદ્રવ્યનું કર્તૃત્વ સહુએ છોડવું તે યોગ્ય છે.]

ટીકા :-

(૧) [અજ્ઞાની પરદ્રવ્યને પોતાનું માને છે, જ્ઞાની પરદ્રવ્યને પોતાનું માનતા નથી :]

૧. * અજ્ઞાનીઓ જ વ્યવહારવિમૂઢ (વ્યવહારમાં જ વિમૂઢ) હોવાથી
* પરદ્રવ્યને 'આ મારું છે' એમ દેખે છે—માને છે.
૨. * જ્ઞાનીઓ તો નિશ્ચયપ્રતિબુદ્ધ (નિશ્ચયના જાણનારા) હોવાથી
* પરદ્રવ્યની કણિકામાત્રને પણ 'આ મારું છે' એમ દેખતા નથી.

(૨) [પરદ્રવ્યને પોતાનું માનતાં જ્ઞાની પણ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ થાય છે :]

૧. * તેથી, જેમ આ જગતમાં કોઈ વ્યવહારવિમૂઢ એવો
* પારકા ગામમાં રહેનારો માણસ 'આ ગામ મારું છે'
૨. * એમ દેખતો-માનતો થકો મિથ્યાદ્રષ્ટિ (ખોટી માન્યતાવાળો) છે,
* તેમ જો જ્ઞાની પણ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યવહારવિમૂઢ થઈને
૩. * પરદ્રવ્યને 'આ મારું છે' એમ દેખે તો
* તે વખતે તે પણ નિઃસંશયપણે અર્થાત્ ચોક્કસ, પરદ્રવ્યને
૪. * પોતારૂપ કરતો થકો, મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ થાય છે.
* [આ રીતે જો પરમાં મમત્વ કરે તો જ્ઞાની પણ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ થાય છે.]

(૩) [તાત્પર્ય : પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો વ્યવસાય સહુએ છોડવાયોગ્ય છે :]

૧. * માટે તત્ત્વને જાણનારો પુરુષ 'સઘળુંય પરદ્રવ્ય
* મારું નથી' એમ જાણીને,
૨. * 'લોક અને શ્રમણ બન્નેને
* જે આ પરદ્રવ્યમાં કર્તૃત્વનો વ્યવસાય છે
૩. * તે તેમના સમ્યગ્દર્શનરહિતપણાને લીધે છે' એમ સુનિશ્ચિતપણે જાણે છે.
* [આથી પરદ્રવ્યનું કર્તૃત્વ સહુ જીવોએ છોડવાયોગ્ય છે.]

કળશ-૨૦૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ લોકમાં એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે
* સઘળોય સંબંધ નિષેધવામાં આવ્યો છે,
૨. * તેથી જ્યાં વસ્તુભેદ છે અર્થાત્ ભિન્ન વસ્તુઓ છે
* ત્યાં કર્તાકર્મ ઘટના હોતી નથી—
૩. * એમ મુનિજનો અને લૌકિકજનો તત્ત્વને (વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને)
* અકર્તા દેખો (-કોઈ કોઈનું કર્તા નથી,
૪. * પરદ્રવ્ય પરનું અકર્તા જ છે—એમ શ્રદ્ધામાં લાવો)

કળશામૃત :-

૧. * આ લોકમાં કો એક વસ્તુનો બીજો કો વસ્તુથી,
સંબંધ સર્વ પ્રકારનો નિષેધ્ય છે [આગમ મહીં;]
૨. * છે તેથી વસ્તુભેદ જ્યાં (અર્થાત્ વસ્તુ ભિન્ન છે,) ઘટના નથી ત્યાં કર્તૃ-કર્મ તણી [અહો જિનવર કહે;]
૩. * ત્યમ મુનિજનો—લૌકિકજનો દેખો અકર્તા તત્ત્વને,
'નથી કોઈ કર્તા કોઈનું'—છે સ્વરૂપ વસ્તુનું ખરે;
૪. * 'પરદ્રવ્ય પરનું છે અકર્તા'—લાવજો શ્રદ્ધાનમાં,
[સ્પર્શે પરસ્પર નવ કદી, સ્વાધીન છે સૌ જગતમાં.]

કલ્પશ - ૨૦૨

ઉત્થાનિકા :-‘જે પુરુષો આવો વસ્તુસ્વભાવનો નિયમ જાણતા નથી તેઓ અજ્ઞાની થયા થકા કર્મને કરે છે; એ રીતે ભાવકર્મનો કર્તા અજ્ઞાનથી ચેતન જ થાય છે.’—આ અર્થનું આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * (આચાર્યદેવ ખેદપૂર્વક કહે છે કે :)
* અરેરે! જે આ વસ્તુસ્વભાવના નિયમને
૨. * જાણતા નથી તેઓ બિચારા, જેમનું (પુરુષાર્થરૂપ, પરાક્રમરૂપ)
* તેજ અજ્ઞાનમાં ડૂબી ગયું છે એવા, કર્મને કરે છે;
૩. * તેથી ભાવકર્મનો કર્તા
* ચેતન જ પોતે થાય છે, અન્ય કોઈ નહિ.

કલ્પશામૃત :-

૧. * કહે છે અહો આચાર્યશ્રી બહુ ખેદપૂર્વક એમ કે
અરેરે! જીવો જે વસ્તુના નિજભાવનાં આ નિયમને
૨. * નથી જાણતા તેઓ બિચારા, જેનું અજ્ઞાને અરે,
ડૂબી ગયું છે તેજ એવા થઈ કરે છે કર્મને;
૩. * ને તેથી કર્તા થાય છે નિજ ભાવકર્મ તણો સદા,
ચેતન સ્વયં, નહીં અન્ય કોઈ [જીવ કે પુદ્ગલ અહા.]

* નિજભાવ = સ્વભાવ

ગાથા - ૩૨૮ થી ૩૩૧

ઉત્થાનિકા :-હવે ‘(જીવને) જે મિથ્યાત્વભાવ થાય છે તેનો કર્તા કોણ છે?’—એ વાતને બરાબર ચર્ચાને,
‘ભાવકર્મનો કર્તા (અજ્ઞાની) જીવ જ છે’ એમ યુક્તિથી સિદ્ધ કરે છે :-

- ગાથા : * જો પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વની મિથ્યાત્વી કરતી આત્મને,
તો તો અચેતન પ્રકૃતિ કારક બને તુજ મત વિષે ! ૩૨૮.
- * અથવા કરે જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વને,
તો તો ઠરે મિથ્યાત્વી પુદ્ગલદ્રવ્ય, આત્મા નવ ઠરે! ૩૨૯.
- * જો જીવ અને પ્રકૃતિ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
તો ઉભયકૃત જે હોય તેનું ફળ ઉભય પણ ભોગવે! ૩૩૦.
- * જો નહિ પ્રકૃતિ, નહિ જીવ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
પુદ્ગલદરવ મિથ્યાત્વ વર્ણકૃતા!—એ શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૩૩૧.

ટીકામૃત :-

- (૧) [જીવ જ પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા છે, પ્રકૃતિ નહિ :]
૧. * મિથ્યાત્વ આદિક ભાવનો કર્તા ખરેખર જીવ છે,
એ કારણે કે જો અચેતન પ્રકૃતિ તેને** કરે;
૨. * તો અચેતનતા તણો જ પ્રસંગ આવે તેહને**
[તેથી જ કર્તા ભાવકર્મ તણો અહો આ જીવ છે.]
- (૨) [જીવ પુદ્ગલના મિથ્યાત્વાદિનો કર્તા નથી :]
૧. * નિજના જ મિથ્યાત્વાદિ ભાવોનો અહો કર્તા સદા,
આત્મા જ છે એ કારણે કે જીવ જો પુદ્ગલ તણા;
૨. * મિથ્યાત્વ આદિ ભાવકર્મ કરે ખરે તો તેહને**
પ્રસંગ ચેતનતા તણો આવે ખરે [નથી શક્ય જે.]
- (૩) [જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને ભાવકર્મના કર્તા છે—એમ નથી :]
૧. * વળી જીવ ને પ્રકૃતિ બન્ને ભાવકર્મ તણા અહો,
કર્તા નથી એ કારણે કે, તેમ જો કદી હોય તો;
૨. * જીવની સમાન જ પ્રકૃતિને, ભાવકર્મ તણું અહા,
ફળ વેદવાનું થાય [પણ એવું કદી છે શક્ય ના!]
- (૪) [જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને ભાવકર્મના અકર્તા છે—એમ પણ નથી :]
૧. * વળી ‘જીવ-પ્રકૃતિ છે અકર્તા બેય મિથ્યાત્વાદિના,’
—નથી એમ પણ એ કારણે—જો બેય કર્તા હોય ના;

* ભાવનો = ભાવકર્મનો ** તેહને = તેને = તેમને = ભાવકર્મને

૨. * તો હોય મિથ્યાત્વાદિ ભાવ સ્વભાવથી જડં દ્રવ્યને
[કિંતુ પ્રસંગ ન શક્ય એ વસ્તુસ્વરૂપ વિરુદ્ધ જે.]
- (૫) [તાત્પર્ય : જીવ પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા છે અને ભાવકર્મ તેનું કાર્ય છે :]
૧. * તેથી થયું એ સિદ્ધ કે—છે જીવ આ કર્તા સદા,
ને કર્મ નિજનું કાર્ય છે અર્થાત્ જીવ જ છે અહા;
૨. * નિજના જ મિથ્યાત્વાદિ ભાવ તણો અહો કર્તા સદા,
નિજ ભાવકર્મ અહો ખરે છે કાર્ય પોતાનું અહા.

ટીકા :-

- (૧) [જીવ જ પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા છે, પ્રકૃતિ નહિ :]
૧. * જીવ જ મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે
* કારણ કે જો તે (ભાવકર્મ) અચેતન પ્રકૃતિનું કાર્ય હોય
૨. * તો તેને (ભાવકર્મને) અચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે.
* [તેથી ભાવકર્મનો કર્તા જીવ છે, જડ પ્રકૃતિ નહિ.]
- (૨) [જીવ પુદ્ગલના મિથ્યાત્વાદિનો કર્તા નથી :]
૧. * જીવ પોતાના જ મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે;
* કારણ કે જો જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના
૨. * મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મને કરે તો
* પુદ્ગલદ્રવ્યને ચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે.
- (૩) [જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને ભાવકર્મના કર્તા છે—એમ નથી :]
૧. * વળી જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના કર્તા છે
* એમ પણ નથી; કારણ કે જો તે બન્ને કર્તા હોય તો
૨. * જીવની માફક અચેતન પ્રકૃતિને પણ તેનું (-ભાવકર્મનું)
* ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે [જે કદી શક્ય નથી.]
- (૪) [જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને ભાવકર્મના અકર્તા છે—એમ પણ નથી.]
૧. * વળી જીવ અને પ્રકૃતિ બન્ને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના અકર્તા છે
* એમ પણ નથી; કારણ કે જો તે બન્ને અકર્તા હોય તો
૨. * સ્વભાવથી જ પુદ્ગલદ્રવ્યને મિથ્યાત્વાદિ ભાવનો પ્રસંગ આવે.
* [પરંતુ એવો પ્રસંગ શક્ય નથી કે જે વસ્તુસ્વરૂપથી વિરુદ્ધ છે.]

(૫) [તાત્પર્ય : જીવ પોતાના ભાવકર્મનો કર્તા છે અને ભાવકર્મ તેનું કાર્ય છે :]

૧. * માટે એમ સિદ્ધ થયું કે—જીવ કર્તા છે
* અને પોતાનું કર્મ કાર્ય છે (અર્થાત્ જીવ
૨. * પોતાના મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે અને
* પોતાનું ભાવકર્મ પોતાનું કાર્ય છે.

કળશ-૨૦૩

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

(૧) [ભાવકર્મ અકૃત નથી :]

૧. * કર્મ (અર્થાત્ ભાવકર્મ) છે તે કાર્ય છે, માટે તે
- * અકૃત ન હોય અર્થાત્ કોઈએ કર્યા વિના થાય નહિ.

(૨) [ભાવકર્મ જીવ અને પ્રકૃતિ બન્નેનું કાર્ય નથી :]

૧. * વળી તે (ભાવકર્મ) જીવ અને પ્રકૃતિ બંનેની કૃતિ હોય એમ નથી,
- * કારણ કે જો તે બન્નેનું કાર્ય હોય
૨. * તો જ્ઞાનરહિત (જડ) એવી પ્રકૃતિને પણ પોતાના કાર્યનું
- * ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે.

(૩) [ભાવકર્મ એકલી અચેતન પ્રકૃતિનું પણ કાર્ય નથી :]

૧. * વળી તે (ભાવકર્મ) એક પ્રકૃતિની કૃતિ (-એકલી પ્રકૃતિનું કાર્ય) પણ નથી.
- * કારણ કે તે પ્રકૃતિને તો અચેતનપણું પ્રકાશે છે (અર્થાત્ પ્રકૃતિ તો અચેતન છે અને ભાવકર્મ ચેતન છે).

(૪) [તાત્પર્ય : ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે અને ભાવકર્મ જીવનું કાર્ય છે :]

૧. * માટે તે ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે અને
- * ચેતનને અનુસરનારું
૨. * અર્થાત્ ચેતન સાથે અન્વયરૂપ (-ચેતનના પરિણામરૂપ-) એવું
- * તે ભાવકર્મ જીવનું જ કર્મ છે,
૩. * કારણ કે પુદ્ગલ તો જ્ઞાતા નથી
- * (તેથી તે ભાવકર્મ પુદ્ગલનું કર્મ હોઈ શકે નહિ).

કળશામૃત :-

(૧) [ભાવકર્મ અકૃત નથી :]

૧. * નિજ ભાવકર્મ અહો ખરે છે કાર્ય તેથી તે સદા,
- નવ હોય અણકૃત-કોઈના કરવા વિના તે થાય ના;

(૨) [ભાવકર્મ જીવ અને પ્રકૃતિ બન્નેનું કાર્ય નથી :]

૧. * વળી તેહં જીવ ને પ્રકૃતિ બન્ને તણી કૃતિ હોય ના,
- એ કારણે કે કાર્ય જો તે હોય બન્નેનું કદા;
૨. * તો જ્ઞાનવિરહિત પ્રકૃતિને પણ અહો નિજ કાર્યનું,
- ફળ વેદવાનું થાય [કિંતુ શક્ય નથી એવું થવું.]

(૩) [ભાવકર્મ એકલી અચેતન પ્રકૃતિનું પણ કાર્ય નથી :]

૧. * વળી તેહ* એક જ પ્રકૃતિ તણી છે નહિ કૃતિ પણ અહા
એ કારણ કે પ્રકૃતિને છે, અચેતનતા મહા.

(૪) [તાત્પર્ય : ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે અને ભાવકર્મ જીવનું કાર્ય છે :]

૧. * તેથી જ કર્તા જીવ છે તે ભાવકર્મ તણો અને
ચેતન અનુસારી તથા ચેતનતણું પરિણામ જે;
૨. * ચેતનપણે અન્વયરૂપે રહેતું અહો એવું અરે,
નિજ ભાવકર્મ જ કર્મ છે આ જીવ [દ્રવ્ય] તણું ખરે;
૩. * એ કારણે કે [પ્રકૃતિ] પુદ્ગલ તણી જ્ઞાતા ન છે,
નિજ ભાવકર્મ ન કાર્ય તેથી પ્રકૃતિનું બની શકે.

* તેહ = ભાવકર્મ

કળશ-૨૦૪

ઉત્થાનિકા :- હવેની ગાથાઓમાં જેઓ ભાવકર્મનો કર્તા પણ કર્મને જ માને છે તેમને સમજાવવાને સ્થાદ્વાદ અનુસાર વસ્તુસ્થિતિ કહેશે; તેની સૂચનારૂપ કાવ્ય પ્રથમ કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * કોઈ આત્માના ઘાતક (સર્વથા એકાંતવાદીઓ)
 - * કર્મને જ કર્તા વિચારીને
૨. * આત્માના કર્તાપણાને ઉડાડીને,
 - * 'આ આત્મા કથંચિત્ કર્તા છે'
૩. * એમ કહેનારી અચલિત શ્રુતિને
 - * કોપિત કરે છે (-નિર્બાધ જિનવાણીની વિરાધના કરે છે);
૪. * તીવ્ર મોહથી જેમની બુદ્ધિ બિડાઈ ગઈ છે એવા તે
 - * આત્મઘાતકોના જ્ઞાનની સંશુદ્ધિ
૫. * અર્થે (નીચેની ગાથાઓમાં) વસ્તુસ્થિતિ કહેવામાં આવે છે—
 - * કે જે વસ્તુસ્થિતિએ
૬. * સ્થાદ્વાદના પ્રતિબંધ વડે વિજય મેળવ્યો છે (અર્થાત્ જે વસ્તુસ્થિતિ સ્થાદ્વાદરૂપે નિયમથી)
 - * નિર્બાધપણે સિદ્ધ થાય છે.)

કળશામૃત :-

૧. * કો આત્મના ઘાતક અરે એકાંતવાદી સર્વથા,
બસ [દ્રવ] કરમને [ભાવકર્મ તણો] જ કર્તા માનતા;
૨. * આત્મા તણું કર્તાપણું જ ઉડાડી દઈને [સર્વથા],
'આ આત્મા પણ છે કથંચિત્ [ભાવકર્મ તણો] અહા
૩. * કર્તા, ખરેખર એમ કહેનારી અચલ [જિન] શ્રુતિને,
કોપિત કરી જિનવાણીની વિરાધના કરતા અરે;
૪. * બુદ્ધિ બિડાઈ ગઈ અહો છે તીવ્ર મોહ થકી અરે,
તે આત્મઘાતીઓ તણા નિજ જ્ઞાનની સંશુદ્ધિને
૫. * અર્થે, હવે કહેવાય છે વસ્તુસ્થિતિ શું છે ખરે,
કે વસ્તુસ્થિતિ જે અહો સ્થાદ્વાદરૂપ નિયમ વડે;
૬. * નિર્બાધરૂપે [પૂર્ણતઃ] પામે અહો છે સિદ્ધિને;
[દ્રવકરમ કર્તા સર્વથા નથી ભાવકર્મતણું ખરે.]

ગાથા - ૩૩૨ થી ૩૪૪

ઉત્થાનિકા :- ‘આત્મા સર્વથા અકર્તા નથી, કથંચિત્ કર્તા પણ છે’—એવા અર્થની ગાથાઓ હવે કહે છે

:-

- ગાથા : *
- * “કર્મો કરે અજ્ઞાની તેમ જ જ્ઞાની પણ કર્મો કરે,
કર્મો સુવાડે તેમ વળી કર્મો જગાડે જીવને; ૩૩૨
 - * કર્મો કરે સુખી તેમ વળી કર્મો દુઃખી જીવને કરે,
કર્મો કરે મિથ્યાત્વી તેમ અસંયમી કર્મો કરે; ૩૩૩.
 - * કર્મો ભમાવે ઊર્ધ્વ લોકે, અધઃ ને તિર્યક્ વિષે,
જે કાંઈ પણ શુભ કે અશુભ તે સર્વને કર્મ જ કરે. ૩૩૪
 - * કર્મ જ કરે છે, કર્મ એ આપે, હરે,—સઘળું કરે,
તેથી ઠરે છે એમ કે આત્મા અકારક સર્વ છે. ૩૩૫.
 - * વળી ‘પુરુષકર્મ સ્ત્રીને અને સ્ત્રીકર્મ ઇચ્છે પુરુષને’
—એવી શ્રુતિ આચાર્ય કેરી પરંપરા ઊતરેલ છે. ૩૩૬.
 - * એ રીત ‘કર્મ જ કર્મને ઇચ્છે’—કહ્યું છે શ્રુતમાં,
તેથી ન કો પણ જીવ અબ્રહ્મચારી અમ ઉપદેશમાં. ૩૩૭.
 - * વળી જે હણે પરને, હણાયે પરથી, તેહ પ્રકૃતિ છે,
—એ અર્થમાં પરઘાત નામનું નામકર્મ કથાય છે. ૩૩૮.
 - * એ રીત ‘કર્મ જ કર્મને હણતું’—કહ્યું છે શ્રુતમાં,
તેથી ન કો પણ જીવ છે હણનાર અમ ઉપદેશમાં.” ૩૩૯.
 - * એમ સાંખ્યનો ઉપદેશ આવો, જે શ્રમણ પ્રરૂપણ કરે,
તેના મતે પ્રકૃતિ કરે છે, જીવ અકારક સર્વ છે! ૩૪૦.
 - * અથવા તું માને ‘આત્મા મારો કરે નિજ આત્મને’,
તો એવું તુજ મંતવ્ય પણ મિથ્યા સ્વભાવ જ તુજ ખરે. ૩૪૧.
 - * જીવ નિત્ય તેમ વળી અસંખ્યપ્રદેશી દર્શિત સમયમાં,
તેનાથી તેને હીન તેમ અધિક કરવો શક્ય ના. ૩૪૨.
 - * વિસ્તારથીય જીવરૂપ જીવનું લોકમાત્ર જ છે ખરે,
શું તેથી તે હીન-અધિક બનતો? કેમ કરતો દ્રવ્યને? ૩૪૩.
 - * માને તું—‘જ્ઞાયક ભાવ તો જ્ઞાનસ્વભાવે સ્થિત રહે,’
તો એમ પણ આત્મા સ્વયં નિજ આત્માને નહિ કરે. ૩૪૪.

ટીકામૃત :-

[નોંધ :- સંક્ષિપ્તિકરણના હેતુથી અહીં મૂળ ટીકાની જગ્યાએ પં. જયચંદજી છાબડાએ લખેલા ભાવવાહી ભાવાર્થનું હરિગીતોમાં રૂપાંતર કરવામાં આવ્યું છે :-]

(૧) [સૌ પ્રથમ, કેટલાક જૈન મુનિઓ સાંખ્યમતનો એકાંત અભિપ્રાય કઈ રીતે ગ્રહણ કરે છે તે કહે છે :-]

૧. * કો જૈન મુનિઓ પણ અરે સ્યાદ્વાદ-વાણીને ખરે, નહિ સમજીને એકાંતનો અભિપ્રાય સર્વ રીતે કરે;
૨. * ને કથન પલટીને-વિવક્ષા, ફેરવી-તેઓ કહે, કે 'આતમા તો છે અકર્તા ભાવકર્મ તણો જ ને
૩. * રે કર્મપ્રકૃતિઉદય માત્ર કરે જ છે રાગાદિને' અજ્ઞાન-જ્ઞાન વળી અહા સૂવું-જાગવું, સુખ-દુઃખ ને;
૪. * મિથ્યાત્વ, અણસંયમ, ચતુર્ગતિભ્રમણ એ સૌને ખરે, ને શુભ-અશુભ જે કાંઈ ભાવો છે સહુયે તેમને;
૫. * કર્મ જ કરે છે ને અકર્તા જીવ છે [અમ મત વિષે], [આ રીત જૈન મુનિ અરે અભિપ્રાય સાંખ્ય તણો ગ્રહે!]

(૨) [આવા મુનિઓ પર જિનવાણીનો કોપ કઈ રીતે થાય છે તે હવે કહે છે :-]

૧. * વળી તે મુનિઓ શાસ્ત્રનો પણ અર્થ આ રીતે કરે— 'સ્ત્રી-પુરુષવેદ-ઉદય થકી જ વિકારી ભાવો થાય છે;
૨. * ઉપઘાત ને પરઘાત પ્રકૃતિના ઉદયથી જ થાય છે— નિજનો અને પરનો પરસ્પર ઘાત [જિનવાણી કહે;]
૩. * આ રીત સાંખ્યમતી અરે જ્યમ માનતા પ્રકૃતિ કરે, સઘળુંય કાર્ય અહો અને આત્મા અકર્તા છે ખરે;
૪. * ત્યમ જૈન મુનિઓનું અરે નિજ બુદ્ધિના આ દોષથી, એવું જ એકાંતિ થયું પણ માનવું તે રીતથી;
૫. * જિનવાણી તો સ્યાદ્વાદરૂપ હોવાથી તે મિથ્યામતી મુનિઓ પ્રતિ કોપિત થતી, તેથી જ જિનવાણી નક્કી.

(૩) [જિનવાણીના કોપથી બચવા માટે તે મુનિઓના તર્કનું અયથાર્થપણું હવે દર્શાવે છે :-]

૧. * કોપિત થશે જિનવાણી એવા ભયથી [ડરી] તેઓ કહે, પલટી વિવક્ષા, એમ કે 'કર્તા અહો [દ્રવ] કરમ છે.
૨. * નિજ ભાવકર્મ તણો, અને કર્તા અહો છે આત્મનો નિજ આતમા જ, સ્વને ખરે એ રીત આત્માનો અહો;
૩. * કહીએ છીએ કર્તા કથંચિત્ તેથી વાણીનો થતો નથી કોપ', તો આ તેમનું મિથ્યા જ છે કહેવું અહો.

(૪) [સાંખ્ય માન્યતાવાળા મુનિઓનું ઉપરોક્ત કથન કઈ રીતે મિથ્યા છે તે હવે સમજાવે છે :-]

૧. * છે નિત્ય આત્મા દ્રવ્યથી, પ્રદેશવંત અસંખ્ય ને
પરિમાણ લોકપ્રમાણ છે, તેથી કંઈ પણ તેહને
૨. * કરવાનું છે ન નવીન, ને જે ભાવકર્મરૂપે અહો
છે પર્યયો, કર્તા અહો તો તેમનો તે મુનિઓ
૩. * કહે છે અહો [દ્રવ] કરમને; તેથી જ આત્મા તો રહ્યો
[બસ માત્ર] અણકર્તા! પછી તો કોપ [જિન]વાણી તણો
૪. * કઈ રીત મટતો? તેથી કર્તૃત્વ-અકર્તૃત્વ તણી,
આ આત્મા વિષયક વિવક્ષાને ખરેખર માનવી.
૫. * બસ તે જ છે સ્યાદ્વાદનું સત્યાર્થ રીતે માનવું;
[આચાર્યશ્રી કહેશે હવે સાચું સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદનું.]

(૫) આત્માના કર્તાપણા-અકર્તાપણા વિષે સત્યાર્થ સ્યાદ્વાદ-પ્રરૂપણ આ પ્રમાણે છે :-

૧. * સામાન્યરૂપે આત્મા તો જ્ઞાનભાવે સ્થિત છે,
કિંતુ મિથ્યાત્વાદિ ભાવો જાણતી વખતે અરે;
૨. * અનાદિકાલિન જ્ઞેય ને જ્ઞાયક તણા [બહુ] ભેદના
વિજ્ઞાનનો જ અભાવ હોવાથી, અહો છે જ્ઞેયના
૩. * મિથ્યાત્વ આદિક ભાવ, તેને જાણતો આત્મા રૂપે,
ને તેથી એ વિશેષરૂપે જ્ઞાનના પરિણમનને;
૪. * અજ્ઞાનરૂપ કરતો અરે હોવાથી છે કર્તા જ તે,
ને ભેદજ્ઞાન થવાથી જ્યારે જાણતો નિજ આત્મને
૫. * આત્મા તરીકે તેહ, ત્યારે પણ વિશેષરૂપે ખરે,
નિજ જ્ઞાનપરિણામે પ્રણમતો તે અહો જ્ઞાન જ રૂપે;
૬. * જ્ઞાતાપણે રહેવાથી કેવળ છે અકર્તા તે ખરે;
[આ રીત જ્ઞાતા પણ થતો પર્યાય મહીં સાક્ષાત્ એ.]

ભાવાર્થ :-

(૧) [સૌ પ્રથમ, કેટલાક જૈન મુનિઓ સાંખ્યમતનો એકાંત અભિપ્રાય કઈ રીતે ગ્રહણ કરે છે તે કહે છે :-]

૧. * કેટલાક જૈન મુનિઓ પણ સ્યાદ્વાદ-વાણીને
- . * બરાબર નહિ સમજીને સર્વથા એકાંતનો અભિપ્રાય કરે છે
૨. * અને વિવક્ષા પલટીને એમ કહે છે કે—
- * 'આત્મા તો ભાવકર્મનો અકર્તા જ છે,

૩. * કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય જ ભાવકર્મને કરે છે;
 - * અજ્ઞાન, જ્ઞાન, સૂવું, જાગવું, સુખ, દુઃખ,
 ૪. * મિથ્યાત્વ, અસંયમ, ચાર ગતિઓમાં ભ્રમણ—એ બધાંને,
 - * તથા જે કાંઈ શુભ-અશુભ ભાવો છે તે બધાયને
 ૫. * કર્મ જ કરે છે; જીવ તો અકર્તા છે.’
 - * [આ રીતે કેટલાક જૈન મુનિઓ સાંખ્યમતનો અભિપ્રાય ગ્રહે છે.]
- (૨) [આવા મુનિઓ પર જિનવાણીનો કોપ કઈ રીતે થાય છે તે હવે કહે છે :-]
૧. * વળી તે મુનિઓ શાસ્ત્રનો પણ એવો જ અર્થ કરે છે
 - * કે—‘વેદના ઉદયથી સ્ત્રી-પુરુષનો વિકાર થાય છે અને
 ૨. * ઉપઘાત તથા પરઘાત પ્રકૃતિના ઉદયથી
 - * પરસ્પર ઘાત પ્રવર્તે છે.’
 ૩. * આ પ્રમાણે, જેમ સાંખ્યમતી બધુંયે પ્રકૃતિનું જ
 - * કાર્ય માને છે અને પુરુષને અકર્તા માને છે
 ૪. * તેમ, પોતાની બુદ્ધિના દોષથી આ મુનિઓનું પણ
 - * એવું જ એકાંતિક માનવું થયું.
 ૫. * માટે જિનવાણી તો સ્યાદ્વાદરૂપ હોવાથી, સર્વથા એકાંત માનનારા તે
 - * મુનિઓ પર જિનવાણીનો કોપ અવશ્ય થાય છે.
- (૩) [જિનવાણીના કોપથી બચવા માટે તે મુનિઓના તર્કનું અયથાર્થપણું હવે દર્શાવે છે :-]
૧. * જિનવાણીના કોપના ભયથી જો તેઓ
 - * વિવક્ષા પલટીને એમ કહે કે—
 ૨. * ‘ભાવકર્મનો કર્તા કર્મ છે અને પોતાના આત્માનો (અર્થાત્ પોતાનો) કર્તા
 - * આત્મા છે; એ રીતે અમે આત્માને
 ૩. * કથંચિત્ કર્તા કહીએ છીએ, તેથી વાણીનો
 - * કોપ થતો નથી,’ તો આ તેમનું કહેવું પણ મિથ્યા જ છે.
- (૪) [સાંખ્ય માન્યતાવાળા મુનિઓનું ઉપરોક્ત કથન કઈ રીતે મિથ્યા છે તે હવે સમજાવે છે :-]
૧. * આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છે,
 - * લોક પરિમાણ છે, તેથી તેમાં તો કાંઈ
 ૨. * નવીન કરવાનું છે નહિ; અને જે ભાવકર્મરૂપ
 - * પર્યાયો છે તેમનો કર્તા તો તે મુનિઓ
 ૩. * કર્મને જ કહે છે; માટે આત્મા તો
 - * અકર્તા જ રહ્યો! તો પછી વાણીનો કોપ

૪. * કઈ રીતે મટ્યો? માટે આત્માના કર્તાપણાની અને અકર્તાપણા [વિષે]ની
* વિવક્ષા યથાર્થ માનવી.
૫. * તે જ સ્યાદ્વાદનું સાચું માનવું છે.
* [આચાર્યશ્રી હવે સ્યાદ્વાદનું સાચું સ્વરૂપ કહે છે.]
- (૫) [આત્માના કર્તાપણા-અકર્તાપણા વિષે સત્યાર્થ સ્યાદ્વાદ-પ્રરૂપણ આ પ્રમાણે છે :-]
૧. * આત્મા સામાન્ય અપેક્ષાએ તો જ્ઞાનસ્વભાવે જ સ્થિત છે;
* પરંતુ મિથ્યાત્વાદિ ભાવોને જાણતી વખતે,
૨. * અનાદિ કાળથી જ્ઞેય અને જ્ઞાનના ભેદ—
* વિજ્ઞાનના અભાવને લીધે, જ્ઞેયરૂપ
૩. * મિથ્યાત્વાદિ ભાવોને આત્મા તરીકે જાણે છે,
* તેથી એ રીતે વિશેષ અપેક્ષાએ જ્ઞાનના પરિણામને
૪. * અજ્ઞાનરૂપ કરતો હોવાથી કર્તા છે; અને
* જ્યારે ભેદવિજ્ઞાન થવાથી આત્માને જ આત્મા તરીકે જાણે છે.
૫. * ત્યારે વિશેષ અપેક્ષાએ પણ
* જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનપરિણામે જ પરિણમતો થકો
૬. * કેવળ જ્ઞાતા રહેવાથી સાક્ષાત્ અકર્તા છે
* [અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા પર્યાયમાં પણ સાક્ષાત્ જ્ઞાતારૂપે પરિણમે છે.]

કળશ-૨૦૫

ઉત્થાનિકા :-ફરી આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ અર્હતના મતના અનુયાયીઓ અર્થાત્ જૈનો
* પણ આત્માને, સાંખ્યમતીઓની જેમ, (સર્વથા)
૨. * અકર્તા ન માનો; ભેદજ્ઞાન થયા પહેલાં તેને
* નિરંતર કર્તા માનો,
૩. * અને ભેદજ્ઞાન થયા પછી ઉદ્ધત જ્ઞાનધામમાં
* નિશ્ચિત એવા આ સ્વયં પ્રત્યક્ષ આત્માને
૪. * કર્તાપણા વિનાનો, અચળ, એક પરમ જ્ઞાતા જ
* દેખો; [આ રીતે આ આત્માને અપેક્ષાવશ કર્તા-અકર્તા એમ બેરૂપે માનો.]

કળશામૃત :-

૧. * અર્હત તણા મતના અહો અનુયાયીઓ-જૈનો-બધાં,
પણ આત્માને સાંખ્યમતીઓની સમાન ન સર્વથા
૨. * માનો અકર્તા, કિંતુ માનો તેહને કર્તા સદા,
નથી ભેદજ્ઞાન થયું અહો છે ત્યાં લગી તેને અહા;
૩. * ને ભેદજ્ઞાન થયા પછી ઉદાત્ત જ્ઞાનપ્રકાશમાં,
નિશ્ચિત એવા આ સ્વયં પ્રત્યક્ષ આત્માને અહા;
૪. * કર્તાપણાથી રહિત એક અચળ પરમ જ્ઞાતા સદા
દેખો, [અહો કર્તા-અકર્તા બેરૂપે આ આત્મા.]

કલ્પ-૨૦૬

ઉત્થાનિકા :-હવેની ગાથાઓમાં, ‘કર્તા અન્ય છે અને ભોક્તા અન્ય છે’—એવું માનનારા ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધમતિઓને તેમની સર્વથા એકાંત માન્યતામાં દુષણ બતાવશે અને સ્થાદવાદ અનુસાર જે રીતે વસ્તુસ્વરૂપ અર્થાત્ કર્તા-ભોક્તાપણું છે તે રીતે કહેશે. તે ગાથાઓની સૂચનાનું કાવ્ય પ્રથમ કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ જગતમાં કોઈ એક તો (અર્થાત્ ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધમતિ તો) આ આત્મતત્ત્વને
* ક્ષણિક કલ્પીને પોતાના મનમાં કર્તા અને
૨. * ભોક્તાનો ભેદ કરે છે
* (અન્ય કર્તા છે અને અન્ય ભોક્તા છે એવું માને છે);
૩. * તેના મોહને (અજ્ઞાનને) આ ચૈતન્ય ચમત્કાર જ
* પોતે નિત્યતારૂપ અમૃતના સમૂહો વડે
૪. * અભિસિંચન કરતો થકો, દૂર કરે છે, [ભ્રમના ભેદનો નાશ કરે છે.]
* [આચાર્યશ્રી કર્તા અને ભોક્તાનું સાચું સ્વરૂપ હવેની ગાથાઓ કહેશે.]

કલ્પામૃત :-

૧. * આ જગતમાં કો ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધમતી આ આત્મને,
બસ ક્ષણિક કલ્પીને અહો નિજ ચિત્તમાં કર્તા અને
૨. * ભોક્તા તણો કરી ભેદ માને છે [અરે અજ્ઞાની] તે—
કો’ અન્ય છે કર્તા અને કો અન્ય છે ભોક્તા ખરે!
૩. * તે [જીવ]ના મિથ્યાત્વને ચૈતન્યનો ચમત્કાર એ,
પોતે જ નિત્યપણારૂપી અમૃત તણા સમૂહો વડે;
૪. * અભિસિંચતાં દૂરે કરે છે—નાશ કરી ભ્રમ-ભેદને;
[કર્તા અને ભોક્તા તણું સાચું સ્વરૂપ કહેશે હવે.]

કલ્પ - ૨૦૭

ઉત્થાનિકા :-ફરી ક્ષણિકવાદને યુક્તિ વડે નિષેધતું, આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * વૃત્યાંશોના અર્થાત્ પર્યાયોના ભેદને લીધે
* 'વૃત્તિમાન અર્થાત્ દ્રવ્ય અત્યંત (સર્વથા)
૨. * નાશ પામે છે' એવી કલ્પના દ્વારા
* 'અન્ય કરે છે અને અન્ય ભોગવે છે'
૩. * એવો એકાંત ન પ્રકાશો, [પરંતુ એમ માનો કે]
* [જ્યાં સુધી અજ્ઞાનદશા છે ત્યાં સુધી જીવ જ કર્તા અને ભોક્તા છે.]

કલ્પશામૃત :-

૧. * વૃત્યંશના અર્થાત્ પર્યાયો તણા બહુ ભેદને,
લીધે જ 'વૃત્તિમાન એવું દ્રવ્ય પામે છે ખરે;
૨. * રે સર્વથા જ વિનાશને'—બસ કલ્પના એવી વડે,
'કો અન્ય [દ્રવ્ય] કરે અને છે, ભોગવે કો અન્ય તે';
૩. * એકાંત એવો નહિ પ્રકાશો [પણ અહો માનો હવે,]
[જીવ જ્યાં લગી અજ્ઞાની છે, કર્તા અને ભોક્તા જ છે.]

ગાથા ૩૪૫ થી ૩૪૮

ઉત્થાનિકા :-હવે ગાથાઓમાં અનેકાંતને પ્રગટ કરીને ક્ષણિકવાદને સ્પષ્ટ રીતે નિષેધ છે :-

- * પર્યાય કંઈકથી વિણસે જીવ, કંઈકથી નહિ વિણસે,
તેથી કરે છે તે જ કે બીજો—નહીં એકાંત છે. ૩૪૫.
- * પર્યાય કંઈકથી વિણસે જીવ, કંઈકથી નહિ વિણસે,
જીવ તેથી વેદે તે જ કે બીજો—નહીં એકાંત છે. ૩૪૬.
- * જીવ જે કરે તે ભોગવે નહિ—જેહનો સિદ્ધાંત એ,
તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, અર્હંતના મતનો નથી. ૩૪૭.
- * જીવ અન્ય કરતો, અન્ય વેદે—જેહનો સિદ્ધાંત એ,
તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, અર્હંતના મતનો નથી. ૩૪૮.

ટીકામૃત :-

(૧) [સૌ પ્રથમ, આત્માનો નિત્યાનિત્ય સ્વભાવ સમજાવીને કર્તા-ભોક્તા વિષયક જિનકથિત અનેકાંત વર્ણવે છે :-]

૧. * પ્રત્યેક સમયે જે થતા અગુરુલઘુગુણના અહા
પરિણામથી, જીવ ક્ષણિક હોવાથી અને ચૈતન્યના;
૨. * અચલિત અન્વયરૂપ એવા ગુણ વડે નિત્ય જ સદા
હોવાથી, કો પર્યય થકી વિનાશ તે પામે તથા
૩. * કો પર્યયોથી તે નહીં વિનાશને પામે ખરે,
એ રીત દ્વિવિધ સ્વભાવવાળો જીવનો જ સ્વભાવ છે;
૪. * તેથી 'કરે છે જેહ તેહ જ ભોગવે છે [પણ] સદા,
અથવા 'બીજો કોઈ જ તેને ભોગવે છે' કે અહા;
૫. * 'જે ભોગવે છે તે જ [જીવ] કરે [જરૂર] છે' તેમ વા
'બીજો જ [કોઈ જીવ] કરે છે'—છે નહિ એકાંત આ.

(૨) [હવે, ક્ષણિક પર્યાયને જ વસ્તુ માનીને કર્તા-ભોક્તાના ભેદની માન્યતાને મિથ્યાત્વ કહીને નિત્યાત્માને અંતરંગમાં પ્રગટાવવાની પ્રેરણા કરે છે :-]

૧. * 'નેકાંત આ રીતે [સ્વભાવ મહીં જ] હોવા પણ છતાં,
પર્યાય જે ક્ષણ વર્તતી તેને જ પરમાર્થે અહા;
૨. * સત્-પણું જ હોવાથી ખરે તે વસ્તુ છે ત્યમ માનતાં,
અધ્યાસ વસ્તુપણા તણો કરી વસ્તુના કો અંશમાં;
૩. * ઋજુસૂત્રના એકાંતમાં રહી શુદ્ધનયના લોભથી,
જે એમ દેખે—'જે કરે છે તે જ ભોગવતો નથી;'

૪. * 'બીજો કરે છે [જીવ]ને [વળી] ભોગવે બીજો જ છે,'
દેખો અને જાણો અહો તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે;
૫. * એ કારણે કે પર્યાયોનું ક્ષણિકપણું હોવા છતાં,
પર્યાયી જે ચૈતન્યનો ચમકાર એવો આત્મા;
૬. * તે તો અહો ટંકોટ્કીર્ણ જ નિત્ય પ્રતિભાસે મહા
[મુજ] અંતરંગે, [તેમ પ્રતિભાસો અહો સહુ જીવમાં!]

ટીકા :-

(૧) [સૌ પ્રથમ, આત્માનો નિત્યાનિત્ય સ્વભાવ સમજાવીને કર્તા-ભોક્તા વિષયક જિનકથિત અનેકાંત વર્ણવે છે :-]

૧. * જીવ, પ્રતિસમયે સંભવતા (-દરેક સમયે થતા) અગુરુલઘુગુણના
* પરિણામ દ્વારા ક્ષણિક હોવાથી અને
૨. * અચલિત ચૈતન્યના અન્વયરૂપ ગુણ દ્વારા નિત્ય
* હોવાથી, કેટલાક પર્યાયોથી વિનાશ પામે છે
૩. * અને કેટલાક પર્યાયોથી નથી વિનાશ પામતો—
* એમ બે સ્વભાવવાળો જીવસ્વભાવ છે;
૪. * તેથી 'જે કરે છે તે જ ભોગવે છે'
* અથવા 'બીજો જ ભોગવે છે,'
૫. * 'જે ભોગવે છે તે જ કરે છે'
* અથવા 'બીજો જ કરે છે'—એવો એકાંત નથી.

(૨) [હવે, ક્ષણિક પર્યાયને જ વસ્તુ માનીને કર્તા-ભોક્તાના ભેદની માન્યતાને મિથ્યાત્વ કહીને નિત્યાત્માને અંતરંગમાં પ્રગટાવવાની પ્રેરણા કરે છે :]

૧. * આમ અનેકાંત હોવા છતાં,
* જે (પર્યાય) જે ક્ષણે વર્તે છે, તેને જ પરમાર્થ
૨. * સત્ પણું હોવાથી, તે જ વસ્તુ છે'
* એમ વસ્તુના અંશમાં વસ્તુપણાનો અધ્યાસ કરીને
૩. * શુદ્ધનયના લોભથી ઋજુસૂત્રના એકાંતમાં રહીને
* જે એમ દેખે—માને છે કે 'જે કરે છે તે જ નથી ભોગવતો,
૪. * બીજો કરે છે અને બીજો ભોગવે છે,'
* તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ દેખવો-માનવો;
૫. * કારણ કે, વૃત્યંશોનું (પર્યાયોનું) ક્ષણિકપણું હોવા છતાં,
* વૃત્તિમાન (પર્યાયી) જે ચૈતન્યચમત્કાર (આત્મા)

૬. * તે તો ટંકોલ્કીર્ણ (નિત્ય) જ [અમારા]
* અંતરંગમાં પ્રતિભાસે છે [તેમ આ જગતના સૌ જીવોમાં પ્રતિભાસો!]

કળશ - ૨૦૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આત્માને સમસ્તપણે શુદ્ધ ઇચ્છનારા
* બીજા કોઈ અંધોએ—બાલિશજનોએ (બોદ્ધોએ)—
૨. * કાળની ઉપાધિના કારણે
* પણ આત્મામાં અધિક અશુદ્ધિ માનીને
૩. * અતિવ્યાપ્તિ પામીને, શુદ્ધ ઋજુસૂત્રનયમાં
* રત થયા થકા ચૈતન્યને ક્ષણિક કલ્પીને,
૪. * આ આત્માને છોડી દીધો; જેમ હારમાંનો
* દોરો નહિ જોતાં કેવળ મોતીને જ જોનારાઓ
૫. * હારને છોડી દે છે [અને માત્ર મોતી જ મેળવે છે] તેમ.
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીના આશયને સમજીને મારી પર્યાયદ્રષ્ટિ શીઘ્ર છૂટો અને મને દ્રવ્યદ્રષ્ટિ થાઓ.]

કળશામૃત :-

૧. * સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ આત્માના અહો ઇચ્છુક જે,
કોઈ બીજા બાલિશ એવા અંધ બોદ્ધોએ અરે;
૨. * [ત્રણ] કાળની જ ઉપાધિનું કારણ [ગ્રહી] તેના વડે,
પણ આત્મામાં અતિ અશુદ્ધિ માનીને તેથી ખરે;
૩. * અતિવ્યાપ્તિ પામીને અહો ઋજુસૂત્રશુદ્ધનયે અરે,
રત થઈ અહો ચૈતન્યને બસ ક્ષણિકમાત્ર જ કલ્પીને;
૪. * આ આત્માને છોડી દીધો, જેમ હાર મહી ખરે,
નહીં દેખતાં દોરો, પરંતુ માત્ર જોતાં મોતી જે;
૫. * જ્યમ હાર છોડી દઈ [અરે તે માત્ર મોતી મેળવે,]
[તેથી જ પર્યાયબુદ્ધિ છોડી હું કરું દ્રવ્યદ્રષ્ટિને.]

* ઋજુસૂત્રનયે = શુદ્ધ ઋજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ

કલશ - ૨૦૯

ઉત્થાનિકા :-હવેના કાવ્યમાં આત્માનો અનુભવ કરવાનું કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * કર્તા અને ભોક્તાનો યુક્તિના વશે ભેદ હો
* અથવા અભેદ હો, અથવા કર્તા અને
૨. * ભોક્તા બન્ને ન હો; વસ્તુને જ અનુભવો.
* જેમ ચતુર પુરુષોએ દોરામાં પરોવેલી
૩. * મણિઓની માળા ભેદી શકાતી નથી, તેમ
* આત્મામાં પરોવેલી ચૈતન્યરૂપ
૪. * ચિંતામણિની માળા પણ કદી કોઈથી ભેદી
* શકાતી નથી; એવી આ આત્મારૂપી
૫. * માળા એક જ, અમને સમસ્તપણે પ્રકાશમાન હો
* (અર્થાત્ નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ આદિના વિકલ્પો છૂટી આત્માનો નિર્વિકલ્પ અનુભવ અમને હો).

કલશામૃત :-

૧. * કર્તા અને ભોક્તા તણો હો ભેદ યુક્તિવશે ભલે,
અથવા અભેદ જ હો ભલે વા હો ભલે કર્તા અને
૨. * ભોક્તા ન બેય, [તમે] અહો બસ અનુભવો [નિજ] વસ્તુને.
દોરા મહીં જ્યમ ચતુર પુરુષોએ પરોવેલી અહા;
૩. * માળા મણિઓની ન ભેદી શકાય છે તે રીત આ,
[નિજ] આતમા માંહી પરોવેલી અહો ચૈતન્યના,
૪. * ચિંતામણિની સમાન માળા પણ ન ભેદી શકાય છે
કદી કોઈથી, એવી અહો આ આતમારૂપી ખરે;
૫. * માળા જ એક સમસ્ત રીતે હો પ્રકાશિત [અંતરે;]
[નિત્યત્વ આદિ વિકલ્પ છોડી અનુભવન કરજો હવે.]

કલ્પ - ૨૧૦

ઉત્થાનિકા :-હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * કેવળ વ્યાવહારિક દ્રષ્ટિથી જ કર્તા અને કર્મ
* [એ બેય] ભિન્ન ગણવામાં આવે છે, [પરંતુ] નિશ્ચયથી
૨. * જો વસ્તુને વિચારવામાં આવે, તો કર્તા અને કર્મ
* [એ બેય જિનવરકથિત આગમમાં] સદા એક ગણવામાં આવે છે.

કલ્પશામૂત :-

૧. * વ્યાવહારિક દ્રષ્ટિમાત્રથી કર્મ ને કર્તા ખરે,
[એ બેય] ભિન્ન ગણાય છે, [પણ અહો] નિશ્ચય વડે;
૨. * વિચારીયે જો વસ્તુને તો કર્મ ને કર્તા સદા,
[એ બેય] એક ગણાય છે [જિનકથિત આગમમાં અહા.]

ગાથા - ૩૪૯ થી ૩૫૫

ઉત્થાનિકા :-હવે આ કથનને દ્રષ્ટાંત દ્વારા ગાથામાં કહે છે :-

- ગાથા * જ્યમ શિલ્પી કર્મ કરે પરંતુ તે નહીં તન્મય બને,
ત્યમ જીવ પણ કર્મો કરે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૪૯.
- * જ્યમ શિલ્પી કરણ વડે કરે પણ તે નહીં તન્મય બને,
ત્યમ જીવ કરણ વડે કરે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૫૦.
- * જ્યમ શિલ્પી કરણ ગ્રહે પરંતુ તે નહીં તન્મય બને,
ત્યમ જીવ પણ કરણો ગ્રહે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૫૧.
- * શિલ્પી કરમફળ ભોગવે પણ તે નહીં તન્મય બને,
ત્યમ જીવ કરમફળ ભોગવે પણ તે નહીં તન્મય બને. ૩૫૨.
- * —એ રીત મત વ્યવહારનો સંક્ષેપથી વક્તવ્ય છે;
સાંભળ વચન નિશ્ચય તણું પરિણામવિષયક જેહ છે. ૩૫૩.
- * શિલ્પી કરે ચેષ્ટા અને તેનાથી તેહ અનન્ય છે,
ત્યમ જીવ કર્મ કરે અને તેનાથી તેહ અનન્ય છે. ૩૫૪.
- * ચેષ્ટા કરંતો શિલ્પી જેમ દુખિત થાય નિરંતરે,
ને દુઃખથી તેહ અનન્ય, ત્યમ જીવ ચેષ્ટમાન દુઃખી બને. ૩૫૫

ટીકામૃત :-

(૧) [દ્રષ્ટાંત નં. ૧ - અતન્મયતાને કારણે શિલ્પીને કુંડળાદિ સાથે કર્તા-કર્મ આદિ સંબંધ માત્ર વ્યવહારથી જ કહેવાય છે :]

૧. * જેવી રીતે શિલ્પી કરે છે કુંડળાદિ કર્મને,
પરદ્રવ્યના પરિણામરૂપે છે અહો જે કર્મ તે;
૨. * [એરણ-] હથોડી આદિ જે પરદ્રવ્યના પરિણામ છે,
એવા અહો કરણો વડે શિલ્પી કરે છે કર્મને;
૩. * [એરણ-] હથોડી આદિ જે પરદ્રવ્યના પરિણામ છે,
શિલ્પી ગ્રહે છે તેહ કરણોને કરંતો કર્મને;
૪. * ને કુંડળાદિ કર્મનું ફળ ગામ આદિ જેહ છે
પરદ્રવ્યના પરિણામરૂપે, ભોગવે છે તેહને;
૫. * કિંતુ અનેકદરવપણું હોવાથી તે કરણાદિથી,
રે અન્યરૂપે હોઈને તન્મય થતો નથી તેહથી;
૬. * આ કારણે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ થકી અહા,
કર્તા-કરમ ને ભોક્તૃ-ભોગ્ય તણો જ છે વ્યવહાર ત્યાં.

(૨) [દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : અતન્મયતાને કારણે આત્માને પુણ્ય-પાપાદિ જડકર્માદિ સાથે કર્તા-કર્માદિ સંબંધ વ્યવહારથી જ કહેવાય છે :]

૧. * તેવી જ રીતે આત્મા પણ પુણ્ય-પાપાદિક જે, પુદ્ગલદરવપરિણામરૂપ જડકર્મ તેહ કરે અને
૨. * મન-વચન-કાયા જે ખરે પુદ્ગલદરવપરિણામ છે, એવા અહો કરણો વડે આત્મા કરે છે કર્મને;
૩. * મન-વચન-કાયા જે ખરે પુદ્ગલદરવપરિણામ છે, એવા અહો કરણો તણું આત્મા કરે છે ગ્રહણ ને
૪. * પુણ્ય-પાપાદિ કરમનું છે સુખાદિક ફળ* ખરે, પુદ્ગલદરવપરિણામરૂપ જે, ભોગવે છે તેમને,
૫. * કિંતુ અનેક દરવપણું હોવાથી તે કરણાદિથી, રે અન્યરૂપે હોઈને તન્મય થતો નથી તેહથી;
૬. * આ કારણે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ થકી અહા, કર્તા-કરમ ને ભોક્તૃ-ભોગ્ય તણો જ છે વ્યવહાર ત્યાં.

(૩) [દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : કુંડળાદિ કરવાના સ્વપરિણામ સાથે તન્મયતા હોવાથી શિલ્પીને પોતાના પરિણામ સાથે કર્તા-કર્માદિ સંબંધ નિશ્ચયથી છે :]

૧. * વળી જેવી રીતે—તે જ શિલ્પી વર્તતો ઇચ્છક અહા, રે કુંડળાદિ કાર્ય કરવાના સ્વપરિણામો તથા
૨. * હસ્તાદિના વ્યાપારની ચેષ્ટારૂપે પરિણામના** એવા સ્વપરિણામોરૂપે જે કર્મને કરતો તથા
૩. * ચેષ્ટારૂપી તે કાર્યનું નિજ પરિણામનરૂપ જે અહા ફળ દુઃખરૂપ, તેને અહો તે ભોગવે છે પણ યથા;
૪. * બસ એકદ્રવ્યપણા લીધે તે કર્મને ફળથી સદા, અનન્ય હોવાથી જ તન્મય છે અહો તેઓ બધાં;
૫. * તેથી અહો પરિણામ ને પરિણામીભાવ થકી તહાં, કર્તા-કરમ ને ભોક્તૃ-ભોગ્ય તણો જ છે નિશ્ચય સદા.

* સુખદુઃખાદિ ફળ = અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ બાહ્ય સંયોગો

* ચેષ્ટારૂપ પરિણામ = રાગ-દ્વેષની ચેષ્ટારૂપ પરિણામ

(૪) [દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : આત્માને પોતાના રાગાદિ પરિણામ સાથે તન્મયતાને કારણે કર્તા-કર્માદિ સંબંધ નિશ્ચયથી છે :]

૧. * તેવી રીતે આ આત્મા પણ વર્તતો ઇચ્છક અરે,
રાગાદિ પરિણામો તથા પ્રદેશના કંપનરૂપે;
૨. * એવી જ ચેષ્ટારૂપ નિજ પરિણામનરૂપ છે જે ખરે,
તેને કરે છે ને અહો દુઃખસ્વરૂપ છે એવું અરે;
૩. * ચેષ્ટારૂપી તે કર્મનું નિજ પરિણામનરૂપ છે સદા,
ફળ [સુખદુઃખરૂપ] તેહને છે ભોગવે આત્મા તથા
૪. * બસ એકદ્રવ્યપણા લીધે [તે કર્મ ને ફળથી અહા,]
અનન્ય હોવાથી જ તન્મય છે [અહો તેઓ બધાં;]
૫. * તેથી અહો પરિણામ ને પરિણામીભાવ થકી તહાં,
કર્તા-કરમ ને ભોક્તા-ભોગ્ય તણો જ છે નિશ્ચય અહા.

ટીકા :-

(૧) [દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : અતન્મયતાને કારણે શિલ્પીને કુંડળાદિ સાથે કર્તાકર્મ આદિ સંબંધ માત્ર વ્યવહારથી જ કહેવાય છે :]

૧. * જેવી રીતે શિલ્પી અર્થાત્ સોની આદિ કારીગર કુંડળ આદિ જે
* પરદ્રવ્યપરિણામાત્મક (-પરદ્રવ્યના પરિણામસ્વરૂપ) કર્મ તેને કરે છે,
૨. * હથોડા આદિ જે પરદ્રવ્યપરિણામાત્મક
* કરણો તેમના વડે કરે છે,
૩. * હથોડા આદિ જે પરદ્રવ્યપરિણામાત્મક
* કરણો તેમને ગ્રહણ કરે છે,
૪. * અને કુંડળ આદિ કર્મનું જે ગામ આદિ
* પરદ્રવ્યપરિણામાત્મક ફળ તેને ભોગવે છે,
૫. * પરંતુ અનેકદ્રવ્યપણાને લીધે તેમનાથી (કર્મ, કરણ આદિથી
* અન્ય હોવાથી તન્મય (કર્મકરણાદિમય) થતો નથી;
૬. * માટે નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવમાત્રથી જ
* ત્યાં કર્તા-કર્મપણાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો વ્યવહાર છે;

(૨) [દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : અતન્મયતાને કારણે આત્માને પુણ્ય-પાપાદિ જડકર્મો સાથે કર્તા-કર્માદિ સંબંધમાત્ર વ્યવહારથી જ કહેવાય છે :]

૧. * તેવી રીતે—આત્મા પણ પુણ્ય-પાપ આદિ જે
* પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાત્મક (-પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામસ્વરૂપ) કર્મ તેને કરે છે,

૨. * કાય-વચન-મન એવાં જે પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાત્મક
* કરણો તેમના વડે કરે છે,
 ૩. * કાય-વચન-મન એવાં જે પુદ્ગલપરિણામાત્મક
* કરણો તેમને ગ્રહણ કરે છે અને
 ૪. * પુષ્ટ્ય-પાપ આદિ કર્મનું જે સુખ-દુઃખ આદિ
* પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામાત્મક ફળ તેને ભોગવે છે,
 ૫. * પરંતુ અનેક દ્રવ્યપણાને લીધે તેમનાથી
* અન્ય હોવાથી તન્મય (તે-મય) થતો નથી;
 ૬. * માટે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવમાત્રથી જ
* ત્યાં કર્તા-કર્મપણાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો વ્યવહાર છે.
- (૩) [દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : કુંડળાદિ કરવાના સ્વપરિણામ સાથે તન્મયતા હોવાથી શિલ્પીને પોતાના પરિણામ સાથે કર્તા-કર્મ સંબંધ નિશ્ચયથી છે :]
૧. * વળી જેવી રીતે—તે જ શિલ્પી, કરવાનો ઇચ્છક વર્તતો થકો,
* ચેષ્ટારૂપ (અર્થાત્ કુંડળ આદિ કરવાના પોતાના પરિણામરૂપ અને
 ૨. * હસ્ત આદિના વ્યાપારરૂપ)
* એવું જે સ્વપરિણામાત્મક કર્મ તેને કરે છે તથા
 ૩. * દુઃખસ્વરૂપ એવું જે ચેષ્ટારૂપ કર્મનું સ્વપરિણામાત્મક
* ફળ તેને ભોગવે છે અને
 ૪. * એકદ્રવ્યપણાને લીધે તેમનાથી (કર્મ અને કર્મફળથી)
* અનન્ય હોવાથી તન્મય (કર્મમય ને કર્મફળમય) છે;
 ૫. * માટે પરિણામપરિણામીભાવથી ત્યાં જ
* કર્તા-કર્મપણાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો નિશ્ચય છે;
- (૪) [દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : આત્માને પોતાના રાગાદિ પરિણામ સાથે તન્મયતાને કારણે કર્તા-કર્માદિ સંબંધ નિશ્ચયથી છે :]
૧. * તેવી રીતે-આત્મા પણ, કરવાનો ઇચ્છક વર્તતો થકો,
* ચેષ્ટારૂપ (-રાગાદિપરિણામરૂપ અને પ્રદેશોના વ્યાપારરૂપ)
 ૨. * એવું જે આત્મપરિણામાત્મક કર્મ
* તેને કરે છે તથા દુઃખસ્વરૂપ એવું જે
 ૩. * ચેષ્ટારૂપ કર્મનું આત્મપરિણામાત્મક [સુખ-દુઃખરૂપ]
* ફળ તેને ભોગવે છે, અને

૪. * એકદ્રવ્યપણાને લીધે
* તેમનાથી અનન્ય હોવાથી તન્મય (તે-મય) છે;
૫. * માટે પરિણામ-પરિણામીભાવથી ત્યાં જ
* કર્તા-કર્મપણાનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણાનો નિશ્ચય છે.

કળશ - ૨૧૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * ખરેખર પરિણામ છે તે જ નિશ્ચયથી કર્મ છે,
* અને પરિણામ પોતાના આશ્રયભૂત
૨. * પરિણામીનું જ હોય છે, અન્યનું નહિ
* (કારણ કે પરિણામો પોતપોતાના
૩. * દ્રવ્યના આશ્રયે છે, અન્યના પરિણામનો
* અન્ય આશ્રય નથી હોતો) [વસ્તુસ્વભાવનો આ નિયમ છે;]
૪. * વળી કર્મ કર્તા વિના હોતું નથી,
* તેમજ વસ્તુની એકરૂપે સ્થિતિ (અર્થાત્ ફટસ્થ સ્થિતિ) હોતી નથી
૫. * (કારણ કે વસ્તુ દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ હોવાથી
* સર્વથા નિત્યપણું બાધાસહિત છે);
૬. * માટે વસ્તુ પોતે જ પોતાના પરિણામરૂપ કર્મની
* કર્તા છે (-એ નિશ્ચય-સિદ્ધાંત છે).

કળશામૃત :-.

૧. * પરિણામ જે છે તે ખરેખર કર્મ છે નિશ્ચય વડે,
ને હોય છે પરિણામ પોતાના જ આશ્રયભૂત રે;
૨. * પરિણામી [દ્રવ્ય]તણું જ, નહીં કો અન્ય [દ્રવ્ય]તણું સદા,
એ કારણ કે સૌ પરિણામો અહો નિજ નિજના;
૩. * દ્રવ્યાશ્રયે છે [કિંતુ] નથી કો અન્યના પરિણામનો
અન્ય આશ્રય, [-એ અહા આ નિયમ વસ્તુસ્વભાવનો;]
૪. * કર્તા વિના વળી કર્મ [કદી] હોતું નથી તેમ જ ખરે,
નથી વસ્તુની સ્થિતિ રહેતી [સર્વદા] એક જ રૂપે;
૫. * (એ કારણે કે દ્રવ્યપર્યાય સ્વરૂપ વસ્તુ હોઈને,
રે 'નિત્યપણું છે સર્વથા' [એ કથના] બાધાસહિત છે;
૬. * માટે જ વસ્તુ સ્વયં સ્વયંના પરિણામરૂપ કર્મની
કર્તા જ છે, -સિદ્ધાંત એ [જિનકથિતા] નિશ્ચય [નય] થકી.

કલશ-૨૧૨

ઉત્થાનિકા :-હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપે કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જેને પોતાને અનંત શક્તિ પ્રકાશમાન છે એવી
* વસ્તુ અન્ય વસ્તુની બહાર જોકે લોટે છે
૨. * તોપણ અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની અંદર
* પ્રવેશતી નથી, કારણ કે સર્વ વસ્તુઓ
૩. * પોતપોતાના સ્વભાવમાં નિશ્ચિત છે એમ માનવામાં આવે છે.
* (આચાર્યદેવ કહે છે કે-) આમ હોવા છતાં, મોહિત જીવ, પોતાના સ્વભાવથી ચલિત થઈને
૪. * આકુળ થયો થકો, શા માટે ક્લેશ પામે છે?
* [આમ આચાર્યશ્રી આશ્ચર્ય અને ખેદપૂર્વક કહે છે.]

કલશામૃત :-

૧. * જેને સ્વયં શક્તિ અનંતી પ્રગટ છે એવી સદા,
કો વસ્તુ બીજી વસ્તુની લોટે બહાર ભલે અહા;
૨. * તોપણ અહો તે વસ્તુ બીજી વસ્તુની અંદર કદા
ન પ્રવેશતી, એ કારણે કે સર્વ વસ્તુ [જગતમાં;]
૩. * નિજ નિજ સ્વભાવ મહીં જ નિશ્ચિત છે [ખરે] એ માન્યતા
હોવા છતાં પણ જીવ આ મોહી થઈને ચલિત કાં?
૪. * રે આકુલિત થયો થકો ક્યમ ક્લેશ પામે છે અહા!
[આચાર્યશ્રીને આ રીતે છે ખેદ ને અચરજ મહા!]

કલશ - ૨૧૩

ઉત્થાનિકા :-ફરી આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપે બીજું કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ લોકમાં એક વસ્તુ અન્ય વસ્તુની નથી,
* તેથી ખરેખર વસ્તુ છે તે વસ્તુ જ છે—
૨. * એ નિશ્ચય છે. આમ હોવાથી
* કોઈ અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની બહાર
૩. * લોટતાં છતાં તેને શું કરી શકે?
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ આગામી ગાથાઓની સૂચના કરી.]

કલશામૃત :-

૧. * આ લોકમાં કો એક વસ્તુ અન્ય વસ્તુની નથી;
તેથી ખરેખર વસ્તુ છે તે વસ્તુ [માત્ર] જ છે ખરી;
૨. * નિશ્ચય તણું આ કથન છે ને આમ હોવાથી અરે,
કો અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની બહાર અહો ભલે;
૩. * લોટે છતાં પણ તેહને વસ્તુ અહો શું કરી શકે?
[આગામી ગાથાઓ તણી કરી સૂચના શ્રી મુનિવરે.]

કલ્પ - ૨૧૪

ઉત્થાનિકા :-હવે, એ જ અર્થને દ્રઢ કરતું ત્રીજું કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * એક વસ્તુ સ્વયં પરિણમતી અન્ય વસ્તુને
* કાંઈ પણ કરી શકે છે—એમ જે માનવામાં આવે છે,
૨. * તે વ્યવહારદ્રષ્ટિથી જ માનવામાં આવે છે. નિશ્ચયથી આ લોકમાં
* અન્ય વસ્તુને અન્ય વસ્તુ કાંઈ પણ નથી
૩. * (અર્થાત્ એક વસ્તુને અન્ય વસ્તુ સાથે
* કાંઈ પણ સંબંધ નથી) [-આ વસ્તુસ્થિતિનો નિશ્ચય-સિદ્ધાંત છે.]

કલ્પશામૂત :-

૧. * પોતે પ્રણમતી અન્ય વસ્તુને કદીયે વસ્તુ કો
કંઈ પણ કરી શકતી ખરે, છે માન્યતા એવી અહો;
૨. * વ્યવહારદ્રષ્ટિથી જ [કિંતુ] નિશ્ચયે આ લોકમાં,
કો અન્ય વસ્તુને નથી કંઈ પણ બીજી વસ્તુ અહા;
૩. * તેથી જ કોઈ વસ્તુની સાથે ન કોઈ વસ્તુને,
સંબંધ કાંઈ પણ ખરે [-સિદ્ધાંત છે આ નિશ્ચયે.]

ગાથા - ૩૫૬ થી ૩૬૫

ઉત્થાનિકા :—(‘ખડી તો ખડી જ છે’—એ નિશ્ચય છે; ‘ખડી-સ્વભાવે પરિણમતી ખડી ભીંત-સ્વભાવે પરિણમતી ભીંતને સફેદ કરે છે’ એમ કહેવું તે પણ વ્યવહાર કથન છે. તેવી રીતે ‘જ્ઞાયક તો જ્ઞાયક જ છે’—એ નિશ્ચય છે; ‘જ્ઞાયકસ્વભાવે પરિણમતો જ્ઞાયક પરદ્રવ્યસ્વભાવે પરિણમતાં એવાં પરદ્રવ્યોને જાણે છે’ એમ કહેવું એ પણ વ્યવહારકથન છે.) આવા નિશ્ચય-વ્યવહાર કથનને હવે ગાથાઓમાં દ્રષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે :—

- ગાથા * જ્યમ સેટિકા નથી પર તણી, છે સેટિકા બસ સેટિકા,
જ્ઞાયક નથી ત્યમ પર તણો, જ્ઞાયક ખરે જ્ઞાયક તથા; ૩૫૬.
- * જ્યમ સેટિકા નથી પર તણી, છે સેટિકા બસ સેટિકા,
દર્શક નથી ત્યમ પર તણો, દર્શક ખરે દર્શક તથા; ૩૫૭.
- * જ્યમ સેટિકા નથી પર તણી, છે સેટિકા બસ સેટિકા,
સંયત નથી ત્યમ પર તણો, સંયત ખરે સંયત તથા; ૩૫૮.
- * જ્યમ સેટિકા નથી પર તણી, છે સેટિકા બસ સેટિકા,
દર્શન નથી ત્યમ પર તણું, દર્શન ખરે દર્શન તથા. ૩૫૯.
- * એમ જ્ઞાન-દર્શન-ચરિતવિષયક કથન નિશ્ચયનય તણું;
સાંભળ કથન સંક્ષેપથી એના વિષે વ્યવહારનું. ૩૬૦.
- * જ્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પરદ્રવ્યને ઘોળું કરે,
જ્ઞાતાય એ રીત જાણતો નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને; ૩૬૧.
- * જ્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પરદ્રવ્યને ઘોળું કરે,
આત્માય એ રીત દેખતો નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને; ૩૬૨.
- * જ્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પરદ્રવ્યને ઘોળું કરે,
જ્ઞાતાય એ રીત ત્યાગતો નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને; ૩૬૩.
- * જ્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પરદ્રવ્યને ઘોળું કરે,
સુદ્રષ્ટિ એ રીત શ્રદ્ધતો નિજ ભાવથી પરદ્રવ્યને. ૩૬૪.
- * એમ જ્ઞાન-દર્શન-ચરિતમાં નિર્ણય કહ્યો વ્યવહારનો,
ને અન્ય પર્યાયો વિષે પણ એ જ રીતે જાણવો. ૩૬૫.

ટીકામૃત :

[ઉત્થાનિકા હરિગીત છંદમાં :]

૧. * ‘છે સેટિકા બસ સેટિકા માત્ર જ’—અહો નિશ્ચય થકી,
ને ‘નિજ સ્વભાવથી પ્રણમતી ખડી, ભીંત-ભાવે પ્રણમતી
૨. * ભીંતને, અહો ઘોળી કરે છે’ [કથન એ વ્યવહાર છે,]
તેવી રીતે ‘જ્ઞાયક અહો જ્ઞાયક જ છે’—નિશ્ચયનય;

૩. * 'જ્ઞાયકસ્વભાવે પ્રણમતો તે, પરપણે જે પ્રણમતાં
એવા અહો પરદ્રવ્યને, જાણે ખરેખર છે' અહા;
૪. * એ કથન પણ વ્યવહારનું છે, એ રીતે નયદ્વય વડે,
આગામી ગાથાઓ મહીં દ્રષ્ટાંતથી કહેશે હવે.

(૧A) [સૌ પ્રથમ 'જ્ઞાયક'ના સંદર્ભમાં ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :-]

૧. * આ જગતમાં 'ખડી'—દ્રવ્ય છે તે શ્વેતગુણથી ભરેલ છે,
વ્યવહારથી ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યો ખડીના શ્વેત્ય છે;
૨. * (અર્થાત્ એ ભીંત-આદિ શ્વેત કરાવવાને યોગ્ય છે.)
આ 'શ્વેત કરનારી ખડી, છે શ્વેત કરવાયોગ્ય જે;
૩. * ભીંત આદિ પરદ્રવ્યોની છે કે છે નથી?' એવો હવે
—એ બેયનો વિચારીએ સંબંધ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ:
૪. * રે તે ખડી ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યો તણી જો હોય તો,
શું થાય [ભીંત-ખડી મહીં] વિચારીએ પહેલાં અહો;
૫. * 'જે હોય જેનું તે [ખરેખર] હોય તે જ' [જિનો કહે,]
'જ્યમ આતમાનું જ્ઞાન હોવાથી જ આત્મા જ્ઞાન છે;'
૬. * —આવો યથાર્થ સંબંધ [બે વચ્ચે] જીવંત જ હોઈને,
ભીંત—આદિની ખડી હોય તો ખડી ભીંત આદિ જ હોય ને;
૭. * ભીંત-આદિથી નવ હોય રે, કોઈ બીજું પણ દ્રવ્ય તે,
ને એમ હોતાં, દ્રવ્ય ખડીનું પામશે ઉચ્છેદને.
૮. * કિંતુ નહીં ઉચ્છેદ કોઈ દ્રવ્યનો થાતો કદા,
એ કારણે કે એક દ્રવ્ય તણું જ અન્યરૂપે સદા;
૯. * સંક્રમણ તો નિષેધ્ય છે પૂર્વોક્ત જિનવર-વચનથી,
તેથી થયું એ સિદ્ધ કે ખડી ભીંત-આદિની નથી.
૧૦. * આ વાતને વિચારીએ [વિશેષરૂપે આ રીતે:]
જો ભીંત-આદિની ખડી નથી તો ખડી તે કોની છે?
૧૧. * ' છે ખડી અહો ખડીની જ'—તો આ ખડીથી જુદી કઈ બીજી
કો અન્ય ખડી છે કે અહો છે જેહની રે આ ખડી?
૧૨. * આ ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી કિંતુ અહા,
તે બેય છે—'સ્વ' 'સ્વામી'રૂપે અંશ [એક જ વસ્તુના;]

૧૩. * તે સ્વ અને સ્વામીરૂપે બે અંશની વ્યવહારથી
શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નથી પછી તો અહો ખડી કોઈની
૧૪. * નથી, પણ અહો બસ છે ખડી જ ખડી ખરેખર નિશ્ચયે,
આ રીત [ખડી ને ભીંતનું] દ્રષ્ટાંત કહ્યું [શ્રી મુનિવરે.]

(૧B) [હવે દ્રષ્ટાંત કહે છે કે 'જ્ઞાયક તો જ્ઞાયક જ છે' :]

૧. * છે જેમ આ દ્રષ્ટાંત તેમ જ આ રીતે દ્રષ્ટાંત છે :
[કરુણા કરી આચાર્યશ્રી સમજાવશે તેને હવે.]
૨. * આ જગતમાં ચેતન દરવ જે જ્ઞાનગુણથી ભરેલ છે,
વ્યવહારથી સૌ પુદ્ગલાદિ દ્રવ્ય તેના જોય છે.
૩. * આ જાણનારો ચેતયિતા, જે જણાવાયોગ્ય છે,
તે પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યનો છે કે નથી તેનો ખરે?
૪. * એ બેયનો વિચારીએ સંબંધ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ,
રે ચેતયિતા પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યનો જો હોય રે;
૫. * તો થાય શું [એ બેયમાં] વિચારીએ પહેલાં અહીં,
'જે હોય જેનું તે [ખરેખર] હોય તે જ' [બીજું નહીં;]
૬. * જ્યમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ આત્મા જ્ઞાન છે,
આવો યથાર્થ સંબંધ [બે વચ્ચે] જીવંત જ હોઈને,
૭. * જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો [ખરેખર] હોય તો,
તે ચેતયિતા હોય પુદ્ગલ આદિ સ્વરૂપ [સ્વયં] અહો;
૮. * ને પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યથી નવ હોય બીજું દ્રવ્ય તે
ને એમ હોતાં, ચેતયિતા પામશે ઉચ્છેદને;
૯. * કિંતુ નહીં ઉચ્છેદ કોઈ દ્રવ્યનો થાતો કદા,
એ કારણે કે એક દ્રવ્ય તણું જ અન્યરૂપે સદા;
૧૦. * સંક્રમણ તો નિષેધ્ય છે પૂર્વોક્ત [જિનવર-વચનથી,]
તેથી થયું એ સિદ્ધ-'જ્ઞાયક' પુદ્ગલાદિનો નથી.
૧૧. * આ વાતને વિચારીએ [વિશેષરૂપે આ રીતે :]
જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી તો તે ખરે;
૧૨. * કોનો અહો છે? તે અરે જ્ઞાયક તણો જ્ઞાયક જ છે,
આ ચેતયિતાથી જુદો એવો બીજો કોઈ અરે;

૧૩. * છે ચેતયિતા જેહનો છે ચેતયિતા આ ખરે,
આ ચેતયિતાથી જુદો કો અન્ય ચેતયિતા ન છે;
૧૪. * કિંતુ બન્ને છે અહો સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો ખરે,
બે અંશના વ્યવહારથી તે સ્વ અને સ્વામીરૂપે
૧૫. * શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નથી પછી જાણનારો તો ખરે
નથી કોઈનો, જ્ઞાયક ખરે જ્ઞાયક જ છે બસ નિશ્ચયે;
૧૬. * (આ રીત એમ બતાવ્યું અહીં કે 'આતમા પરદ્રવ્યને,
જાણે અહો છે' તે ખરે વ્યવહારનયનું કથન છે;
૧૭. * ને 'આતમા જાણે સ્વયંને છે' અહો એ કથનમાં,
પણ છે સ્વ ને સ્વામીરૂપે અંશો અહો વ્યવહારના;'
૧૮. * તેથી ખરે 'જ્ઞાયક જ છે જ્ઞાયક' અહો નિશ્ચયનયે,
[આ રીત જ્ઞાયક-જ્ઞેયનો સંબંધ વર્ણ્યો મુનિવરે]

(૨A) [હવે 'દર્શક'ના સંદર્ભમાં ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત ફરી કહે છે :]

- ૨A૧. * દ્રષ્ટાંત ને દ્રાષ્ટાંત કહ્યું જેવી રીતે 'જ્ઞાયક' વિષે,
વળી તે રીતે કહેવાય છે 'દર્શક' વિષે [બન્ને નયે.]
૧. * આ જગતમાં 'ખડી'—દ્રવ્ય છે તે શ્વેતગુણથી ભરેલ છે,
વ્યવહારથી ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યો ખડીના શ્વેત્ય છે;
૨. * (અર્થાત્ તે ભીંત-આદિ શ્વેત કરાવવાને યોગ્ય છે.)
આ શ્વેત કરનારી ખડી છે શ્વેત કરવાયોગ્ય જે;
૩. * ભીંત આદિ પરદ્રવ્યોની છે કે છે નથી?—એવો હવે
—એ બેયનો વિચારીએ સંબંધ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ;
૪. * રે તે ખડી ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યો તણી જો હોય તો,
શું થાય [ભીંત-ખડી મહીં] વિચારીએ પહેલાં અહો :
૫. * 'જે હોય જેનું તે [ખરેખર] હોય તે જ' [જિનો કહે,]
'જ્યમ આતમાનું જ્ઞાન હોવાથી જ આત્મા જ્ઞાન છે;'
૬. * —આવો યથાર્થ સંબંધ [બે વચ્ચે] જીવંત જ હોઈને,
ભીંત—આદિની ખડી હોય તો ખડી ભીંત-આદિ જ હોય ને;
૭. * ભીંત-આદિથી નવ હોય રે કોઈ બીજું પણ દ્રવ્ય તે,
ને એમ હોતાં, દ્રવ્ય ખડીનું પામશે ઉચ્છેદને.

* વર્ણ્યો = વર્ણવ્યો, વર્ણન કર્યું, વિસ્તારથી સમજાવ્યું.

૮. * કિંતુ નહીં ઉચ્છેદ કોઈ દ્રવ્યનો થાતો કદા,
એ કારણે કે એક દ્રવ્ય તણું જ અન્યરૂપે સદા;
૯. * સંક્રમણ તો નિષેધ્ય છે પૂર્વોક્ત જિનવર-વચનથી;
તેથી થયું એ સિદ્ધ કે ખડી ભીંત-આદિની નથી.
૧૦. * આ વાતને વિચારીએ [વિશેષરૂપે આ રીતે :]
જો ભીંત-આદિની ખડી નથી તો ખડી તે કોની છે?
૧૧. * 'છે ખડી અહો ખડીની જ'તો આ ખડીથી જુદી કઈ બીજી,
કો અન્ય ખડી છે કે અહો છે જેહની રે આ ખડી?
૧૨. * આ ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી કિંતુ અહા,
તે બેય છે-'સ્વ' 'સ્વામી'રૂપે અંશ [એક જ વસ્તુના;]
૧૩. * તે સ્વ અને સ્વામીરૂપે બે અંશના વ્યવહારથી
શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નથી પછી તો અહો ખડી કોઈની
૧૪. * નથી, પણ અહો બસ છે ખડી જ ખડી [ખરેખર] નિશ્ચયે;
આ રીત [ખડી ને ભીંતનું] દ્રષ્ટાંત કહ્યું [શ્રી મુનિવરે.]

(૨B) [હવે દ્રાષ્ટાંત કહે છે કે દર્શક તો દર્શક જ છે :]

૧. * કહ્યું જેમ આ દ્રષ્ટાંત તેમ જ આ રીતે દ્રાષ્ટાંત છે :
[કરૂણા કરી આચાર્યશ્રી સમજાવશે તેને હવે.]
૨. * આ જગતમાં ચેતન દરવ દર્શનસ્વભાવથી પૂર્ણ છે,
વ્યવહારથી સૌ પુદ્ગલાદિ આતમાના દ્રશ્ય છે;
૩. * આ આતમા 'દર્શક' અહો, જે 'દ્રશ્ય' છે-'શ્રદ્ધેય' છે,
તે પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યનો છે કે નથી તેનો ખરે?
૪. * એ બેયનો વિચારીએ સંબંધ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ :
રે ચેતયિતા પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યનો જો હોય રે;
૫. * શું થાય [દર્શક-દ્રશ્યમાં] વિચારીએ પહેલાં અહીં,
'જે હોય જેનું તે [ખરેખર] હોય તે જ' [બીજું નહીં;]
૬. * જ્યમ આતમાનું જ્ઞાન હોવાથી જ આત્મા જ્ઞાન છે,
આવો યથાર્થ સંબંધ [બે વચ્ચે] જીવંત જ હોઈને;
૭. * જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો [ખરેખર] હોય તો,
તે ચેતયિતા હોય પુદ્ગલ આદિ સ્વરૂપ [સ્વયં] અહો;
૮. * ને પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યથી નવ હોય બીજું દ્રવ્ય તે
ને એમ હોતાં, ચેતયિતા પામશે ઉચ્છેદને;

૯. * કિંતુ નહીં ઉચ્છેદ કોઈ દ્રવ્યનો થાતો કદા,
એ કારણે કે એક દ્રવ્ય તણું જ અન્યરૂપે સદા;
૧૦. * સંક્રમણ તો નિષેધ્ય છે પૂર્વોક્ત [જિનવર-વચનથી,]
તેથી થયું એ સિદ્ધ-‘દર્શક’ પુદ્ગલાદિનો નથી.
૧૧. * આ વાતને વિચારીએ [વિશેષરૂપે આ રીતે,]
જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી તો તે ખરે;
૧૨. * કોનો અહો છે? તે અરે દર્શક તણો દર્શક જ છે,
આ ચેતયિતાથી જુદો એવો બીજો કોઈ અરે;
૧૩. * છે ચેતયિતા જેહનો છે ચેતયિતા આ ખરે,
આ ચેતયિતાથી જુદો કો અન્ય ચેતયિતા ન છે;
૧૪. * કિંતુ બન્ને છે અહો સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો ખરે,
બે અંશના વ્યવહારથી તે સ્વ અને સ્વામીરૂપે
૧૫. * શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નથી પછી દેખનારો તો ખરે
નથી કોઈનો, દર્શક ખરે દર્શક જ છે બસ નિશ્ચયે;
૧૬. * (આ રીત એમ બતાવ્યું અહીં કે ‘આતમા પરદ્રવ્યને,
દેખે જ વા શ્રદ્ધા કરે’—વ્યવહારનયનું કથન છે;
૧૭. * ને દેખતો વા શ્રદ્ધતો આત્મા સ્વને—એ કથનમાં
પણ છે ‘સ્વ’ ને ‘સ્વામી’ તણા અંશો અહો વ્યવહારના;
૧૮. * તેથી ખરે દર્શક અહો દર્શક જ છે નિશ્ચયનયે;
[આ રીત દર્શક-દ્રશ્યનો સંબંધ વણ્યો મુનિવરે.]

(3A) [હવે ‘અપોહક (-ત્યાજક)’ના સંદર્ભમાં ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :-]

- (3A૧) * દ્રષ્ટાંત ને દ્રાષ્ટાંત કહ્યું જેવી રીતે ‘દર્શક’ વિષે,
વળી તે રીતે કહેવાય છે ‘ત્યાજક’ વિષે [બન્ને નયે.]
૧. * આ જગતમાં ‘ખડી’—દ્રવ્ય છે તે શ્વેતગુણથી ભરેલ છે,
વ્યવહારથી ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યો ખડીના શ્વેત્ય છે;
૨. * (અર્થાત્ તે ભીંત-આદિ શ્વેત કરાવવાને યોગ્ય છે.)
આ શ્વેત કરનારી ખડી છે શ્વેત કરવાયોગ્ય જે;
૩. * ભીંત આદિ પરદ્રવ્યોની છે કે છે નથી?—એવો હવે
—એ બેયનો વિચારીએ સંબંધ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ;
૪. * રે તે ખડી ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યો તણી જો હોય તો,
શું થાય [ભીંત-ખડી મહીં] વિચારીએ પહેલાં અહો :

૫. * 'જે હોય જેનું તે [ખરેખર] હોય તે જ' [જિનો કહે,]
'જ્યમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ આત્મા જ્ઞાન છે;'
૬. * -આવો યથાર્થ સંબંધ [બે વચ્ચે] જીવંત જ હોઈને,
ભીંત-આદિની ખડી હોય તો ખડી ભીંત-આદિ જ હોય ને;
૭. * ભીંત-આદિથી નવ હોય રે કોઈ બીજું પણ દ્રવ્ય તે,
ને એમ હોતાં, દ્રવ્ય ખડીનું પામશે ઉચ્છેદને.
૮. * કિંતુ નહીં ઉચ્છેદ કોઈ દ્રવ્યનો થાતો કદા,
એ કારણે કે એક દ્રવ્ય તણું જ અન્યરૂપે સદા;
૯. * સંકમણ તો નિષેધ્ય છે પૂર્વોક્ત જિનવર-વચનથી;
તેથી થયું એ સિદ્ધ કે ખડી ભીંત-આદિની નથી.
૧૦. * આ વાતને વિચારીએ [વિશેષરૂપે આ રીતે :]
જો ભીંત-આદિની ખડી નથી તો ખડી તે કોની છે?
૧૧. * 'છે ખડી અહો ખડીની જ'-તો આ ખડીથી જુદી કઈ બીજી,
કો અન્ય ખડી છે કે અહો છે જેહની રે આ ખડી?
૧૨. * આ ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી કિંતુ અહા,
તે બેય છે-'સ્વ' 'સ્વામી'રૂપે અંશ [એક જ વસ્તુના;]
૧૩. * તે સ્વ અને સ્વામીરૂપે બે અંશના વ્યવહારથી
શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નથી પછી તો અહો ખડી કોઈની
૧૪. * નથી, પણ અહો બસ છે ખડી જ ખડી [ખરેખર] નિશ્ચયે;
આ રીત [ખડી ને ભીંતનું] દ્રષ્ટાંત કહ્યું [શ્રી મુનિવરે.]

(૩B) [હવે દ્રાષ્ટાંત કહે છે કે દર્શક તો દર્શક જ છે :]

૧. * કહ્યું જેમ આ દ્રષ્ટાંત તેમ જ આ રીતે દ્રાષ્ટાંત છે :
[કરૂણા કરી આચાર્યશ્રી સમજાવશે તેને હવે.]
૨. * આ જગતમાં જે ચેતયિતા જ્ઞાનદર્શન પૂર્ણ છે,
પરના [ગ્રહણ ને] ત્યાગના જ અભાવરૂપ સ્વભાવ જે;
૩. * એવું અહો આ દ્રવ્ય છે, વ્યવહારથી તેને ખરે,
સહુ પુદ્ગલાદિ દ્રવ્ય પર તે ત્યાગ કરવાયોગ્ય છે.
૪. * આ ત્યાગનારો ચેતયિતા, ત્યાગવાને યોગ્ય જે,
તે પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યનો છે કે નથી તેનો ખરે?
૫. * -એ બેયનો વિચારીએ સંબંધ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ :
રે ચેતયિતા પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યનો જો હોય રે;

૬. * તો થાય શું [એ બેયમાં] વિચારીએ પહેલાં અહીં,
'જે હોય જેનું તે [ખરેખર] હોય તે જ' [બીજું નહીં;]
૭. * જ્યમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ આત્મા જ્ઞાન છે,
આવો યથાર્થ સંબંધ [બે વચ્ચે] જીવંત જ હોઈને;
૮. * જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો [ખરેખર] હોય તો,
તે ચેતયિતા હોય પુદ્ગલ આદિ સ્વરૂપ [સ્વયં] અહો;
૯. * ને પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યથી નવ હોય બીજું દ્રવ્ય તે
ને એમ હોતાં ચેતયિતા પામશે ઉચ્છેદને;
૧૦. * કિંતુ અહો ઉચ્છેદ કોઈ દ્રવ્યનો થાતો કદા,
એ કારણે કે એક દ્રવ્ય તણું જ અન્યરૂપે સદા;
૧૧. * સંક્રમણ તો નિષેધ્ય છે પૂર્વોક્ત [જિનવર-વચનથી,]
તેથી થયું એ સિદ્ધ—ત્યાજક પુદ્ગલાદિનો નથી.
૧૨. * આ વાતને વિચારીએ [વિશેષરૂપે આ રીતે,]
જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી તો તે ખરે;
૧૩. * કોનો અહો છે? તે અરે 'ત્યાજક' તણો 'ત્યાજક' જ છે,
આ ચેતયિતાથી જુદો એવો બીજો કોઈ અરે;
૧૪. * છે ચેતયિતા જેહનો છે ચેતયિતા આ ખરે,
આ ચેતયિતાથી જુદો કો અન્ય ચેતયિતા ન છે;
૧૫. * કિંતુ બન્ને છે અહો સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો ખરે,
બે અંશના વ્યવહારથી તે સ્વ અને સ્વામીરૂપે
૧૬. * શું સાધ્ય છે? કંઈ સાધ્ય નથી પછી ત્યાગનારો તો ખરે
નથી કોઈનો, ત્યાજક ખરે ત્યાજક જ છે બસ નિશ્ચયે;
૧૭. * (આ રીત એમ બતાવ્યું અહીં કે 'આત્મા પરદ્રવ્યને,
ત્યાગે—અપોહે છે—અરે વ્યવહારનયનું કથન છે;
૧૮. * આત્મા ગ્રહે છે જ્ઞાનદર્શનમય સ્વયંને—કથનમાં
પણ છે 'સ્વ' ને 'સ્વામી' તણા અંશો અહો વ્યવહારના;
૧૯. * તેથી ખરે 'ત્યાજક' અહો 'ત્યાજક' જ છે નિશ્ચયનયે;
[આ રીત ત્યાજક-ત્યાજ્યનો સંબંધ વણ્યો મુનિવરે.]

હવે વ્યવહારનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે :-

- * [જ્ઞાયક અને દર્શક, અપોહકનું સ્વરૂપ નિશ્ચયનયે સમજાવીને, આચાર્યશ્રી] વ્યવહાર-કથન કરે હવે.

(૪A) [સૌ પ્રથમ જ્ઞાનગુણના વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે એ શ્વેતગુણથી ભરેલ ભાવમયી સદા,
રે તે જ ખડી, પોતે નહીં ભીંત-આદિ દ્રવ્યરૂપે અહા;
૨. * પરિણામન કરતી થકી અને નહીં ભીત આદિ દ્રવ્યને
નિજભાવરૂપ પ્રણમાવતી થકી, ભીંત આદિ દ્રવ્ય છે
૩. * નિમિત્ત જેને, એહ પોતાના જ શ્વેતસ્વભાવના
પરિણામથી ઉત્પાદ પામતી, છે નિમિત્ત ખડી અહા;
૪. * એવા અહો ભીંત-આદિના, નિજભાવના પરિણામથી
જે ઊપજતા ભીંત-આદિ દ્રવ્યોને, અહો નિજભાવથી;
૫. * રે ખડી કરે છે શ્વેત—એમ કરાય છે વ્યવહાર આ;
[ખડી-ભીંતના દ્રષ્ટાંતથી વ્યવહાર સમજાવ્યો અહા.]

(૪B) [હવે જ્ઞાનગુણના વ્યવહારનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે નિજ જ્ઞાનગુણથી ભરેલ ભાવમયી સદા
રે ચેતચિતા પણ, ન પોતે પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યના;
૨. * નિજભાવરૂપે પરિણામન કરતો થકો વળી તે અહા,
સૌ પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યને નિજભાવરૂપ નહીં કદા
૩. * પ્રણમાવતો, રે પુદ્ગલાદિ દ્રવ્ય છે જેને અહા,
નિમિત્ત એવા જ્ઞાનગુણથી ભરેલ નિજભાવો તણા;
૪. * પરિણામથી જે ઊપજતો એ ચેતચિતા છે અહા,
નિમિત્ત જેને તેહ પોતાના અહો નિજભાવના;
૫. * પરિણામથી જે ઊપજતા પરદ્રવ્ય પુદ્ગલ આદિને
જાણે જ છે નિજભાવથી—વ્યવહાર એમ કરાય છે.

(૫A) [હવે દર્શનગુણના વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે એ શ્વેતગુણથી ભરેલ ભાવમયી સદા,
રે તે જ ખડી, પોતે નહીં ભીંત-આદિ દ્રવ્યરૂપે અહા;
૨. * પરિણામન કરતી થકી અને નહીં ભીત આદિ દ્રવ્યને
નિજભાવરૂપ પ્રણમાવતી થકી, ભીંત આદિ દ્રવ્ય છે

૩. * નિમિત્ત જેને, એહ પોતાના જ શ્વેતસ્વભાવના પરિણામથી ઉત્પાદ પામતી, છે નિમિત્ત ખડી અહા
૪. * એવા અહો ભીંત-આદિના, નિજભાવના પરિણામથી રે ઊપજતા ભીંત-આદિ દ્રવ્યોને, અહો નિજભાવથી;
૫. * રે ખડી કરે છે શ્વેત-એમ કરાય છે વ્યવહાર આ; [ખડી-ભીંતના દ્રષ્ટાંતથી વ્યવહાર સમજાવ્યો અહા.]

(૫B) [હવે દર્શનગુણના વ્યવહારનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે દર્શનસ્વભાવી ગુણથી પૂરણ અહા રે ચેતચિતા પણ, ન પોતે પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યના;
૨. * નિજભાવરૂપે પરિણમન કરતો થકો વળી તે અહા, સૌ પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યને નિજભાવરૂપ નહીં કદા
૩. * પ્રણમાવતો, રે પુદ્ગલાદિ દ્રવ્ય છે જેને અહા, નિમિત્ત એ દર્શનસ્વભાવી ગુણના નિજભાવના;
૪. * પરિણામથી જે ઊપજતો એ ચેતચિતા છે અહા, નિમિત્ત જેને તેહ પોતાના અહો નિજભાવના;
૫. * પરિણામથી જે ઊપજતા પરદ્રવ્ય પુદ્ગલ આદિને દેખે અને શ્રદ્ધે અહો છે-એ રીતે વ્યવહાર છે.

(૬A) વળી (જેવી રીતે જ્ઞાન-દર્શન ગુણોનો વ્યવહાર કહ્યો) એવી જ રીતે ચારિત્રગુણનો વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે :-

[પ્રથમ ચારિત્રગુણના વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે એ શ્વેતગુણથી ભરેલ ભાવમયી સદા, રે તે જ ખડી, પોતે નહીં ભીંત-આદિ દ્રવ્યરૂપે અહા;
૨. * પરિણમન કરતી થકી અને નહીં ભીંત આદિ દ્રવ્યને નિજભાવરૂપ પ્રણમાવતી થકી, ભીંત આદિ દ્રવ્ય છે
૩. * નિમિત્ત જેને, એહ પોતાના જ શ્વેતસ્વભાવના પરિણામથી ઉત્પાદ પામતી, છે નિમિત્ત ખડી અહા
૪. * એવા અહો ભીંત-આદિના, નિજભાવના પરિણામથી રે ઊપજતા ભીંત-આદિ દ્રવ્યોને, અહો નિજભાવથી;
૫. * રે ખડી કરે છે શ્વેત-એમ કરાય છે વ્યવહાર આ; [ખડી-ભીંતના દ્રષ્ટાંતથી વ્યવહાર સમજાવ્યો અહા.]

(૪B) [હવે ચારિત્રગુણના વ્યવહારનો સિદ્ધાંત કહે છે :]

૧. * જેનો અહો રે જ્ઞાનદર્શનગુણથી તેવી રીતે,
પૂરણ અપોહન સ્વરૂપ છે નિજભાવ એ આત્મા ખરે;
૨. * પોતે ન પુદ્ગલ આદિ દ્રવ્યસ્વભાવરૂપે પરિણમે,
ને પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યને પણ નિજના ભાવોરૂપે
૩. * ન પરિણમાવે, [ને વળી] છે પુદ્ગલાદિ જેહના,
નિમિત્ત એવા નિજના જ્ઞાનાદિ ગુણોથી અહા;
૪. * પૂરણ ભરેલા પર તણા બસ ત્યાગસ્વરૂપ સ્વભાવના,
પરિણામથી જે ઊપજતો, એ ચેતયિતા છે અહા
૫. * નિમિત્ત જેને, તે બધા નિજ પુદ્ગલાદિ સ્વભાવના,
પરિણામથી જે ઉપજતા એ પુદ્ગલાદિને અહા;
૬. * નિજના સ્વભાવથી છે અપોહ—તે અરે વ્યવહાર છે;
[આ રીત ચારિત્ર ગુણનો નિયમ કહ્યો શ્રી મુનિવરે.]

[ઉપસંહાર :]

- ૧ * આ રીત આત્માના અહા દ્રગ-જ્ઞાન ને ચારિત્રના,
પ્રકાર છે પર્યય તણા નિશ્ચય અને વ્યવહારના;
૨. * ને એ રીતે બીજા બધા પણ સર્વ પર્યાયો તણા,
નિશ્ચય અને વ્યવહારના ભેદો સહુયે સમજવા.

ટીકા :

(૧A) [સૌ પ્રથમ ‘જ્ઞાયક’ના સંદર્ભમાં ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * આ જગતમાં ખડી છે તે શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે.
* ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ખડીનું શ્વેત્ય છે
૨. * (અર્થાત્ ખડી વડે શ્વેત કરવાયોગ્ય પદાર્થ છે).
* હવે, શ્વેત કરનારી ખડી, શ્વેત કરવાયોગ્ય જે
૩. * ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય છે તેની છે કે નથી?—એમ
* તે બન્નેનો તાત્ત્વિક (પારમાર્થિક) સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે :-
૪. * જો [તે] ખડી ભીંત—આદિ પરદ્રવ્યની હોય તો
* શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ :
૫. * ‘જેનું જે હોય તે તે જ હોય,
* જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે (—જુદું દ્રવ્ય નથી);’

૬. * આવો તાત્ત્વિક સંબંધ જીવંત (અર્થાત્ વિદ્યમાન) હોવાથી,
* ખડી જો ભીંત આદિની હોય તો ખડી તે ભીંત-આદિ જ હોય (અર્થાત્ ખડી ભીંત-આદિસ્વરૂપ જ હોવી જોઈએ,
૭. * ભીંત-આદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ);
* એમ હોતાં, ખડીના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્છેદ (નાશ) થાય.
૮. * પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી,
* કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે
૯. * સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે.
* માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ખડી ભીંત આદિની નથી.
૧૦. * (આગળ વિચારીએ :)
* જો ખડી ભીંત-આદિની નથી, તો ખડી કોની છે?
૧૧. * ખડીની જ ખડી છે.
* (આ) ખડીથી જુદી એવી બીજી કઈ ખડી છે કે જેની (આ) ખડી છે?
૧૨. * (આ) ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી, પરંતુ
* તેઓ બે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે.
૧૩. * અહીં સ્વસ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારથી
* શું સાધ્ય છે? કાંઈ સાધ્ય નથી. તો પછી ખડી કોઈની
૧૪. * નથી, ખડી ખડી જ છે—એ નિશ્ચય છે.
* [આચાર્યશ્રીએ આ પ્રમાણે ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહ્યું.]
- (૧B) [દ્રષ્ટાંત : જ્ઞાયક જ્ઞાયક જ છે :]
૧. * જેમ આ દ્રષ્ટાંત છે, તેમ આ (નીચે પ્રમાણે દ્રષ્ટાંત છે :-
* [આચાર્યશ્રી કરુણા કરીને એ સિદ્ધાંતને હવે આ રીતે સમજાવે છે :]
૨. * આ જગતમાં ચેતયિતા (ચેતનારો અર્થાત્ આત્મા) છે તે જ્ઞાનગુણથી ભરેલો સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે.
* પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ચેતયિતાનું (આત્માનું) જ્ઞેય છે.
૩. * હવે ‘જ્ઞાયક (અર્થાત્ જાણનારો) ચેતયિતા, જ્ઞેય (અર્થાત્ જણાવાયોગ્ય)
* જે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેનો છે કે નથી?’
૪. * —એમ એ બન્નેનો તાત્ત્વિક સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે :-
* જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો હોય તો

૫. * શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ :
* 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય,
૬. * જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે;
* —આવો તાત્ત્વિક સંબંધ જીવંત (અર્થાત્ છતો) હોવાથી,
૭. * ચેતયિતા જો પુદ્ગલાદિનો [ખરેખર] હોય તો
* ચેતયિતા તે પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ ચેતયિતા પુદ્ગલાદિ સ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ,
૮. * પુદ્ગલાદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ);
* એમ હોતાં, ચેતયિતાના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્છેદ થાય.
૯. * પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી,
* કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે
૧૦. * સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે.
* માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી.
૧૧. * (આગળ વિચારીએ :)
* જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી તો ચેતયિતા
૧૨. * કોનો છે? ચેતયિતાનો જ ચેતયિતા છે.
* (આ) ચેતયિતાથી જુદો એવો બીજો કયો
૧૩. * ચેતયિતા છે કે જેનો (આ) ચેતયિતા છે?
* (આ) ચેતયિતાથી જુદો અન્ય કોઈ ચેતયિતા નથી,
૧૪. * પરંતુ તેઓ બે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે.
* અહીં સ્વસ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારથી
૧૫. * શું સાધ્ય છે? કાંઈ સાધ્ય નથી. તો પછી જ્ઞાયક
* કોઈનો નથી, જ્ઞાયક જ્ઞાયક જ છે—એ નિશ્ચય છે.
૧૬. * (આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે : 'આત્મા પરદ્રવ્યને
* જાણે છે'—એ વ્યવહારકથન છે;
૧૭. * 'આત્મા પોતાને જાણે છે'—એમ કહેવામાં
* પણ સ્વ-સ્વામી અંશરૂપ વ્યવહાર છે;
૧૮. * 'જ્ઞાયક જ્ઞાયક જ છે'—એ નિશ્ચય છે.)
* [આચાર્યશ્રીએ આ રીતે જ્ઞાયક-જ્ઞેયના સંબંધનું વર્ણન કર્યું.]

(૨A) [હવે 'દર્શક'ના સંદર્ભમાં ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૨A૧ * વળી (જેવી રીતે જ્ઞાયક વિષે દ્રષ્ટાંત-દ્રાષ્ટાંત કહ્યું

* એવી રીતે 'દર્શક' વિષે કહેવામાં આવે છે :-

૧. * આ જગતમાં ખડી છે તે શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે.

* ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ખડીનું શ્વેત્ય છે

૨. * (અર્થાત્ ખડી વડે શ્વેત કરવાયોગ્ય પદાર્થ છે).

* હવે, શ્વેત કરનારી ખડી, શ્વેત કરવાયોગ્ય જે

૩. * ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય છે તેની છે કે નથી?'-એમ

* એ બન્નેનો તાત્ત્વિક (પારમાર્થિક) સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે :-

૪. * જો [તે] ખડી ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યની હોય તો

* શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ :

૫. * 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય,

* જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે (-જુદું દ્રવ્ય નથી);'

૬. * આવો તાત્ત્વિક સંબંધ જીવંત (અર્થાત્ વિદ્યમાન) હોવાથી,

* ખડી જો ભીંત આદિની હોય તો તે ભીંત-આદિ જ હોય. (અર્થાત્ ખડી ભીંત-આદિસ્વરૂપ જ હોવી જોઈએ,

૭. * ભીંત-આદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ);

* એમ હોતાં, ખડીના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્છેદ (નાશ) થાય.

૮. * પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી,

* કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે

૯. * સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે.

* માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ખડી ભીંત આદિની નથી.

૧૦. * (આગળ વિચારીએ :)

* જો ખડી ભીંત-આદિની નથી, તો ખડી કોની છે?

૧૧. * ખડીની જ ખડી છે.

* (આ) ખડીથી જુદી એવી બીજી કઈ ખડી છે કે જેની (આ) ખડી છે?

૧૨. * (આ) ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી, પરંતુ

* તેઓ બે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે.

૧૩. * અહીં સ્વસ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારથી

* શું સાધ્ય છે? કાંઈ સાધ્ય નથી. તો પછી ખડી કોઈની

૧૪. * નથી, ખડી ખડી જ છે—એ નિશ્ચય છે.

* [આચાર્યશ્રીએ આ પ્રમાણે ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહ્યું.]

(૨B) [દ્રષ્ટાંત : દર્શક દર્શક જ છે :]

૧. * જેમ આ દ્રષ્ટાંત છે, તેમ આ (નીચે પ્રમાણે દ્રષ્ટાંત છે :-

* [આચાર્યશ્રી કડુણા કરીને એ સિદ્ધાંતને હવે આ રીતે સમજાવે છે :]

૨. * આ જગતમાં ચેતયિતા છે તે દર્શનગુણથી ભરેલો સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે.

* પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ચેતયિતાનું દ્રશ્ય છે.

૩. * હવે 'દર્શક (દેખનારો અથવા શ્રદ્ધનારો) ચેતયિતા, દ્રશ્ય (દેખવાયોગ્ય અથવા શ્રદ્ધવાયોગ્ય)

* જે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેનો છે કે નથી?'

૪. * —એમ એ બન્નેનો તાત્ત્વિક સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે :-

* જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો હોય તો

૫. * શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ :

* 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય,

૬. * જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે;'

* —આવો તાત્ત્વિક સંબંધ જીવંત [અર્થાત્ છતો હોવાથી,]

૭. * ચેતયિતા જો પુદ્ગલાદિનો [ખરેખર] હોય તો

* ચેતયિતા તે પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ ચેતયિતા પુદ્ગલાદિ સ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ,

૮. * પુદ્ગલાદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ);

* એમ હોતાં, ચેતયિતાના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્છેદ થાય.

૯. * પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી.

* કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે

૧૦. * સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે.

* માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ચેતયિતા [દર્શક] પુદ્ગલાદિનો નથી.

૧૧. * (આગળ વિચારીએ :)

* જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી તો ચેતયિતા

૧૨. * કોનો છે? ચેતયિતાનો જ ચેતયિતા છે. [દર્શકનો જ દર્શક છે.]

* (આ) ચેતયિતાથી જુદો એવો બીજો ક્યો

૧૩. * ચેતયિતા છે કે જેનો (આ) ચેતયિતા છે?

* (આ) ચેતયિતાથી જુદો અન્ય કોઈ ચેતયિતા નથી,

૧૪. * પરંતુ તેઓ બે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે.
* અહીં સ્વસ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારથી
૧૫. * શું સાધ્ય છે? કાંઈ સાધ્ય નથી. તો પછી દર્શક
* કોઈનો નથી, દર્શક દર્શક જ છે—એ નિશ્ચય છે.
૧૬. * (આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે : ‘આત્મા પરદ્રવ્યને
* દેખે છે અથવા શ્રદ્ધે છે’—એ વ્યવહારકથન છે;
૧૭. * ‘આત્મા પોતાને દેખે છે અથવા શ્રદ્ધે છે’—એમ કહેવામાં
* પણ સ્વ-સ્વામી અંશરૂપ વ્યવહાર છે;
૧૮. * ‘દર્શક [ખરેખર] દર્શક જ છે’—એ નિશ્ચય છે.)
* [આચાર્યશ્રીએ આ રીતે દર્શક-દ્રશ્યના સંબંધનું વર્ણન કર્યું.]
- (3A) હવે ‘અપોહક’ (ત્યાજક, ત્યાગ કરનાર)ના સંદર્ભમાં ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]
- 3A૧ * વળી (જેવી રીતે જ્ઞાયક તથા દર્શક વિષે દ્રષ્ટાંત-દ્રાષ્ટાંત કહ્યું)
* એવી જ રીતે ‘અપોહક’ (ત્યાજક અથવા ત્યાગ કરનાર) વિષે કહેવામાં આવે છે :-
૧. * આ જગતમાં ખડી છે તે શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળું દ્રવ્ય છે.
* ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ખડીનું શ્વેતવ્ય છે
૨. * (અર્થાત્ ખડી વડે શ્વેત કરવાયોગ્ય પદાર્થ છે).
* હવે, શ્વેત કરનારી ખડી, શ્વેત કરવાયોગ્ય જે
૩. * ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય છે તેની છે કે નથી?’—એમ
* એ બન્નેનો તાત્ત્વિક (પારમાર્થિક) સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે :-
૪. * જો [તે] ખડી ભીંત—આદિ પરદ્રવ્યની હોય તો
* શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ :
૫. * ‘જેનું જે હોય તે તે જ હોય,
* જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે (—જુદું દ્રવ્ય નથી);’
૬. * આવો તાત્ત્વિક સંબંધ જીવંત હોવાથી,
* ખડી જો ભીંત-આદિની હોય તો તે ભીંત-આદિ જ હોય. (અર્થાત્ ખડી ભીંત-આદિસ્વરૂપ જ હોવી જોઈએ,
૭. * ભીંત-આદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ);
* એમ હોતાં, ખડીના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્છેદ (નાશ) થાય.
૮. * પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી,
* કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે

૯. * સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે.
* માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ખડી ભીંત આદિની નથી.
૧૦. * (આગળ વિચારીએ :)
* જો ખડી ભીંત-આદિની નથી, તો ખડી કોની છે?
૧૧. * ખડીની જ ખડી છે.
* (આ) ખડીથી જુદી એવી બીજી કઈ ખડી છે કે જેની (આ) ખડી છે?
૧૨. * (આ) ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી, પરંતુ
* તેઓ બે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે.
૧૩. * અહીં સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારથી
* શું સાધ્ય છે? કાંઈ સાધ્ય નથી. તો પછી ખડી કોઈની
૧૪. * નથી, ખડી [ખરેખર] ખડી જ છે—એ નિશ્ચય છે.
* [આચાર્યશ્રીએ આ પ્રમાણે ખડી અને ભીંત-આદિનું દ્રષ્ટાંત કહ્યું.]
- (૩B) [દ્રાષ્ટાંત : અપોહક (ત્યાજક) અપોહક જ છે :]
૧. * જેમ આ દ્રષ્ટાંત છે, તેમ આ (નીચે પ્રમાણે) દ્રાષ્ટાંત છે :-
* [આચાર્યશ્રી કરુણા કરીને એ સિદ્ધાંતને હવે આ રીતે સમજાવે છે :]
૨. * આ જગતમાં જે ચેતયિતા છે તે જ્ઞાનદર્શનગુણથી ભરેલો,
* પરના અપોહનસ્વરૂપ(ત્યાગસ્વરૂપ) [-અભાવસ્વરૂપ] સ્વભાવ છે
૩. * એવું દ્રવ્ય છે.
* પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ચેતયિતાનું અપોહ (ત્યાજ્ય, ત્યાગવાયોગ્ય પદાર્થ) છે.
૪. * હવે ‘અપોહક (ત્યાજક) ચેતયિતા, અપોહ (ત્યાજ્ય) જે
* પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેનો છે કે નથી?’
૫. * —એમ એ બન્નેનો તાત્ત્વિક સંબંધ અહીં વિચારવામાં આવે છે :-
* જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો હોય તો
૬. * શું થાય તે પ્રથમ વિચારીએ :
* ‘જેનું જે હોય તે તે જ હોય,
૭. * જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે;’
* —આવો તાત્ત્વિક સંબંધ જીવંત હોવાથી,
૮. * ચેતયિતા જો પુદ્ગલાદિનો [ખરેખર] હોય તો
* ચેતયિતા તે પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ ચેતયિતા પુદ્ગલાદિસ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ,

૯. * પુદ્ગલાદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ),
* એમ હોતાં, ચેતયિતાના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્છેદ થાય.
૧૦. * પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્છેદ તો થતો નથી.
* કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે
૧૧. * સંક્રમણ થવાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે.
* માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ચેતયિતા [ત્યાજક] પુદ્ગલાદિનો નથી.
૧૨. * (આગળ વિચારીએ :)
* જો ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી તો ચેતયિતા
૧૩. * કોનો છે? ચેતયિતાનો જ ચેતયિતા છે. [-ત્યાજકનો જ ત્યાજક છે.]
* (આ) ચેતયિતાથી જુદો એવો બીજો કયો
૧૪. * ચેતયિતા છે કે જેનો (આ) ચેતયિતા છે?
* (આ) ચેતયિતાથી જુદો અન્ય કોઈ ચેતયિતા નથી,
૧૫. * પરંતુ તેઓ બે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંશો જ છે.
* અહીં સ્વસ્વામીરૂપ અંશોના વ્યવહારથી
૧૬. * શું સાધ્ય છે? કાંઈ સાધ્ય નથી. તો પછી અપોહક (અર્થાત્ ત્યાગ કરનાર)
* કોઈનો નથી, અપોહક [ખરેખર] અપોહક જ છે—એ નિશ્ચય છે.
૧૭. * (આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે : ‘આત્મા પરદ્રવ્યને
* અપોહે છે અર્થાત્ ત્યાગે છે’—એ વ્યવહારકથન છે;
૧૮. * ‘આત્મા જ્ઞાનદર્શનમય એવા પોતાને ગ્રહે છે’—એમ કહેવામાં
* પણ સ્વ-સ્વામી અંશરૂપ વ્યવહાર છે;
૧૯. * ‘અપોહક અપોહક જ છે’—એ નિશ્ચય છે.)
* [આચાર્યશ્રીએ આ રીતે અપોહક(-ત્યાજ્ય)-અપોહ્ય (-ત્યાજ્ય)ના સંબંધનું વર્ણન કર્યું.]
- * [જ્ઞાયક, દર્શક અને અપોહક ચેતયિતાનું નિશ્ચય-સ્વરૂપ સમજાવ્યા બાદ]
હવે વ્યવહારનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે.
- (૪A) [સૌ પ્રથમ જ્ઞાનગુણના વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]
૧. * જેવી રીતે શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળી તે જ ખડી,
* પોતે ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે નહિ
૨. * પરિણમતી થકી અને ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યને
* પોતાના સ્વભાવે નહિ પરિણમાવતી થકી, ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય

૩. * જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવના
* પરિણામ વડે ઊપજતી થકી, ખડી જેને નિમિત્ત છે
૪. * એવા પોતાના (ભીંત-આદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે
* ઊપજતા ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યને, પોતાના (-ખડીના-) સ્વભાવથી
૫. * શ્વેત કરે છે એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે;
* [આ રીતે ખડી-ભીંત આદિનો વ્યવહાર દ્રષ્ટાંતરૂપે સમજાવ્યો.]

(૪B) [હવે જ્ઞાનગુણના વ્યવહારનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે જ્ઞાનગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળો
* ચેતયિતા પણ, પોતે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યના
૨. * સ્વભાવે નહિ પરિણમતો થકો અને
* પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે નહિ
૩. * પરિણમાવતો થકો, પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય જેને
* નિમિત્ત છે એવા પોતાના જ્ઞાનગુણથી ભરેલા સ્વભાવના
૪. * પરિણામ વડે ઊપજતો થકો, ચેતયિતા
* જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના (-પુદ્ગલાદિના-) સ્વભાવના
૫. * પરિણામ વડે ઊપજતા પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને,
* પોતાના (-ચેતયિતાના-) સ્વભાવથી જાણે છે—એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

(૫A) [હવે દર્શનગુણના વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળી તે જ ખડી,
* પોતે ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે નહિ
૨. * પરિણમતી થકી અને ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યને
* પોતાના સ્વભાવે નહિ પરિણમાવતી થકી, ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય
૩. * જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવના
* પરિણામ વડે ઊપજતી થકી, ખડી જેને નિમિત્ત છે
૪. * એવા પોતાના (ભીંત-આદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે
* ઊપજતા ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યને, પોતાના (-ખડીના-) સ્વભાવથી
૫. * શ્વેત કરે છે એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે;
* [આ રીતે ખડી-ભીંત આદિનો વ્યવહાર દ્રષ્ટાંતરૂપે સમજાવ્યો.]

(૫B) [હવે દર્શનગુણના વ્યવહારનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે દર્શનગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળો
* ચેતયિતા પણ, પોતે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યના
૨. * સ્વભાવે નહિ પરિણમતો થકો અને
* પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે નહિ
૩. * પરિણમાવતો થકો, પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય જેને
* નિમિત્ત છે એવા પોતાના દર્શનગુણથી ભરેલા સ્વભાવના
૪. * પરિણામ વડે ઊપજતો થકો, ચેતયિતા
* જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના (-પુદ્ગલાદિના-) સ્વભાવના
૫. * પરિણામ વડે ઊપજતા પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને,
* પોતાના (-ચેતયિતાના-) સ્વભાવથી દેખે છે અથવા શ્રદ્ધે છે—એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

(૬A) [વળી (જેવી રીતે જ્ઞાન-દર્શન ગુણોનો વ્યવહાર કહ્યો) એવી જ રીતે ચારિત્રગુણનો વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે :-]

[પ્રથમ ચારિત્રગુણના વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવવાળી તે જ ખડી,
* પોતે ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે નહિ
૨. * પરિણમતી થકી અને ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યને
* પોતાના સ્વભાવે નહિ પરિણમાવતી થકી, ભીંત-આદિ પરદ્રવ્ય
૩. * જેને નિમિત્ત છે એવા પોતાના શ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વભાવના
* પરિણામ વડે ઊપજતી થકી, ખડી જેને નિમિત્ત છે
૪. * એવા પોતાના (ભીંત-આદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે
* ઊપજતાં ભીંત-આદિ પરદ્રવ્યને, પોતાના (-ખડીના-) સ્વભાવથી
૫. * શ્વેત કરે છે એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે;
* [આ રીતે ખડી-ભીંત આદિનો વ્યવહાર દ્રષ્ટાંતરૂપે સમજાવ્યો.]

(૬B) [હવે ચારિત્રગુણના વ્યવહારનો સિદ્ધાંત સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે જેનો જ્ઞાનદર્શનગુણથી
* ભરેલો, પરના અપોહનસ્વરૂપ સ્વભાવ છે એવો ચેતયિતા પણ,
૨. * પોતે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યના સ્વભાવે નહિ પરિણમતો થકો
* અને પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને પોતાના સ્વભાવે

૩. * નહિ પરિણમાવતો થકો, પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય જને
* નિમિત્ત છે એવા પોતાના જ્ઞાનદર્શનગુણથી
૪. * ભરેલા પર અપોહનાત્મક (પરના ત્યાગસ્વરૂપ) સ્વભાવના
. * પરિણામ વડે ઊપજતો થકો, ચેતયિતા
૫. * જને નિમિત્ત છે એવા પોતાના (-પુદ્ગલાદિના-) સ્વભાવના
. * પરિણામ વડે ઊપજતા પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યને,
૬. * પોતાના (-ચેતયિતાના-) સ્વભાવથી અપોહે છે અર્થાત્ ત્યાગે છે એમ વ્યવહાર કરવામાં આવે છે;
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ ચારિત્રગુણના વ્યવહારનો સિદ્ધાંત સમજાવ્યો.]

[ઉપસંહાર :]

૧. * આ રીતે આ, આત્માના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર
* પર્યાયોનો નિશ્ચય-વ્યવહાર પ્રકાર છે.
૨. * એ જ પ્રમાણે બીજા પણ સમસ્ત પર્યાયોનો
* નિશ્ચય-વ્યવહાર પ્રકાર સમજવો.

કળશ - ૨૧૫

ઉત્થાનિકા : હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જેણે શુદ્ધ દ્રવ્યના નિરૂપણમાં બુદ્ધિને
* સ્થાપી—લગાડી છે અને જે તત્ત્વને અનુભવે છે,
૨. * તે પુરુષને એક દ્રવ્યની અંદર કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્ય
* રહેલું બિલકુલ (કદાપિ) ભાસતું નથી.
૩. * જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે તે તો આ જ્ઞાનના
* શુદ્ધ સ્વભાવનો ઉદય છે. આમ છે તો પછી લોકો
૪. * જ્ઞાનને અન્ય દ્રવ્યમાં સાથે સ્પર્શ હોવાની માન્યતાથી
* આકુળ બુદ્ધિવાળા થયા થકા તત્ત્વથી (શુદ્ધ સ્વરૂપથી) શા માટે ચ્યુત થાય છે?

કળશામૃત :-

૧. * રે શુદ્ધ દ્રવ્ય તણા નિરૂપણમાં અહો [નિજ] બુદ્ધિને,
* છે સ્થાપી જેણે ને અહો જે અનુભવે છે તત્ત્વને;
૨. * તે પુરુષને કદી એક દ્રવ્ય મહીં બીજું કો પણ અહા,
* નથી દ્રવ્ય રહેતું ભાસતું કિંચિત્ [કો રીતે જરા;]
૩. * રે જ્ઞેયને જાણે [ખરે] છે જ્ઞાન તે તો જ્ઞાનના
* આ, ઉદય શુદ્ધ સ્વભાવનો છે તો પછી લોકો [બધાં;]
૪. * છે જ્ઞાન સ્પર્શે અન્ય દ્રવ્યોને અરે એ માન્યતા
* કરી, આકુલિતમતિ થઈ, કાં સ્વરૂપ-ચ્યુત થતા અહા!

* નિરૂપણ = કથનમાં આવેલો ભાવ; સ્વભાવ; કથનનું વાચ્ય.

કલશ - ૨૧૬

ઉત્થાનિકા : ફરી આ જ અર્થને વ્રઢ કરે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * શુદ્ધ દ્રવ્યનું (આત્મા આદિ દ્રવ્યનું) નિજરસરૂપે
* (અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવે) પરિણમન થતું હોવાથી,
૨. * બાકીનું કોઈ અન્ય દ્રવ્ય શું તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વભાવનું
* થઈ શકે? (ન જ થઈ શકે.)
૩. * અથવા શું તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વભાવ કોઈ અન્યદ્રવ્યનો
* થઈ શકે? (ન જ થઈ શકે.)
૪. * પરમાર્થે એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય સાથે
* સંબંધ નથી; [સર્વ સંબંધની નાસ્તિ જ છે.]
૫. * ચાંદનીનું રૂપ પૃથ્વીને ઉજ્જ્વળ કરે છે
* તોપણ પૃથ્વી ચાંદનીની થતી જ નથી;
૬. * તેવી રીતે જ્ઞાન જ્ઞેયને સદા જાણે છે
* તોપણ જ્ઞેય જ્ઞાનનું થતું જ નથી.

કલશામૃત :-

૧. * નિજરસરૂપે જ પરિણમન આત્માદિનું થતું હોઈને;
* (અર્થાત્ આત્મા [માત્ર] જ્ઞાનરૂપે પ્રણમતો હોઈને;)
૨. * શું શેષ કોઈ દ્રવ્ય બીજું જ્ઞાન આદિ સ્વભાવનું
* [કદી] થઈ શકે? ના થઈ શકે [કદી પણ ખરે તે કોઈનું.]
૩. * અથવા શું તે જ્ઞાનાદિ ભાવો અન્ય કોઈ દ્રવ્યના
* [કદી] થઈ શકે? ના થઈ શકે [કદી પણ ખરે તે કોઈના.]
૪. * પરમાર્થથી કો દ્રવ્યને [કદી] અન્ય કોઈ દ્રવ્યથી
* સંબંધ નથી, [છે નાસ્તિ સર્વોપિ અહો સંબંધની.]
૫. * રે ચાંદનીનું રૂપ પૃથ્વીને અહો ઉજ્જ્વળ કરે,
* તોપણ નથી પૃથ્વી થતી ચાંદની તણી જ [કદી] ખરે;
૬. * તેવી રીતે [આ] જ્ઞાન જાણે છે [સદાચે] જ્ઞેયને,
* તોપણ [કદીચે] જ્ઞેય તે, ના જ્ઞાનનું થાતું ખરે.

કલશ-૨૧૭

ઉત્થાનિકા :-હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * ત્યાં સુધી રાગ-રોષનું ઢંઢ ઉદય પામે છે (-ઉત્પન્ન થાય છે)
* કે જ્યાં સુધી આ જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય
૨. * અને જ્ઞેય જ્ઞેયપણાને ન પામે.
* માટે આ જ્ઞાન, અજ્ઞાનભાવને દૂર કરીને,
૩. * જ્ઞાનરૂપ થાઓ—કે જેથી ભાવ-અભાવને (રાગ-રોષને)
* અટકાવી દેતો પૂર્ણસ્વભાવ (પ્રગટ) થાય.

કલશામૃત :-

૧. * રે રાગ-રોષનું ઢંઢ પામે છે ઉદયને ત્યાં સુધી,
કે જ્ઞાન આ થાતું નથી [બસ] જ્ઞાનરૂપે જ્યાં સુધી;
૨. * ને જ્ઞેય પણ નથી પામતું [બસ] જ્ઞેય [માત્ર]પણું અહા.
તેથી અહો અજ્ઞાનભાવ દૂર કરીને જ્ઞાન આ;
૩. * રે જ્ઞાનરૂપે થાવ કે જેથી [જ] ભાવ-અભાવને,
અટકાવી દેતો ભાવનિજ પ્રગટે અહો પૂરણપણે.

ગાથા - ૩૬૬ થી ૩૭૧

ઉત્થાનિકા :-‘જ્ઞાન અને જ્ઞેય તદ્દન ભિન્ન છે, આત્માના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ કોઈ ગુણો પરદ્રવ્યોમાં નથી’ એમ જાણતો હોવાથી સમ્યક્દ્રષ્ટિને વિષયો પ્રતિ રાગ થતો નથી; વળી રાગદ્વેષાદિ જડ વિષયોમાં પણ નથી; તેઓ માત્ર અજ્ઞાનદશામાં વર્તતા જીવના પરિણામ છે—આ અર્થની ગાથાઓ હવે કહે છે :-

ગાથા - ૩૬૬ થી ૩૭૧

- ગાથા * ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જરીયે નહિ અચેતન વિષયમાં,
તે કારણે આ આતમા શું હણી શકે તે વિષયમાં? ૩૬૬.
- * ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જરીયે નહિ અચેતન કર્મમાં,
તે કારણે આ આતમા શું હણી શકે તે કર્મમાં? ૩૬૭.
- * ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જરીયે નહિ અચેતન કાયમાં,
તે કારણે આ આતમા શું હણી શકે તે કાયમાં? ૩૬૮.
- * છે જ્ઞાનનો, દર્શન તણો ઉપઘાત ભાખ્યો ચરિતનો,
ત્યાં કાંઈ પણ ભાખ્યો નથી ઉપઘાત પુદ્ગલદ્રવ્યનો. ૩૬૯.
- * જે ગુણ જીવ તણા, ખરે તે કોઈ નહિ પરદ્રવ્યમાં,
તે કારણે વિષયો પ્રતિ સુદ્રષ્ટિ જીવને રાગ ના. ૩૭૦.
- * વળી રાગ, દ્વેષ, વિમોહ તો જીવના અનન્ય પરિણામ છે,
તે કારણે શબ્દાદિ વિષયોમાં નહીં રાગાદિ છે. ૩૭૧.

ઉત્થાનિકા (હરિગીતમાં) :-

૧. * રે ‘જ્ઞાન ને જ્ઞેયો સહુ છે ભિન્ન સર્વ રીતે અહા,
[ને તેથી] દર્શનજ્ઞાનચરિતાદિ ગુણો સહુ આત્મના;
૨. * પરદ્રવ્યમાં નથી’—જાણતો હોવાથી જ્ઞાનીને સદા,
વિષયો પ્રતિ રાગાદિ ભાવ થતા નથી [કદીયે] અહા;
૩. * વળી રાગ આદિ ભાવ પણ નથી અજીવ વિષયોમાં ખરે,
અજ્ઞાનતામાં વર્તતા તે જીવના પરિણામ છે.
૪. * આ અર્થના સૂત્રો અહો આચાર્યશ્રી કહેશે હવે;
[રે શરીર ને રાગાદિ જ્ઞેયો આતમાથી ભિન્ન છે.]

ટીકામૃત :-

(૧) [દીપકનો ઘાત થતાં પ્રકાશનો અને પ્રકાશનો ઘાત થતાં દીપકનો ઘાત થાય છે :]

૧. * ‘જે^૧ હોય જેમાં^૨ તેહનો^૩ જો નાશ થાયે તો ખરે,
હણાય છે નક્કી જ તે’* [-સિક્કાંત છે આગમ કહે;]

૨. * અર્થાત્ 'ઘાત થતો અહો આધારનો જો તો ખરે,
આઘેય નક્કી હણાય છે' [-દ્રષ્ટાંત એનો મુનિ કહે :]
૩. * જ્યમ ઘાત ઈપકનો થતાં તેમાં રહેલ પ્રકાશ જે
તે [પણ] હણાય [જ] છે તથા' જેમાં^૫ અહો જે^૬ હોય તે^૮
૪. * રે ઘાત થાતાં તેહનો^૭ તે^૮ પણ હણાય જ છે અહા,
અર્થાત્ ઘાત થતાં અહો આઘેયનો ત્યારે સદા;
૫. * આધારનો પણ ઘાત થાતો નક્કી, જેમ પ્રકાશનો
રે ઘાત થાતાં [જરૂર] ઈપક પણ હણાય જ છે અહો.

૧. જે = પ્રકાશ / ૨. જેમાં = ઈપકમાં / ૩. તેહનો = ઈપકનો / ૪. તે = પ્રકાશ / ૫. જેમાં = પ્રકાશમાં / ૬. જે = ઈપક / ૭. તેહનો = પ્રકાશનો / ૮. તે = ઈપક

(૨) [ઘટનો ઘાત થતાં ઘટ-પ્રદીપનો અને ઘટ-પ્રદીપનો ઘાત થતાં ઘટનો ઘાત થતો નથી :]

૧. * વળી જેહ^૧ જેમાં^૨ હોય ના તે^૩ ઘાત થાતાં તેહનો^૪
ન હણાય છે, જ્યમ ઘાત થાતાં ઘટ તણો [કિંતુ અહો;]
૨. * નહિ ઘટ-પ્રદીપ હણાય છે [-દ્રષ્ટાંત છે તેનો અહો;]
ને જેહમાં^૫ જે^૬ હોય ના તે^૭ ઘાત થાતાં તેહનો^૮
૩. * ન હણાય છે, જ્યમ ઘાત થાતાં ઘટ-પ્રદીપ તણો અહો;
ન હણાય છે ઘટ—ન્યાય એ [માર્મિક] આચાર્યે કહ્યો.

૧. જેહ = ઘટ-પ્રદીપ / ૨. જેમાં = ઘટમાં / ૩. તે = ઘટ-પ્રદીપ / ૪. તેહનો = ઘટનો / ૫. જેહમાં = ઘટ-પ્રદીપમાં / ૬. જે = ઘટ / ૭. તે = ઘટ / ૮. તેહનો = ઘટ-પ્રદીપનો

(૩) [શરીરનો ઘાત થતાં આત્માના ગુણોનો અને આત્માના ગુણોનો ઘાત થતાં શરીરનો ઘાત થતો નથી :]

૧. * દ્રગ-જ્ઞાન ને ચારિત્ર આદિ ધર્મ છે આત્મા તણા,
પુદ્ગલદરવનો ઘાત થાય છતાં નહિ તેઓ અહા;
૨. * ન હણાય છે ને જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત ઘાત થવા છતાં,
પુદ્ગલદરવ ન હણાય છે—એ સ્પષ્ટ છે [સૌને અહા;]
૩. * તેથી અહો એ રીત 'દર્શન-જ્ઞાન-ચરિત નથી ખરે,
પુદ્ગલદરવમાં'—ફલિત એમ જ થાય છે એ કારણે;
૪. * કે એમ જો ના હોય તો દ્રગ-જ્ઞાન ને ચારિત્રનો
રે ઘાત થાતાં, ઘાત પુદ્ગલ દ્રવ્યનો પણ ને અહો
૫. * પુદ્ગલદરવનો ઘાત થાતાં જ્ઞાન-દર્શન-ચરિતનો,
અનિવાર્ય રીતે ઘાત થાય જ [નિયમથી તેથી અહો.]

(૪) [હવે કહે છે કે જીવના કોઈ ગુણો પરદ્રવ્યમાં નથી એમ અમે સમ્યક્ પ્રકારે માનીએ છીએ :]

૧. * છે આમ તેથી જેટલા કંઈ છે ગુણો આ જીવના,
તે સહુ નથી પરદ્રવ્યમાં—સમ્યક્ રીતે એવું અહા;
૨. * બસ દેખીએ છીએ અમે ને માનીએ છીએ અહા,
એ કારણે કે, એમ જો ના હોય તો અહીં પણ સદા;
૩. * જીવના ગુણોનો ઘાત થાતાં ઘાત પુદ્ગલદ્રવ્યનો,
ને ઘાત પુદ્ગલદ્રવ્યનો થાતાં સહુ જીવગુણનો;
૪. * પણ ઘાત થાય અવશ્ય તેથી એમ સિદ્ધ થયુ અરે,
કે જીવના કોઈ ગુણો પુદ્ગલદરવમાં ના ખરે.

(૫) [શિષ્યની આશંકાનું સમાધાન કરતાં આચાર્યશ્રી ઉપદેશે છે કે જીવનું અજ્ઞાન જ રાગદ્વેષની ખાણ છે :]

૧. (પ્રશ્ન) * “જો આમ છે તો રાગ સમ્યક્દ્રષ્ટિને વિષયો મહીં
ક્યમ થાય છે? [-એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કહો કૃપા કરી.]”
૨. (ઉત્તર) * “થાતો નથી [કદી] રાગ સમ્યક્દ્રષ્ટિને કો કારણે”;
[ઉત્તર કહ્યો આચાર્યશ્રીએ નિકટવર્તી શિષ્યને.]
૩. (પ્રશ્ન :) * “તો પછી [આ] રાગની કઈ ખાણ છે? [તે પણ કહો.]”
(ઉત્તર :) “રે રાગ-દ્વેષ-વિમોહરૂપ જીવના ખરે પરિણામ છે,
૪. * અજ્ઞાનમય એવા અહો [બસ તે જ રાગની ખાણ છે;”]
[અર્થાત્ રાગની ઉત્પત્તિ અજ્ઞાનમાત્રથી થાય છે.]

(૬) [આચાર્યશ્રી હવે કહે છે કે તે રાગ-દ્વેષાદિ કાંઈ છે જ નહિ :]

૧. * તેથી અહો તે રાગ-દ્વેષ-વિમોહ વિષયોમાં નથી,
એ કારણે કે [તેહ] વિષયો તો અહો પરદ્રવ્ય છે;
૨. * વળી તેહ રાગાદિક બધાં સદ્-દ્રષ્ટિમાં પણ છે નહીં,
એ કારણે કે જ્ઞાનીને અજ્ઞાનનો જ અભાવ છે;
૩. * આ રીત રાગ-વિમોહ આ વિષયો મહીં નથી તેથી તે,
સદ્-દ્રષ્ટિને પણ છે નહીં, તેથી જ નથી તેઓ ખરે.

ઉત્થાનિકા :-

૧. * ‘જ્ઞાન અને જ્ઞેય તદ્દન ભિન્ન છે,
* આત્માના દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાદિ કોઈ ગુણો
૨. * પરદ્રવ્યમાં નથી’ એમ જાણતો હોવાથી સમ્યક્દ્રષ્ટિને
* વિષયો પ્રત્યે રાગ થતો નથી;

૩. * વળી રાગદ્વેષાદિ જડ વિષયોમાં પણ નથી;
* તેઓ [-રાગદ્વેષાદિ] માત્ર અજ્ઞાનદશામાં વર્તતા જીવના પરિણામ છે.
૪. * -આવા અર્થની ગાથાઓ હવે કહે છે :-
* [શરીર અને રાગાદિ જ્ઞેયો જ્ઞાનથી તદ્દન ભિન્ન છે—એ આ ગાથાઓનું તાત્પર્ય છે.]
- (૧) * [દીપકનો ઘાત થતાં પ્રકાશનો અને પ્રકાશનો ઘાત થતાં દીપકનો ઘાત થાય છે :]
૧. * ખરેખર જે જેમાં હોય તે તેનો ઘાત થતાં
* હણાય જ છે [-એમ જિનાગમનો સિદ્ધાંત છે.]
૨. * (અર્થાત્ આધારનો ઘાત થતાં
* આધેયનો ઘાત થાય જ છે),
૩. * જેમ દીવાનો ઘાત થતાં (દીવામાં રહેલો) પ્રકાશ
* હણાય છે; તથા જેમાં જે હોય તે
૪. * તેનો ઘાત થતાં હણાય જ છે
* (અર્થાત્ આધેયનો ઘાત થતાં
૫. * આધારનો ઘાત થાય જ છે, જેમ પ્રકાશનો
* ઘાત થતાં દીવો હણાય છે.
- (૨) * [ઘટનો ઘાત થતાં ઘટ-પ્રદીપનો અને ઘટ-પ્રદીપનો ઘાત થતાં ઘટનો ઘાત થતો નથી :]
૧. * વળી જે જેમાં ન હોય તે તેનો ઘાત થતાં
* હણાતું નથી, જેમ ઘટનો ઘાત થતાં
૨. * ઘટ-પ્રદીપ હણાતો નથી, [-એમ મુનિવરે દ્રષ્ટાંત કહ્યો;]
* તથા જેમાં જે ન હોય તે તેનો ઘાત થતાં
૩. * હણાતું નથી, જેમ ઘટ-પ્રદીપનો ઘાત થતાં
* ઘટ હણાતો નથી. (એ પ્રમાણે ન્યાય કહ્યો.)
- (૩) [શરીરનો ઘાત થતાં આત્માના ગુણોનો અને આત્માના ગુણોનો ઘાત થતાં શરીરનો ઘાત થતો નથી :]
૧. * હવે, આત્માના ધર્મો-દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનો—
* પુદ્ગલદ્રવ્યનો ઘાત થવા છતાં
૨. * હણાતા નથી અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ઘાત થવા છતાં
* પુદ્ગલદ્રવ્ય હણાતું નથી (એ તો સ્પષ્ટ છે);
૩. * માટે એ રીતે 'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર
* પુદ્ગલદ્રવ્યમાં નથી' એમ ફલિત (સિદ્ધ) થાય છે; કારણ કે,

૪. * જો એમ ન હોય તો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો
* ઘાત થતાં પુદ્ગલદ્રવ્યનો ઘાત અને
૫. * પુદ્ગલદ્રવ્યનો ઘાત થતાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ઘાત
* અનિવાર્ય થાય (અર્થાત્ અવશ્ય થવો જોઈએ.)
- (૪) [આચાર્યશ્રી કહે છે કે જીવના કોઈ ગુણો પરદ્રવ્યમાં નથી એમ અમે સમ્યક્ પ્રકારે દેખીએ-માનીએ છીએ :]
૧. * આમ છે તેથી જે કોઈ જેટલા જીવના ગુણો છે
* તે બધાય પરદ્રવ્યોમાં નથી એમ અમે સમ્યક્ પ્રકારે
૨. * દેખીએ છીએ (-માનીએ છીએ);
* કારણ કે જો એમ ન હોય તો અહીં પણ
૩. * જીવના ગુણોનો ઘાત થતાં પુદ્ગલદ્રવ્યનો ઘાત
* અને પુદ્ગલદ્રવ્યનો ઘાત થતાં જીવના ગુણોનો
૪. * ઘાત અનિવાર્ય થાય. (આ રીતે સિદ્ધ થયું કે
* જીવના કોઈ ગુણો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં નથી.)
- (૫) * [શિષ્યની આશંકાનું સમાધાન કરતાં આચાર્યશ્રી ઉપદેશે છે કે જીવનું અજ્ઞાન જ રાગદ્વેષની ખાણ છે :]
૧. * (પ્રશ્ન :) જો આમ છે તો સમ્યક્દ્રષ્ટિને વિષયોમાં રાગ
* ક્યા કારણે થાય છે?
૨. * (ઉત્તર :) કોઈ પણ કારણે થતો નથી.
* [આચાર્યશ્રીએ આ રીતે નિકટવર્તી શિષ્યને ઉત્તર આપ્યો.]
૩. * (પ્રશ્ન :) તો પછી રાગની કઈ ખાણ છે?
* (ઉત્તર :) રાગ-દ્વેષ-મોહ જીવના જ
૪. * અજ્ઞાનમય પરિણામ છે [તે જ રાગની ખાણ છે.]
* (અર્થાત્ જીવનું અજ્ઞાન જ રાગાદિક ઉપજવાની ખાણ છે);
- (૬) * [આચાર્યશ્રી હવે કહે છે કે તે રાગ-દ્વેષ-મોહ કાંઈ છે જ નહિ :]
૧. * માટે તે રાગ-દ્વેષ-મોહ, વિષયોમાં નથી
* કારણ કે વિષયો પરદ્રવ્ય છે,
૨. * અને સમ્યક્દ્રષ્ટિમાં (પણ) નથી
* કારણ કે તેને અજ્ઞાનનો અભાવ છે;
૩. * આ રીતે રાગ-દ્વેષ-મોહ, વિષયોમાં નહિ હોવાથી અને
* સમ્યક્દ્રષ્ટિને (પણ) નહિ હોવાથી, (તેઓ) છે જ નહિ.

કળશ-૨૧૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ જગતમાં જ્ઞાન જ અજ્ઞાનભાવથી
* રાગદ્વેષરૂપે [સ્વયં] પરિણમે છે, [દ્રવ્યકર્મ તેને પરિણમાવતું નથી;]
૨. * વસ્તુત્વમાં મૂકેલી (-સ્થાપેલી, એકાગ્ર કરેલી)
* દ્રષ્ટિ વડે જોતાં (અર્થાત્ દ્રવ્યદ્રષ્ટિથી જોતાં), તે રાગદ્વેષ કાંઈ જ નથી.
૩. * (-દ્રવ્યરૂપ જુદી વસ્તુ નથી).
* માટે આચાર્યદેવ પ્રેરણા કરે છે
૪. * કે) સમ્યક્દ્રષ્ટિ પુરુષ તત્ત્વદ્રષ્ટિ વડે
* તેમને (રાગદ્વેષને) પ્રગટ રીતે ક્ષય કરો,
૫. * કે જેથી, પૂર્ણ અને અચળ જેનો પ્રકાશ છે
* એવી (દેદીપ્યમાન) સહજ જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રકાશે.

કળશામૃત :-

૧. * આ જગતમાં જ્ઞાન જ પરિણમે છે અહો અજ્ઞાનથી,
રાગાદિ-દ્વેષાદિરૂપે જ સ્વયં, [નહિ દ્રવકર્મથી;]
૨. * [કિંતુ અહો] વસ્તુત્વમાં એક્યાગ્રથી સ્થાપેલ જે,
દ્રવદ્રષ્ટિથી જોતાં કંઈ તે રાગદ્વેષ નથી ખરે;
૩. * અર્થાત્ તે રાગાદિ નથી કો અન્ય દ્રવ્યરૂપે ખરે,
માટે કરે છે પ્રેરણા આચાર્યશ્રી આવી રીતે—
૪. * કે તત્ત્વદ્રષ્ટિ વડે સહુ સદ્-દ્રષ્ટિ હે પુરુષો તમે,
તે રાગ-દ્વેષ-વિમોહને બસ ક્ષય કરો જ પ્રગટપણે;
૫. * કે જેથી પૂરણ ને અચળ જેનો અહો પરકાશ છે,
એવી સહજ (દેદીપ્યમાન) જ જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ થશે.

પરકાશ = પ્રકાશ

કળશ—૨૧૯

ઉત્થાનિકા :—‘અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યને ગુણ* ઉપજાવી શકતું નથી’ એમ હવેની ગાથાઓમાં કહેશે;
તેની સૂચનારૂપ કાવ્ય પ્રથમ કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * તત્ત્વદ્રષ્ટિથી જોતાં, રાગદ્વેષને
* ઉપજાવનારું અન્ય દ્રવ્ય જરાય દેખાતું નથી,
૨. * કારણ કે સર્વદ્રવ્યોની** ઉત્પત્તિ
* પોતાના સ્વભાવથી જ થતી અંતરંગમાં અત્યંત પ્રગટ પ્રકાશે છે.

કળશામૃત :—

૧. * રે તત્ત્વદ્રષ્ટિથી દેખતાં, રાગાદિને-દ્વેષાદિને,
ઉપજાવનારું અન્ય દ્રવ્ય જરાય ના દેખાય છે;
૨. * એ કારણે કે ઉત્પત્તિ નિજ અંતરે સહુ દ્રવ્યની,
અત્યંત પ્રગટપણે પ્રકાશે છે અહો નિજભાવથી.

* ગુણ = પર્યાય

** દ્રવ્યોની = પર્યાયોની

ગાથા-૩૭૨

ઉત્થાનિકા : હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :—

ગાથા * કો દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને ઉત્પાદ નહિ ગુણનો* કરે,
તેથી બધાંયે દ્રવ્ય** નિજ સ્વભાવથી ઊપજે ખરે. ૩૭૨

ટીકામૃત :—

(૧) [સૌ પ્રથમ જીવને પરદ્રવ્ય રાગાદિક ઊપજાવતા નથી—એ સિદ્ધાંત કહે છે :]

૧. * વળી જીવને પરદ્રવ્ય રાગાદિક ઊપજાવે ખરે,
એવી [અરે] શંકા નહિ કરવી [કદી] એ કારણે
૨. * કે અન્ય દ્રવ્ય વડે ખરે કો અન્ય દ્રવ્ય તણા અહા,
ગુણ*નો નહિ ઉત્પાદ કરી શકવાની છે [કદી] યોગ્યતા;
૩. * ઉત્પાદ સર્વે દ્રવ્યનો** છે માત્ર નિજ સ્વભાવથી,
આ વાતને સમજાવશે આચાર્યશ્રી દ્રષ્ટાંતથી.

(૨A) * [હવે, માટી કુંભારના આકારે પરિણમતી નથી—એમ દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * રે ઊપજતી થકી કુંભારના માટી જે તે શું અરે,
કુંભારના નિજભાવથી*** ઊપજે અહો છે કે ખરે;
૨. * તે માટીના નિજના સ્વભાવથી છે ખરેખર ઊપજે?
[આવા અહો તાર્કિક પ્રશ્ન કરી મુનિવર સૂચવે :]
૩. * જો ઊપજતી હો માટી તે કુંભારના જ સ્વભાવથી,
તો આ ઘડાને હું કરું છું જેહ એવા ગર્વથી;
૪. * છે પૂર્ણ એવો પુરુષ જેના હસ્ત આદિના અહા,
વ્યાપાર કરતા શરીર સમ તેના અહા આકારના;
૫. * જેવો જ થાવો જોઈએ આકાર પણ ઘટનો અહા,
કિંતુ થતું નથી એમ તો એથી જ કે કો દ્રવ્યના;
૬. * પરિણામનો ઉત્પાદ કોઈ અન્ય દ્રવ્ય તણા અહા,
નિજભાવરૂપે દેખવામાં આવતો જ નથી કદા.

(૨B) * [આમ હોવાથી માટી જ પોતાના સ્વભાવરૂપે કુંભારના પરિણામે છે :]

૧. * જો આમ છે તો માટી [કદી] કુંભારના જ સ્વભાવથી
નથી ઊપજતી, પણ ઊપજે છે માટી નિજ સ્વભાવથી;

* ગુણનો = પર્યાયનો

** દ્રવ્ય = પર્યાય

*** નિજભાવથી = સ્વભાવથી

૨. * એ કારણે કે દ્રવ્યના નિજભાવથી [તે] દ્રવ્યના પરિણામનો, ઉત્પાદ જોવામાં જ આવે છે [સદા;]
૩. * ને આમ હોવાથી અહો માટી સદા નિજભાવને, ઉલ્લંઘતી નહિ હોઈને કુંભાર ઘટનો નહિ ખરે;
૪. * ઊપજાવનારો છે કદીયે [કિંતુ] માટી તો અહા, કુંભારના નિજભાવને નહિ સ્પર્શતી થકી તે સદા;
૫. * નિજના સ્વભાવે કુંભારને ઊપજે છે માટી આ; [કિંતુ નથી તે ઊપજતી કુંભારના ભાવે કદા.]

(૩A) * [તેવી જ રીતે સર્વ દ્રવ્યો નિમિત્તભૂત અન્ય દ્રવ્યોના આકારરૂપે પરિણમતા નથી :]

૧. * એવી રીતે સહુ દ્રવ્ય નિજપરિણામભાવરૂપે અહા, રે ઊપજતા જ થકા, બીજા નિમિત્તભૂત દ્રવ્યો તણા
૨. * નિજભાવથી છે નીપજે, કે નીપજે નિજભાવથી? [તાર્કિક આવા પ્રશ્ન કરીને સૂચવે આચાર્યશ્રી :]
૩. * જો તે નીપજતા હોય અન્ય નિમિત્તભૂત દ્રવ્યો તણા નિજભાવથી, તો તેમના આકારરૂપે રે સદા;
૪. * પરિણામ તેઓના થવા પણ જોઈએ, કિંતુ અહા, નથી એમ તો થાતું [કદી] એ કારણે કે અન્યના;
૫. * સ્વભાવરૂપે કોઈ બીજા દ્રવ્યના પરિણામનો, ઉત્પાદ જોવામાં નથી કદી આવતો તેથી અહો.

(૩B) [આમ હોવાથી સર્વ દ્રવ્યો પોતાના જ સ્વભાવરૂપે પરિણમે છે :]

૧. * જો આમ છે તો સર્વ દ્રવ્યો, જે નિમિત્તો તેમને છે, એ સહુ દ્રવ્યો તણા જ સ્વભાવથી નવ નીપજે;
૨. * કિંતુ અહો તે નીપજે નિજભાવમાત્રથી છે અહા, એ કારણે કે દ્રવ્યના નિજભાવથી [તે] દ્રવ્યના પરિણામનો, ઉત્પાદ જોવામાં જ આવે છે [ખરે,]
૩. * ને આમ હોવાથી સહુયે દ્રવ્ય નહીં નિજ ભાવને, ઉલ્લંઘતા [કદી હોઈને], બીજા નિમિત્તો નહિ કદા, ઉત્પાદકો તે અન્યદ્રવ્યોના પરિણામો તણા;

૫. * [આ રીત] સર્વે દ્રવ્ય તેઓના નિમિત્તો છે અહા,
તે અન્ય દ્રવ્યસ્વભાવને નહિ સ્પર્શતાય થકા સદા;
૬. * નિજના સ્વભાવ જ માત્રથી નિજના પરિણામોરૂપે,
ઉપજે ખરે છે [કિંતુ નવ પરભાવરૂપે ઊપજે.]
- (૪) [ઉપસંહાર : જીવના રાગાદિકનું ઉત્પાદક અન્યદ્રવ્ય નથી :]
૧. * તેથી અહો આચાર્યશ્રી કહે છે [નિકટતમ શિષ્યને;]
ઊપજાવનારું જીવના રાગાદિને [ભવ્યો!] અમે;
૨. * પરદ્રવ્યને નથી દેખતા કે માનતા નથી પણ અમે,
કે જેમના પર કોપ કરીએ [જે નથી કર્તા ખરે!]

ટીકા :-

(૧) [સૌ પ્રથમ, જીવને પરદ્રવ્ય રાગાદિક ઊપજાવતા નથી—એ સિદ્ધાંત કહે છે :]

૧. * વળી જીવને પરદ્રવ્ય રાગાદિક ઊપજાવે છે
* એમ શંકા ન કરવી; કારણ કે
૨. * અન્ય દ્રવ્ય વડે અન્ય દ્રવ્યના
* ગુણનો ઉત્પાદ કરાવવાની અયોગ્યતા છે;
૩. * કેમકે સર્વ દ્રવ્યોનો સ્વભાવથી જ ઉત્પાદ થાય છે.
* આ વાત દ્રષ્ટાંતથી સમજાવવામાં આવે છે :-

(૨A) * [હવે, માટી કુંભારના આકારે પરિણમતી નથી—એમ દ્રષ્ટાંત કહે છે :]

૧. * માટી કુંભારના સ્વભાવે (ઘડા-ભાવે) ઊપજતી થકી
* શું કુંભારના સ્વભાવથી ઊપજ છે કે
૨. * માટીના સ્વભાવથી ઊપજે છે?
* [આવા બે તાર્કિક પ્રશ્નો કરીને આચાર્યશ્રી સૂચવે છે કે :]
૩. * જો કુંભારના સ્વભાવથી ઊપજતી હોય
* તો જેમાં ઘડો કરવાના અહંકારથી
૪. * ભરેલો પુરુષ રહેલો છે અને જેનો હાથ (ઘડો કરવાનો)
* વ્યાપાર કરે છે એવું જે પુરુષનું શરીર તેના આકારે
૫. * ઘડો થવો જોઈએ.
* પરંતુ એમ તો થતું નથી, કારણ કે અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવે કોઈ દ્રવ્યના પરિણામનો ઉત્પાદ જોવામાં આવતો નથી.

(૨B) [આમ હોવાથી માટી જ પોતાના સ્વભાવરૂપે કુંભભાવે પરિણામે છે :]

૧. * જો આમ છે તો પછી માટી કુંભારના સ્વભાવથી
* ઊપજતી નથી, પરંતુ માટીના સ્વભાવથી જ ઊપજે છે
૨. * કારણ કે (દ્રવ્યના) પોતાના સ્વભાવે દ્રવ્યના
* પરિણામનો ઉત્પાદ જોવામાં આવે છે.
૩. * આમ હોવાથી, માટી પોતાના સ્વભાવને
* નહિ ઉલ્લંઘતી હોવાને લીધે, કુંભાર ઘડાનો
૪. * ઉત્પાદક છે જ નહિ; માટી જ
* કુંભારના સ્વભાવને નહિ સ્પર્શતી થકી,
૫. * પોતાના સ્વભાવથી કુંભભાવે ઊપજે છે;
* [પરંતુ તે કુંભારના ભાવે કદી ઊપજતી નથી.]

(3A) * [તેવી જ રીતે સર્વ દ્રવ્યો નિમિત્તભૂત અન્ય દ્રવ્યોના આકારરૂપે પરિણમતા નથી :]

૧. * એવી રીતે—બધાંય દ્રવ્યો સ્વપરિણામપર્યાયે (અર્થાત્ પોતાના પરિણામભાવરૂપે)
* ઊપજતા થતા નિમિત્તભૂત અન્ય દ્રવ્યોના
૨. * સ્વભાવથી ઊપજે છે કે પોતાના સ્વભાવથી ઊપજે છે?
* [આવા બે તાર્કિક પ્રશ્નો કરીને આચાર્યશ્રી સૂચવે છે કે :]
૩. * જો નિમિત્તભૂત અન્ય દ્રવ્યોના
* સ્વભાવથી ઊપજતા હોય તો નિમિત્તભૂત અન્ય દ્રવ્યોના આકારે
૪. * તેમના પરિણામ થવા જોઈએ. પરંતુ
* એમ તો થતું નથી, કારણ કે અન્ય દ્રવ્યના
૫. * સ્વભાવે કોઈ દ્રવ્યના પરિણામનો
* ઉત્પાદ જોવામાં આવતો નથી.

(3B) * [આમ હોવાથી સર્વ દ્રવ્યો પોતાના જ સ્વભાવરૂપે પરિણામે છે :]

૧. * જો આમ છે તો સર્વ દ્રવ્યો નિમિત્તભૂત
* અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવથી ઊપજતાં નથી,
૨. * પરંતુ પોતાના સ્વભાવથી જ ઊપજે છે
* કારણ કે (દ્રવ્યના) પોતાના સ્વભાવે દ્રવ્યના
૩. * પરિણામનો ઉત્પાદ જોવામાં આવે છે.
* આમ હોવાથી, સર્વ દ્રવ્યો પોતાના સ્વભાવને નહિ
૪. * ઉલ્લંઘતા હોવાને લીધે, નિમિત્તભૂત અન્ય દ્રવ્યો
* પોતાના (અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્યોના) પરિણામના ઉત્પાદક છે જ નહિ;

૫. * સર્વ દ્રવ્યો જ, નિમિત્તભૂત
* અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવને નહિ સ્પર્શતાં થકા,
૬. * પોતાના સ્વભાવથી પોતાના પરિણામભાવે
* ઊપજે છે [પરંતુ અન્યદ્રવ્યના સ્વભાવરૂપે ઊપજતા નથી.]
- (૪) [ઉપસંહાર : જીવના રાગાદિકનું ઉત્પાદક અન્ય દ્રવ્ય નથી :]
૧. * માટે (આચાર્યદેવ [નિકટવર્તી શિષ્યને] કહે છે કે
* જીવના રાગાદિકનું ઉત્પાદક અમે
૨. * પરદ્રવ્યને દેખતા (-માનતા કે સમજતા) નથી
* કે જેના પર ક્રોધ કરીએ.

કળશ-૨૨૦

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ આત્મામાં જે રાગદ્વેષરૂપ દોષોની
* ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યાં પરદ્રવ્યનો કાંઈપણ દોષ નથી.
૨. * ત્યાં તો સ્વયં અપરાધી એવું
* આ અજ્ઞાન જ ફેલાય છે—આ પ્રમાણે વિદિત થાઓ અને
૩. * અજ્ઞાન અસ્ત થઈ જાઓ; હું તો જ્ઞાન છું;
* [આમ કહીને શ્રી અમૃતચંદ્રદેવે પૂર્વોક્ત ગાથાના કથન પર અમૃત-કળશ ચઢાવ્યો.]

કળશામૃત :-

૧. * આ આત્મામાં રાગદ્વેષ [વિમોહ]રૂપ દોષો તણા,
જે થાય છે ઉત્પત્તિ ત્યાં તે દોષ કાંઈ પણ નથી
૨. * પરદ્રવ્યનો, ત્યાં તો સ્વયં અપરાધી એવું જે અરે,
અજ્ઞાન આ ફેલાય છે—આ રીત થાઓ વિદિત ને
૩. * અજ્ઞાન થાઓ અસ્ત, હું તો જ્ઞાન [માત્ર] જ છું સદા;
[પૂર્વોક્ત જિનવરકથ પર અમૃતકળશ મૂક્યો અહા!]

કલ્પ-૨૨૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થને દ્રઢ કરવાને અને આગળના કથનની સૂચના કરવાને કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જેઓ રાગની ઉત્પત્તિમાં પરદ્રવ્યનું
* જ નિમિત્તપણું (કારણપણું) માને છે, (પોતાનું
૨. * કાંઈ કારણપણું માનતા નથી,) તેઓ-જેમની
* બુદ્ધિ શુદ્ધજ્ઞાન રહિત અંધ છે એવા
૩. * (અર્થાત્ જેમની બુદ્ધિ શુદ્ધનયના વિષયભૂત શુદ્ધ
* આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી રહિત અંધ છે એવા)-
૪. * મોહનદીને પાર ઉતરી શકતા નથી.
* [પોતાના રાગાદિકનું કારણપણું પરદ્રવ્યમાં નથી-એ વાતને આચાર્યશ્રી હવે પછીની ગાથાઓમાં વિસ્તારથી સમજાવશે તેની અહીં સૂચના કરી.]

કલ્પશામૃત :-

૧. * જેઓ અહો રાગાદિકની ઉત્પત્તિમાં પરદ્રવ્યનું
જ નિમિત્તપણું-કરવાપણું-બસ માનીને, ન સ્વયં તણું
૨. * કારણપણું કદી માનતા, તે અંધજન છે જેમની,
બુદ્ધિ થઈ છે શુદ્ધજ્ઞાન રહિત એવા આત્મની;
૩. * અર્થાત્ જે નયશુદ્ધનો છે વિષયભૂત શુદ્ધાત્મા,
તેના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી છે રહિત તે અંધો બધા;
૪. * [એવા જનો] નથી મોહનદીને પાર કરી શકતા કદી;
[સમજાવશે આચાર્યશ્રી આ વાતને વિસ્તારથી.]

ગાથા - ૩૭૩ થી ૩૮૨

ઉત્થાનિકા :-સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દાદિરૂપે પરિણમતાં પુદ્ગલો આત્માને કાંઈ કહેતાં નથી કે 'તું અમને જાણ', અને આત્મા પણ પોતાના સ્થાનથી છૂટીને તેમને જાણવા જતો નથી. બન્ને તદ્દન સ્વતંત્રપણે પોતપોતાના સ્વભાવથી જ પરિણમે છે. આમ આત્મા પર પ્રત્યે ઉદાસીન (-સંબંધ વિનાનો, તટસ્થ) છે, તોપણ અજ્ઞાની જીવ સ્પર્શાદિકને સારાં-નરસાં માનીને રાગી-દ્વેષી થાય છે તે તેનું અજ્ઞાન છે—આવા અર્થની ગાથાઓ હવે કહે છે :-

- ગાથા :* રે! પુદ્ગલો બહુવિધ નિંદા-સ્તુતિવચનરૂપ પરિણમે,
તેને સુણી, 'મુજને કહ્યું' ગણી, રોષ-તોષ જીવો કરે. ૩૭૩.
- * પુદ્ગલદરવ શબ્દત્વપરિણત, તેહનો ગુણ અન્ય છે,
તો નવ કહ્યું કંઈપણ તને, હે અબુધા! રોષ તું ક્યમ કરે? ૩૭૪.
- * શુભ કે અશુભ જે શબ્દ તે 'તું સુણ મને' ન તને કહે,
ને જીવ પણ ગ્રહવા ન જાયે કર્ણગોચર શબ્દને; ૩૭૫.
- * શુભ કે અશુભ જે રૂપ તે 'તું જો મને' ન તને કહે,
ને જીવ પણ ગ્રહવા ન જાયે ચક્ષુગોચર રૂપને; ૩૭૬
- * શુભ કે અશુભ જે ગંધ તે 'તું સૂંધ મુજને' નવ કહે,
ને જીવ પણ ગ્રહવા ન જાયે ઘ્રાણગોચર ગંધને; ૩૭૭.
- * શુભ કે અશુભ રસ જેહ તે 'તું ચાખ મુજને' નવ કહે,
ને જીવ પણ ગ્રહવા ન જાયે રસનગોચર રસ અરે! ૩૭૮.
- * શુભ કે અશુભ જે સ્પર્શ તે 'તું સ્પર્શ મુજને' નવ કહે,
ને જીવ પણ ગ્રહવા ન જાયે કાયગોચર સ્પર્શને; ૩૭૯.
- * શુભ કે અશુભ જે ગુણ તે 'તું જાણ મુજને' નવ કહે,
ને જીવ પણ ગ્રહવા ન જાયે બુદ્ધિગોચર ગુણને; ૩૮૦.
- * શુભ કે અશુભ જે દ્રવ્ય તે 'તું જાણ મુજને' નવ કહે,
ને જીવ પણ ગ્રહવા ન જાયે બુદ્ધિગોચર દ્રવ્યને. ૩૮૧.
- * -આ જાણીને પણ મૂઠ જીવ પામે નહીં ઉપશમ અરે!
શિવ બુદ્ધિને પામેલ નહિ એ પર ગ્રહણ કરવા ચહે. ૩૮૨

ટીકામૃત :-

[ઉત્થાનિકા હરિગીતમાં :]

૧. * જે સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધ ને શબ્દાદિરૂપે પ્રણમતાં,
તે પુદ્ગલો કહેતાં નથી કંઈ જીવને કે 'તું અહા
૨. * રે જાણ અમને', તેમ જીવ નિજ સ્થાનથી પણ છૂટીને,
નથી જાણવા જતો અહો તે પુદ્ગલોને પણ ખરે;

૩. * તે બેય પૂર્ણ સ્વતંત્રરૂપે પોતપોતાના અહા,
નિજભાવથી જ પરિણમે છે [જીવ-પરદ્રવ્યો સદા.]
૪. * આ રીત આત્મા પર પ્રતિ સંબંધહીન, ઉદાસી ને
તટસ્થ છે, તોપણ અરે અજ્ઞાની જીવ સ્પર્શાદિને
૫. * સારાં-નહારાં માનીને, રાગી અને દ્રેષી બને
છે, તેહ વિપરીત જ્ઞાન તેનું—એ વિષે કહેશે હવે.]

પ્રથમ દ્રષ્ટાંત કહે છે કે—

(૧A) [દીવો પોતાનું સ્થાન છોડીને ઘટાદિને પ્રકાશવા જતો નથી :]

૧. * આ જગતમાં ઘટ ને પટાદિ બાહ્યવસ્તુઓ સદા-
જ્યમ દેવદત્ત ગ્રહી બીજા કો યજ્ઞદત્ત પુરુષના
૨. * રે હસ્તને, કો કાર્યમાં જોડે અહો તેવી રીતે,
નિજનાં પ્રકાશનમાં દીવાને જોડતા નથી એ રીતે;
૩. * કે 'તું પ્રકાશ મને' અને દીવો અહો પણ નહીં કદા,
ચુંબકથી ખેંચાયેલ લોહની સોયની જ્યમ પણ અહા;
૪. * નિજ સ્થાનથી ચ્યુત થઈ અને તે સર્વ બાહ્યપદાર્થને,
પ્રકાશવા જતો નથી—તેવો અહો દ્રષ્ટાંત છે.

(૧B) [ઘટપટાદિ બાહ્યપદાર્થો દીવાને વિક્રિયા કરતા નથી :]

૧. * કિંતુ વસ્તુસ્વભાવ ઉપજાવી ન પરથી શકાય છે,
વળી તે જ વસ્તુસ્વભાવથી પરને ન ઉપજાવાય છે;
૨. * તેથી દીવો જ્યમ બાહ્યવસ્તુઓ સમીપ ન હો ભલે,
નિજના જ સ્વરૂપ થકી દીવો પ્રકાશતો [સહુ વસ્તુને;]
૩. * તેવી જ રીતે તેહ જ્યારે વસ્તુ-સમીપે હોય જો,
તોપણ પ્રકાશે છે દીવો નિજના જ સ્વરૂપ થકી અહો.
૪. * રે એમ પોતાના જ સ્વરૂપ થકી પ્રકાશે જે ખરે
એવા દીવાને, નિજ સ્વભાવથી પરિણતિ વિધવિધને;
૫. * જે પામતો એવો મનોહર કે મનોહર ના અહો,
એ ઘટપટાદિ પદાર્થ બાહ્ય ન વિક્રિયા ઉપજાવતો.

* નિજના=ઘટપટાદિ બાહ્યપદાર્થોને પ્રકાશવાના

એવી રીતે આ દ્રષ્ટાંત છે :

(૨A) [આત્મા પોતાનું સ્થાન છોડીને શબ્દાદિને જાણવા જતો નથી :]

૧. * રે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ તથા અહા ગુણ દ્રવ્ય જે, છે બાહ્યવસ્તુઓ અહો નહિ તેમને કદીયે ખરે;
૨. * જ્યમ દેવદત્ત ગ્રહી બીજા કો યજ્ઞદત્ત પુરુષના રે હસ્તને, કો કાર્યમાં જોડે અહો તેવી રીતે;
૩. * નથી આત્માને જોડતા નિજજ્ઞાનમાં કે 'તું અહા સાંભળ મને, તું જો મને, તું સૂંધ પણ મુજને તથા
૪. * તું ચાખ મુજને, સ્પર્શ મુજને, જાણ તું મુજને' અને ચુંબકથી ખેંચાયેલ લોહની સોયની પણ જ્યમ ખરે;
૫. * રે આત્મા નિજ સ્થાનથી થઈ વ્યુત તેઓને અહા, નથી જાણવા જતો કદા [કિંતુ રહે છે નિજમાં.]

(૨B) [શબ્દાદિ બાહ્યપદાર્થો આત્માને વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરતા નથી :]

૧. * કિંતુ વસ્તુસ્વભાવ ઉપજાવી ન પરથી શકાય છે, વળી તે જ વસ્તુસ્વભાવથી પરને ન ઉપજાવાય છે;
૨. * તેથી આત્મા જેમ બાહ્યપદાર્થ સમીપ ન હો ભલે, નિજના સ્વરૂપ થકી અહો જાણે જ છે સહુ વસ્તુને;
૩. * તેવી રીતે પણ તેહ જ્યારે વસ્તુ-સમીપે હોય છે, નિજના સ્વરૂપ થકી ખરે જાણે જ છે તે વસ્તુને.
૪. * રે એમ પોતાના સ્વરૂપ થકી જ જે જાણે ખરે તે આત્મને, નિજ સ્વરૂપથી વિચિત્ર પરિણતિને અરે;
૫. * જે પામતા એવા મનોહર કે મનોહર ના ભલે, શબ્દાદિ બાહ્યપદાર્થ ના કો વિક્રિયા પેદા કરે.

(૩) [ઉપસંહાર : આત્મામાં ઉત્પન્ન થતા રાગદ્વેષ તે અજ્ઞાન છે :]

૧. * આ રીત પર પ્રત્યે સદાય ઉદાસી દીપક જ્યમ અહા, રે આત્મા પણ છે ઉદાસી સર્વ પર પ્રત્યે સદા;
૨. * સંબંધહીન તટસ્થ છે, છે એવી વસ્તુની સ્થિતિ, તોપણ થતો જે રાગરોષ અજ્ઞાન છે [નિશ્ચય થકી.]

ટીકા :- પ્રથમ દ્રષ્ટાંત કહે છે કે-

(૧A) [દીવો પોતાનું સ્થાન છોડીને ઘટાદિને પ્રકાશવા જતો નથી :]

૧. * આ જગતમાં બાહ્યપદાર્થ—ઘટપટાદિ,—
* જેમ દેવદત્ત નામનો પુરુષ યજ્ઞદત્ત નામના પુરુષને
૨. * હાથ પકડીને કોઈ કાર્યમાં જોડે તેમ,
* દીવાને સ્વપ્રકાશનમાં (અર્થાત્ બાહ્યપદાર્થને પ્રકાશવાના કાર્યમાં) જોડતો નથી
૩. * કે 'તું મને પ્રકાશ', ને દીવો પણ
* લોહચુંબક—પાષાણથી ખેંચાયેલી લોખંડની સોયની જેમ
૪. * પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને તેને (બાહ્યપદાર્થને)
* પ્રકાશવા જતો નથી; [-આ દ્રષ્ટાંત છે.]

(૧B) [ઘટપટાદિ બાહ્યપદાર્થ દીવાને વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરતા નથી :]

૧. * પરંતુ, વસ્તુસ્વભાવ પર વડે ઉત્પન્ન કરી શકાતો નહિ હોવાથી
* તેમજ વસ્તુસ્વભાવ પરને ઉત્પન્ન કરી શકતો નહિ
૨. * હોવાથી, દીવો જેમ બાહ્યપદાર્થની અસમીપતામાં
* (પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશે છે)
૩. * તેમ બાહ્યપદાર્થની સમીપતામાં પણ
* પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશે છે.
૪. * (એમ) પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશતા
* એવા તેને (દીવાને), વસ્તુસ્વભાવથી જ વિચિત્ર પરિણતિને
૫. * પામતો એવો મનોહર કે અમનોહર
* ઘટપટાદિ બાહ્યપદાર્થ જરાય વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરતો નથી.

એવી રીતે આ દ્રાષ્ટાંત છે :

(૨A) [આત્મા પોતાનું સ્થાન છોડીને શબ્દાદિને જાણવા જતો નથી :]

૧. * બાહ્યપદાર્થો—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ
* તથા ગુણ ને દ્રવ્ય—
૨. * જેમ દેવદત્ત યજ્ઞદત્તને
* હાથ પકડીને કોઈ કાર્યમાં જોડે તેમ,
૩. * આત્માને સ્વજ્ઞાનમાં (બાહ્યપદાર્થોને જાણવાના કાર્યમાં) જોડતા નથી કે'તું
* મને સાંભળ, તું મને જો, તું મને સૂંધ,

૪. * તું મને ચાખ, તું મને સ્પર્શ, તું મને જાણ
 * અને આ આત્મા પણ લોહચુંબક-પાષાણથી ખેંચાયેલી લોખંડની સોયની જેમ
૫. * પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને
 * તેમને (બાહ્યપદાર્થોને) જાણવા જતો નથી;
- (૨B) [શબ્દાદિ બાહ્યપદાર્થો આત્માને વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરતા નથી :]
૧. * પરંતુ, વસ્તુસ્વભાવ પર વડે ઉત્પન્ન કરી શકાતો નહિ હોવાથી
 * તેમજ વસ્તુસ્વભાવ પરને ઉત્પન્ન કરી શકતો નહિ હોવાથી,
૨. * આત્મા જેમ બાહ્યપદાર્થોની અસમીપતામાં
 * (પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે)
૩. * તેમ બાહ્યપદાર્થોની સમીપતામાં પણ
 * પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે.
૪. * (એમ) પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણતા
 * એવા તેને (આત્માને), વસ્તુસ્વભાવથી જ વિચિત્ર પરિણતિને
૫. * પામતા એવા મનોહર કે અમનોહર
 * શબ્દાદિ બાહ્યપદાર્થો જરાય વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરતા નથી.
- (૩) [ઉપસંહાર : આત્મામાં ઉત્પન્ન થતા રાગદ્વેષ તે અજ્ઞાન છે :]
૧. * આ રીતે આત્મા દીવાની જેમ
 * પર પ્રત્યે સદાય ઉદાસીન છે
૨. * (અર્થાત્ સંબંધ વગરનો, તટસ્થ છે)—એવી વસ્તુસ્થિતિ છે,
 * તોપણ જે રાગદ્વેષ થાય છે તે અજ્ઞાન છે.

કળશ-૨૨૨

ઉત્થાનિકા :-ફરી આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * પૂર્ણ, એક, અચ્યુત અને શુદ્ધ (-વિકાર રહિત) એવું જ્ઞાન
* જેનો મહિમા છે એવો આ જ્ઞાયક આત્મા
૨. * જ્ઞેયપદાર્થોથી જરા પણ વિક્રિયા પામતો નથી
* જેમ દીવો પ્રકાશ્ય પદાર્થોથી (-પ્રકાશવાયોગ્ય ઘટપટાદિ પદાર્થોથી) વિક્રિયા પામતો નથી તેમ.
૩. * તો પછી એવી વસ્તુસ્થિતિના જ્ઞાનથી રહિત જેની બુદ્ધિ છે
* એવા આ અજ્ઞાની જીવો પોતાની સહજ ઉદાસીનતાને કેમ છોડે છે અને
૪. * રાગદ્વેષમય કેમ થાય છે? (એમ આચાર્યદેવે શોચ કર્યો છે.)
* [તેથી સિદ્ધ થયું કે આ રાગદ્વેષ તે અજ્ઞાન છે.]

કળશામૃત :-

૧. * રે પૂર્ણ, એક, અચ્યુત ને વિકારવિરહિત જ્ઞાન એ,
મહિમા અહો છે જેહનો તે આત્મા જ્ઞાયક ખરે;
૨. * નથી પામતો જરી વિક્રિયા પણ તેહ જ્ઞેય પદાર્થથી,
જ્યમ વિક્રિયા નથી પામતો દીપક પ્રકાશ્ય પદાર્થથી.
૩. * તો એવી વસ્તુની સ્થિતિના છે જ્ઞાનથી વિરહિત જે,
અજ્ઞાની આ નિજની સહજ ઉદાસીને ક્યમ છોડીને;
૪. * રે રાગરોષમયી થતાં?—એ શોચ છે આચાર્યને.
[તેથી થયું એ સિદ્ધ કે આ રાગ તે અજ્ઞાન છે.]

કળશ-૨૨૩

ઉત્થાનિકા :-હવે આગળના કથનની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જેમનું તેજ રાગદ્રેષરૂપ વિભાવથી રહિત છે,
* જેઓ સદા (પોતાના ચૈતન્ય ચમત્કારમાત્ર)
૨. * સ્વભાવને સ્પર્શનારા છે, જેઓ ભૂતકાળનાં તેમજ ભવિષ્ય કાળનાં
* સમસ્ત કર્મથી રહિત છે અને જેઓ વર્તમાન કાળના
૩. * કર્મોદયથી ભિન્ન છે, તેઓ (-એવા જ્ઞાનીઓ)
* અતિ પ્રબલ ચારિત્રના વૈભવના બળથી જ્ઞાનની સંચેતનાને અનુભવે છે.
૪. * કે જે જ્ઞાન-ચેતના
* ચમકતી ચૈતન્યજ્યોતિમય છે
૫. * અને જેણે નિજરસથી (પોતાના જ્ઞાનરૂપ રસથી)
* સમસ્ત લોકને સીંચ્યો છે.

કળશામૃત :-

૧. * રે રાગરોષ વિભાવથી છે જેનું તેજ રહિત ને
જેઓ સદા નિજના જ ચેતનમાત્રના ચમકારને
૨. * છે સ્પર્શનારા, ને અહા ભૂતકાળ તેમ ભવિષ્યના,
સમસ્ત કર્મથી રહિત છે ને વર્તમાને પણ અહા;
૩. * છે ભિન્ન કર્મોદયથી જે એવા અહો જ્ઞાનીજનો,
અતિ પ્રબળ ચેતનના વિભવના બળથી અનુભવતા અહો
૪. * તે જ્ઞાનની સંચેતનાને [તેહ કેવી છે અહા?]
ચૈતન્યજ્યોતિમય ચમકતી જ્ઞાનની છે ચેતના;
૫. * નિજ જ્ઞાનરૂપી રસથી સિંચ્યો છે અહો તે જ્યોતિએ,
સમસ્ત લોક [અલોકને-સહુ જીવ-અજીવ પદાર્થને.]

ગાથા—૩૮૩ થી ૩૮૬

ઉત્થાનિકા :-અતીત કર્મ પ્રત્યે મમત્વ છોડે તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે, અનાગત કર્મ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે (અર્થાત્ જે ભાવોથી આગામી કર્મ બંધાય તે ભાવોનું મમત્વ છોડે) તે આત્મા પ્રત્યાખ્યાન છે અને ઉદયમાં આવેલા વર્તમાન કર્મનું મમત્વ છોડે તે આત્મા આલોચના છે; સદાય આવાં પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાપૂર્વક વર્તતો આત્મા ચારિત્ર છે.—આવું ચારિત્રનું વિધાન હવેની ગાથાઓમાં કહે છે :-

- ગાથા :* શુભ ને અશુભ અનેકવિધ પૂર્વે કરેલું કર્મ જે,
તેથી નિવર્તે આત્મને, તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે; ૩૮૩.
- * શુભ ને અશુભ ભાવી કરમ જે ભાવમાં બંધાય છે,
તેથી નિવર્તન જે કરે, તે આત્મા પચખાણ છે. ૩૮૪.
- * શુભ ને અશુભ અનેકવિધ છે વર્તમાને ઉદિત જે,
તે દોષને જે ચેતતો, તે જીવ આલોચન ખરે. ૩૮૫.
- * પચખાણ નિત્ય કરે અને પ્રતિક્રમણ જે નિત્યે કરે,
નિત્યે કરે આલોચના, તે આત્મા ચારિત્ર છે. ૩૮૬.

ટીકામૃત :-

(૦) [ઉત્થાનિકા હરિગીતમાં :]

૧. * છોડે મમત્વ અતીત એવા કર્મ પ્રત્યે જે અહો,
તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે ને જે અનાગત કર્મ છે;
૨. * તેને ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા જે કરે છે તેહને,
અર્થાત્ જે ભાવો થકી ભાવિ કરમ બંધાય છે;
૩. * તેવા સહુ ભાવો તણું છોડે મમત્વ અહો ખરે,
તે આત્મા પચખાણ છે ને વર્તમાને ઉદિત જે;
૪. * કર્મો તણું છોડે મમત્વ અહો ખરે તે આત્મા
આલોચના છે, જે સદા આ પ્રતિક્રમણ અને અહા;
૫. * પચખાણ ને આલોચનાપૂર્વક સદા વર્તન કરે,
તે આત્મા ચારિત્ર છે—આ ચરિત્રનું જ વિધાન છે.

આવું ચારિત્રનું વિધાન હવેની ગાથાઓમાં કહે છે :-

(૧) [આત્મા પ્રતિક્રમણ કોને કહે છે?]

૧. * જે આત્મા પુદ્ગલ કરમના ઉદયથી જેઓ થતા,
તે ભાવથી પાછો વળે છે, આત્મા તે ભાવના;

૨. * છે હેતુભૂત એવા અહો ભૂતકાળના સહુ કર્મને,
પ્રતિક્રમણ કરતો જે અહો પોતે જ છે પ્રતિક્રમણ તે.

(૨) [આત્મા પ્રત્યાખ્યાન કોને કહે છે?]

૧. * ને તે જ આત્મા તે જ ભાવોના ખરે છે કાર્ય જે,
એ ભાવિ કર્મોને પચખતો આત્મ પ્રત્યાખ્યાન છે.

(૩) [આત્મા આલોચના કોને કહે છે?]

૧. * ને તે જ આત્મા વર્તમાને ઉદિત કર્મવિપાકને,
પોતાથી જુદો અનુભવે અતિ તે જ આલોચન ખરે.

(૪) [આત્મા ચારિત્ર કોને કહે છે?]

૧. * આ રીત તે આત્મા સદા પ્રતિક્રમણ રે કરતો થકો,
પચખાણ પણ કરતો થકો, આલોચના કરતો થકો;
૨. * રે પૂર્વ[સંચિત] કર્મના છે કાર્યરૂપે જે અહો,
ઉત્તર કરમના હેતુભૂત ભાવોથી એ નિવૃત્ત થતો;
૩. * જે વર્તમાને ઉદિત કર્મવિપાકને નિજ આત્મથી,
અતિ ભેદપૂર્વક અનુભવન કરતો જ નિજ આત્મા મહીં;
૪. * નિજજ્ઞાનભાવ મહીં જ ચરતો ને વિચરતો હોઈને,
ચારિત્ર છે અર્થાત્ તે પોતે જ ચરિતસ્વરૂપ છે.

(૫) [ચારિત્રવંત આત્મા પોતે જ જ્ઞાનચેતના છે :]

૧. * જે વર્તતો ચારિત્રસ્વરૂપે ચેતતો નિજને સદા,
બસ જ્ઞાનમાત્રરૂપે જ અનુભવતો થકો તે આત્મા;
૨. * પોતે જ જ્ઞાનની ચેતના છે, ભાવ એવો છે અહા!
[આ રીત પ્રારંભ્યો અહો ચારિત્રનો અધિકાર આ.]

ટીકા :-

(૦) [ઉત્થાનિકા :]

૧. * અતીત કર્મ પ્રત્યે મમત્વ છોડે
* તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે, અનાગત કર્મ
૨. * ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે
* (અર્થાત્ જે ભાવોથી આગામી કર્મ
૩. * બંધાય તે ભાવોનું મમત્વ છોડે)
* તે આત્મા પ્રત્યાખ્યાન છે અને ઉદયમાં આવેલા વર્તમાન

૪. * કર્મનું મમત્વ છોડે તે આત્મા
* આલોચના છે; સદાય આવાં પ્રતિક્રમણ,
૫. * પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાપૂર્વક વર્તતો
* આત્મા ચારિત્ર છે. [-આવું ચારિત્રનું વિધાન છે.]

આવું ચારિત્રનું વિધાન હવેની ગાથાઓમાં કહે છે :-

(૧) [આત્મા પ્રતિક્રમણ કોને કહે છે?]

૧. * જે આત્મા પુદ્ગલકર્મના વિપાકથી (ઉદયથી) થતા
* ભાવોથી પોતાને નિવર્તાવે* છે, તે આત્મા તે ભાવોના
૨. * પૂર્વકર્મને (ભૂતકાળના કર્મને)
* પ્રતિક્રમતો થકો પોતે જ પ્રતિક્રમણ છે;

(૨) [આત્મા પ્રત્યાખ્યાન કોને કહે છે?]

૧. * તે જ આત્મા, તે ભાવોના કાર્યભૂત
* ઉત્તરકર્મને (ભવિષ્યકાળના કર્મને) પચખતો થકો, પ્રત્યાખ્યાન છે;

(૩) [આત્મા આલોચના કોને કહે છે?]

૧. * તે જ આત્મા, વર્તમાન કર્મવિપાકને
* પોતાથી (આત્માથી) અત્યંત ભેદપૂર્વક અનુભવતો થકો, આલોચના છે.

(૪) [આત્મા ચારિત્ર કોને કહે છે?]

૧. * એ રીતે તે આત્મા સદા પ્રતિક્રમતો (અર્થાત્ પ્રતિક્રમણ કરતો) થકો,
* સદા પચખતો (અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન કરતો) થકો, અને સદા આલોચતો (અર્થાત્ આલોચના કરતો) થકો,
૨. * પૂર્વકર્મના કાર્યરૂપ અને
* ઉત્તરકર્મના કારણરૂપ ભાવોથી અત્યંત નિવૃત્ત થયો થકો,
૩. * વર્તમાન કર્મવિપાકને પોતાથી (આત્માથી)
* અત્યંત ભેદપૂર્વક અનુભવતો થકો, પોતામાં જ—
૪. * જ્ઞાનસ્વભાવમાં જ—નિરંતર ચરતો (વિચરતો, આચરણ કરતો)
* હોવાથી ચારિત્ર છે (અર્થાત્ પોતે જ ચારિત્રસ્વરૂપ છે).

(૫) [ચારિત્રવંત આત્મા પોતે જ જ્ઞાનચેતના છે :]

૧. * અને ચારિત્રસ્વરૂપ વર્તતો થકો પોતાને—
* જ્ઞાનમાત્રને—ચેતતો (અનુભવતો) હોવાથી (તે આત્મા)

* નિવર્તાવે છે=પાછો વાળે છે.

૨. * પોતે જ જ્ઞાનચેતના છે, એવો ભાવ (આશય) છે.
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ આ સમયસાર પરમાગમમાં સમ્યક્ ચારિત્રનો અધિકાર પ્રારંભ કર્યો.]

કલ્પ-૨૨૪

ઉત્થાનિકા :—હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપે કાવ્ય કહે છે, જેમાં જ્ઞાનચેતનાનું ફળ અને અજ્ઞાનચેતનાનું (અર્થાત્ કર્મચેતનાનું અને કર્મફળચેતનાનું) ફળ પ્રગટ કરે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * નિરંતર જ્ઞાનની સંચેતનાથી જ જ્ઞાન
* અત્યંત શુદ્ધ પ્રકાશે છે;
૨. * અને અજ્ઞાનની સંચેતનાથી બંધ છોડતો થકો
* જ્ઞાનની શુદ્ધતાને રોકે છે—જ્ઞાનની શુદ્ધતા થવા દેતો નથી.

કલ્પશામૂત :-

૧. * રે અનવરત [નિજ] જ્ઞાનની સંચેતનાથી જ જ્ઞાન આ,
અત્યંત શુદ્ધ પ્રકાશતું** [-જાણે અહો જ્ઞાની સદા;]
૨. * અજ્ઞાનની સંચેતનાથી બંધ આવે દોડતો*
ને શુદ્ધતા એ જ્ઞાનની રોકે—ન થાવા દે અહો.

* બંધ આવે દોડતો = બંધ થાય જ છે.

** જ્ઞાન અત્યંત શુદ્ધ પ્રકાશે છે = કેવળજ્ઞાન થાય છે.

ગાથા - ૩૮૭ થી ૩૮૯

ઉત્થાનિકા :-હવે આ કથનને ગાથા દ્વારા કહે છે :-

- ગાથા * જે કર્મફળને વેદતો નિજરૂપ કરમફળને કરે,
તે ફરીય બાંધે અષ્ટવિધના કર્મને—દુઃખબીજને; ૩૮૭.
- * જે કર્મફળને વેદતો જાણે 'કરમફળ મેં કર્યું',
તે ફરીય બાંધે અષ્ટવિધના કર્મને —દુઃખબીજને; ૩૮૮.
- * જે કર્મફળને વેદતો આત્મા સુખી-દુઃખી થાય છે,
તે ફરીય બાંધે અષ્ટવિધના કર્મને—દુઃખબીજને. ૩૮૯.

ટીકામૃત :-

(૧) [સૌ પ્રથમ અજ્ઞાનચેતનાનું સ્વરૂપ અને તેના બે પ્રકારોની વ્યાખ્યા કહે છે :]

૧. * રે જ્ઞાનના સિવાય બીજા અન્ય ભાવોમાં 'હું આ છું'—એમ અનુભવવું અહો—અજ્ઞાનની છે ચેતના.
૨. * તે બે પ્રકારે છે અહો—[છે એક] કર્મની ચેતના, બીજી કરમફળની અહો છે આતમાની ચેતના.
૩. * જે અનુભવે છે જ્ઞાનથી જુદા જ એવા ભાવમાં 'આને કરું છું હું' અહા—છે કર્મની તે ચેતના.
૪. * ને જ્ઞાનથી જુદા જ એવા ભાવમાં જે અનુભવે કે 'ભોગવું છું આ' અહા છે કર્મફળની ચેતના.

(૨) [અજ્ઞાનચેતના સંસારનું મૂળ કારણ છે :]

૧. * છે આમ બે રીતે અહા અજ્ઞાનની આ ચેતના, સંસારનું છે બીજ તે અજ્ઞાનની સહુ ચેતના;
૨. * એ કારણે કે અષ્ટવિધ જ્ઞાનાવરણાદિ બધાં, કર્મો સહુ છે બીજ આ સંસારના તેનું અહા;
૩. * રે [મૂળ કારણ] બીજ છે અજ્ઞાનની આ ચેતના, અર્થાત્ તેનાથી જ છે બંધાય આ કર્મો બધાં;

(૩) [માટે આચાર્યશ્રી ઉપદેશે છે કે મોક્ષાર્થીએ માત્ર ભગવતી જ્ઞાનચેતનાને જ નચાવવી* :]

૧. * માટે સદા મોક્ષાર્થી પુરુષે પ્રલય કરવાને અહા અજ્ઞાનની આ ચેતનાનો, સકળ કર્મ તણા અહા;
૨. * સંન્યાસ [માત્ર]ની ભાવનાને ને સકલ કર્મો તણા, ફળત્યાગની પણ ભાવના ઉપજાવી, પ્રણમીને અહા;

નચાવવી = ઉપજાવવી, પૂરી કરવી, [તે રૂપે] પરિણમવું.

૩. * સ્વભાવભૂત છે એવી ભગવતી જ્ઞાનની બસ ચેતના,
તે એકલી જ નયાવવી [-આચાર્યનો આદેશ આ.]

ટીકા :-

(૧) [સૌ પ્રથમ અજ્ઞાનચેતનાનું સ્વરૂપ અને તેના બે પ્રકારોની વ્યાખ્યા કહે છે :]

૧. * જ્ઞાનથી અન્યમાં (-જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોમાં)
 - * એમ ચેતવું (અનુભવવું) કે 'આ હું છું' તે અજ્ઞાનચેતના છે.
૨. * તે બે પ્રકારે છે—કર્મચેતના અને
 - * ક્રમફળચેતના.
૩. * તેમાં, જ્ઞાનથી અન્યમાં (અર્થાત્ જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોમાં) એમ ચેતવું કે
 - * 'આને હું કરું છું', તે કર્મચેતના છે;
૪. * અને જ્ઞાનથી અન્યમાં એમ ચેતવું
 - * કે 'આને હું ભોગવું છું', તે કર્મફળચેતના છે.

(૨) [અજ્ઞાનચેતના સંસારનું મૂળ કારણ છે :]

૧. * (એમ બે પ્રકારે અજ્ઞાનચેતના છે.)
 - * તે સમસ્ત અજ્ઞાનચેતના સંસારનું બીજ છે;
૨. * કારણ કે સંસારનું બીજ જે
 - * આઠ પ્રકારનું (જ્ઞાનાવરણાદિ) કર્મ,
૩. * તેનું તે અજ્ઞાનચેતના બીજ છે
 - * (અર્થાત્ તેનાથી કર્મ બંધાય છે).

(૩) [માટે આચાર્યશ્રી ઉપદેશે છે કે મોક્ષાર્થીએ માત્ર ભગવતી જ્ઞાનચેતનાને જ નયાવવી :]

૧. * માટે મોક્ષાર્થી પુરુષે અજ્ઞાનચેતનાનો
 - * પ્રલય કરવા માટે સકળ કર્મના
૨. * સંન્યાસની (ત્યાગની) ભાવનાને તથા
 - * સકળ કર્મફળના સંન્યાસની ભાવનાને નયાવીને,
૩. * સ્વભાવભૂત એવી ભગવતી જ્ઞાનચેતનાને
 - * જ એકને સદાય નયાવવી.

કળશ-૨૨૫

ઉત્થાનિકા :-તેમાં પ્રથમ, સકળ કર્મના સંન્યાસની ભાવનાને નચાવે છે :-

(ત્યાં પ્રથમ, કાવ્ય કહે છે :-)

શ્લોકાર્થ :-

૧. * ત્રણે કાળના (અર્થાત્ અતીત, વર્તમાન અને અનાગત કાળ સંબંધી) સમસ્ત કર્મને
* કૃત-કારિત-અનુમોદનાથી અને
૨. * મન-વચન-કાયાથી ત્યાગીને હું પરમ નૈષ્કર્મ્યને
* (-ઉત્કૃષ્ટ નિષ્કર્મ અવસ્થાને) અવલંબુ છું.
૩. * (એ પ્રમાણે, સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરનાર જ્ઞાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.)
* [આમ શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે સકળ કર્મના સંન્યાસની પોતાની ભાવનાને પ્રગટ કરી.]

કળશામૃત :-

૧. * ભૂત, ભાવિ, સાંપ્રત કાળ સંબંધી સહુયે કર્મને,
કૃતથી અને કારિતથી, અનુમોદનાથી પણ અને
૨. * મન-વચન-કાયાથી ત્યાગીને રે હું પરમ નૈષ્કર્મ્યને-
અવલંબુ છું ઉત્કૃષ્ટ કર્મરહિત 'વસ્થાને' ખરે.
૩. * સહુ કર્મને તજનાર જ્ઞાની કરે પ્રતિજ્ઞા આ રીતે;
[કહી આમ અમૃતચંદ્ર ભાવે ભાવના નિજને વિષે.]

ટીકા :-

- * (હવે ટીકામાં પ્રથમ, પ્રતિક્રમણ-કલ્પ અર્થાત્ પ્રતિક્રમણનો વિધિ કહે છે :-)
- * (પ્રતિક્રમણ કરનાર કહે છે કે :)
- * જે મેં (પૂર્વે કર્મ) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, મનથી, વચનથી તથા કાયાથી, તે માત્રું દુષ્કૃત મિથ્યા હો. (કર્મ કરવું, કરાવવું અને અન્ય કરનારને અનુમોદવું તે સંસારનું બીજ છે એમ જાણીને તે દુષ્કૃત પ્રત્યે હેયબુદ્ધિ આવી ત્યારે જીવે તેના પ્રત્યેનું મમત્વ છોડ્યું, તે જ તેનું મિથ્યા કરવું છે.)
- * [આ રીતે આચાર્યશ્રી કૃત-કારિત-અનુમોદના તથા મન-વચન-કાયા એ ત્રણ ત્રણ બોલના "Permutation" અને "Combination" વડે બધા મળીને ૪૯ બોલ કહે છે, જેની સંક્ષિપ્ત સમજણ નિમ્ન પ્રકારે છે :]
- * (આ ૪૯ ભંગોની અંદર, -

[૧] * પહેલા ભંગમાં કૃત, કારિત, અનુમોદના—એ ત્રણે લીધાં અને તેના પર મન, વચન, કાયા—એ ત્રણે લગાવ્યાં. એ રીતે બનેલા એક ભંગને '૩૩'ની સમસ્યાથી—સંજ્ઞાથી—ઓળખી શકાય.

* 'વસ્થાને = અવસ્થાને.

- [૨] * ૨ થી ૪ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદના ત્રણે લઈને તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી બબ્બેને લગાવ્યાં. આ ત્રણ ભંગોને '૩૨'ની સંજ્ઞાથી-ઓળખી શકાય.
- [૩] * ૫ થી ૭ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદના ત્રણે લઈને તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી એકેક લગાવ્યાં.-આ ત્રણ ભંગોને '૩૧'ની સંજ્ઞાથી-ઓળખી શકાય.
- [૪] * ૮ થી ૧૦ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી બબ્બે લઈને તેના પર મન, વચન, કાયા ત્રણે લગાવ્યાં. આ નવ ભંગોને '૨૩'ની સંજ્ઞાથી-ઓળખી શકાય.
- [૫] * ૧૧ થી ૧૯ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી બબ્બે લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયામાંથી બબ્બેને લગાવ્યાં. આ નવ ભંગોને '૨૨'ની સંજ્ઞાથી-ઓળખી શકાય.
- [૬] * ૨૦ થી ૨૮ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી બબ્બે લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયામાંથી એકેક લગાવ્યું. આ નવ ભંગોને '૨૧'ની સંજ્ઞાવાળા ભંગો તરીકે ઓળખી શકાય.
- [૭] * ૨૯ થી ૩૧ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી એકેક લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયા ત્રણે લગાવ્યાં. આ ત્રણ ભંગોને '૧૩'ની સંજ્ઞાથી-ઓળખી શકાય.
- [૮] * ૩૨ થી ૪૦ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી એકેક લઈને તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી બબ્બે લગાવ્યાં. આ નવ ભંગોને '૧૨'ની સંજ્ઞાથી-ઓળખી શકાય.
* બધા મળીને ૪૯ ભંગો થયા.)
- [૯] * ૪૧ થી ૪૯ સુધીના ભંગોમાં કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી એકેક લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયામાંથી એકેક લગાવ્યાં. આ નવ ભંગોને '૧૧'ની સંજ્ઞાથી ઓળખી શકાય.

પ્રતિક્રમણ-કલ્પના ૪૯ ભંગ

ગ્રુપ નંબર	AB		A			B		
	સંજ્ઞા નંબર	બોલ નંબર	કર્ચું	કરાવ્યું	અનુમોદ્યું	મનથી	વચનથી	કાયાથી
૧		૩૩	Y	Y	Y	Y	Y	Y
			૨	Y	Y	Y	Y	-
૨	૩૨	૩	Y	Y	Y	-	Y	Y
		૪	Y	Y	Y	Y	-	Y
૩	૩૧	૫	Y	Y	Y	Y	-	-
		૬	Y	Y	Y	-	Y	-
		૭	Y	Y	Y	-	-	Y
૪	૨૩	૮	Y	Y	-	Y	Y	Y
		૯	-	Y	Y	Y	Y	Y
		૧૦	Y	-	Y	Y	Y	Y
૫	૨૨	૧૧	Y	Y	-	Y	Y	-
		૧૨	Y	Y	-	-	Y	Y
		૧૩	Y	Y	-	Y	-	Y
		૧૪	-	Y	Y	Y	Y	-
		૧૫	-	Y	Y	-	Y	Y
		૧૬	-	Y	Y	Y	-	Y
		૧૭	Y	-	Y	Y	Y	Y
૬	૨૧	૧૮	Y	-	Y	-	Y	Y
		૧૯	Y	-	Y	Y	-	Y
		૨૦	Y	Y	-	Y	-	-
		૨૧	-	Y	Y	Y	-	-
		૨૨	Y	-	Y	Y	-	-
		૨૩	Y	Y	-	-	Y	-
		૨૪	-	Y	Y	-	Y	-
૨૫	Y	-	Y	-	Y	-		
		૨૬	Y	Y	-	-	Y	

	૨૭	-	Y	Y	-	-	Y
	૨૮	Y	-	Y	-	-	Y
	૨૯	Y	-	-	Y	Y	Y
૭ ૧૩	૩૦	-	Y	-	Y	Y	Y
	૩૧	-	-	Y	Y	Y	Y
	૩૨	Y	-	-	Y	Y	-
	૩૩	Y	-	-	-	Y	Y
	૩૪	Y	-	-	Y	-	Y
૮ ૧૨	૩૫	-	Y	-	Y	Y	-
	૩૬	-	Y	-	-	Y	Y
	૩૭	-	Y	-	Y	-	Y
	૩૮	-	-	Y	Y	Y	-
	૩૯	-	-	Y	-	Y	Y
	૪૦	-	-	Y	Y	-	Y
	૪૧	Y	-	-	Y	-	-
	૪૨	Y	-	-	-	Y	-
	૪૩	Y	-	-	-	-	Y
૯ ૧૧	૪૪	-	Y	-	Y	-	-
	૪૫	-	Y	-	-	Y	-
	૪૬	-	Y	-	-	-	Y
	૪૭	-	-	Y	Y	-	-
	૪૮	-	-	Y	-	Y	-
	૪૯	-	-	Y	-	-	Y

પ્રતિક્રમણ-કલ્પના ૪૯ બોલ

+ પ્રત્યાખ્યાન-કલ્પના ૪૯ બોલ

+ આલોચના-કલ્પના ૪૯ બોલ

= બધુ મળીને ૧૪૭ બોલ

કળશ - ૨૨૬

ઉત્થાનિકા :-હવે આ કથનના કળશરૂપે કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જે મેં મોહથી અર્થાત્ અજ્ઞાનથી (ભૂતકાળમાં) કર્મો કર્યા,
* તે સમસ્ત કર્મને પ્રતિક્રમીને હું નિષ્કર્મ (અર્થાત્ સર્વ કર્મોથી રહિત)
૨. * ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માથી જ (-પોતાથી જ-) નિરંતર
* વર્તું છું (એમ જ્ઞાની અનુભવ કરે છે).

કળશામૃત :-

૧. * જે મોહથી-અજ્ઞાનથી-ભૂતકાળમાં કર્મો કર્યા
મેં, તે સમસ્ત પ્રતિક્રમીને સર્વ કર્મ રહિત અહા;
૨. * ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્મામાં હું સદા આત્મા વડે,
વર્તું જ છું એવો અહો અનુભવ [સહુ] જ્ઞાની કરે.

આ રીતે પ્રતિક્રમણ-કલ્પ (અર્થાત્ પ્રતિક્રમણનો વિધિ) સમાપ્ત થયો.

ટીકા :-

- * હું (વર્તમાનમાં કર્મ) કરતો નથી, કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તે અનુમોદતો નથી; મનથી, વચનથી તથા કાયાથી.
 - * [હવે પ્રતિક્રમણકલ્પમાં જે રીતે કહ્યાં હતાં તે જ રીતે આલોચના વિષયક કૃત-કારિત-અનુમોદના તથા મન-વચન-કાયાના નિષેધપૂર્વક બધા મળીને ૪૯ બોલ કહે છે :]
- (આ રીતે, પ્રતિક્રમણના જેવા જ આલોચનામાં પણ ૪૯ ભંગ કહ્યાં.)

કળશ-૨૨૭

ઉત્થાનિકા : હવે આ કથનના કળશરૂપે કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * મોહના વિલાસથી ફેલાયેલું
* જે આ ઉદયમાન (ઉદયમાં આવતું) કર્મ તે સમસ્તને આલોચીને
૨. * (-તે સર્વ કર્મની આલોચના કરીને-)
* હું નિષ્કર્મ (અર્થાત સર્વ કર્મોથી રહિત) ચૈતન્યસ્વરૂપ
૩. * આત્મામાં આત્માથી જ (-પોતાથી જ-) નિરંતર વર્તું છું.
* (નિશ્ચયચારિત્રને અંગીકાર કરનાર [મુનિ આ પ્રમાણે] કહે છે.)

કળશામૃત :-

૧. * [બસ] મોહના વિલાસથી રે જે અહો ફેલાયું છે,
તે ઉદયમાં આવેલ આ સહુ કર્મને* આલોચીને;
૨. * [-એ સર્વ કર્મ તણી અહો આલોચના** કરી] હું [હવે,]
સહુ કર્મથી વિરહિત આ નિષ્કર્મ ચેતનસ્વરૂપ એ,
૩. * આત્મા મહી આત્મા થકી વર્તું જ છું નિરંતરે,
(નિશ્ચયચરિત ગ્રહણ કરતો [મુનિ] કહે છે [આ રીતે.]

આ રીતે આલોચનાકલ્પ સમાપ્ત થયો.

ટીકા :-

- * (હવે ટીકામાં પ્રત્યાખ્યાનકલ્પ અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાનનો વિધિ કહે છે :-)
- * (પ્રત્યાખ્યાન કરનાર કહે છે કે :)
- * હું (ભવિષ્યમાં કર્મ) કરીશ નહિ; કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહીં, મનથી, વચનથી તથા કાયાથી.)
- * [હવે પ્રતિક્રમણકલ્પમાં જે રીતે કહ્યાં હતાં તે જ રીતે પ્રત્યાખ્યાન વિષયક કૃત-કારિત-અનુમોદના તથા મન-વચન-કાયાના નિષેધપૂર્વક બધા મળીને ૪૯ બોલ કહે છે.]
- * (આ રીતે, પ્રતિક્રમણના જેવા જ પ્રત્યાખ્યાનમાં પણ ૪૯ ભંગ કહ્યાં)

* કર્મ = રાગ-દ્વેષાદિ

** આલોચના = જોવું, જાણવું.

કળશ-૨૨૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * (પ્રત્યાખ્યાન કરનાર જ્ઞાની કહે છે કે-)
* ભવિષ્યના સમસ્ત કર્મને પચખીને (-ત્યાગીને),
૨. * જેનો મોહ નષ્ટ થયો છે એવો,
* હું નિષ્કર્મ (અર્થાત્ સર્વ કર્મોથી રહિત) ચૈતન્યસ્વરૂપ
૩. * આત્મામાં આત્માથી જ (-પોતાથી જ-) નિરંતર વર્તું છું.
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ પ્રત્યાખ્યાનનો વિધિ સમજાવ્યો.]

કળશામૃત :-

૧. * પચખાણ કરનારા અહો જ્ઞાની મુનિ કહે છે* અહા,
ત્યાગી હું-પચખીને હું-સહુએ કર્મ ભાવિ કાળના;
૨. * જેનો થયો છે નષ્ટ મોહ ખરે હું એવો [નિશ્ચયે,]
નિષ્કર્મ-કર્મ રહિત સર્વે-ચિત્સ્વરૂપી જેહ તે;
૩. * આત્મા મહીં આત્મા થકી વર્તું જ નિરંતરે,
[પચખાણનો વિધિ આ રીતે સમજાવીયો શ્રી મુનિવરે.]

* કહે છે = જાણે છે

* આ રીતે પ્રત્યાખ્યાનકલ્પ સમાપ્ત થયો.

કળશ-૨૨૯

ઉત્થાનિકા :-હવે સકળ કર્મના સન્યાસની ભાવનાને નયાવવા વિષેનું કથન પૂર્ણ કરતાં, કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * (શુદ્ધનયનું આલંબન કરનાર કહે છે કે—)
* પૂર્વોક્ત રીતે ત્રણે કાળના સમસ્ત કર્મોને દૂર કરીને—છોડીને,
૨. * શુદ્ધનયાવલંબી (અર્થાત્ શુદ્ધનયને અવલંબનાર) અને વિલીનમોહ
* (અર્થાત્ જેનું મિથ્યાત્વ નષ્ટ થયું છે) એવો હું હવે
૩. * (સર્વ) વિકારોથી રહિત ચૈતન્યમાત્ર આત્માને
* [એક જ્ઞાયકભાવને] અવલંબું છું.

કળશામૃત :-

૧. * સહુ કર્મફળસન્યાસની જે ભાવના ભાવે સદા,
તે [મુક્તિગામી જ્ઞાની મુનિ ભગવાન] એમ કહે અહા-
૨. * આ કર્મરૂપ વિષવૃક્ષફળ મુજ ભોગવ્યાં જ વિના ખરે,
રે ખરી જજો, હું તો અહો મુજ ચિત્સ્વરૂપી આત્મને
૩. * નિશ્ચયપણે સંચેતું છું, [-મુજ આત્મના અનુભવ મહીં;]
[આ રીત ભાવી ભાવના સહુ કર્મફળસન્યાસની]

કળશ-૨૩૦

ઉત્થાનિકા :-હવે સકળ કર્મફળના સન્યાસની ભાવનાને નચાવે છે :-

(ત્યાં પ્રથમ, તે કથનના સમુચ્ચય અર્થનું કાવ્ય કહે છે :-)

શ્લોકાર્થ :-

૧. * સમસ્ત કર્મફળની સન્યાસભાવના
* કરનાર [નિકટ મુક્તિગામી આચાર્ય ભગવંત] કહે છે કે-
૨. * [આ] કર્મરૂપી વિષવૃક્ષનાં ફળ મારા ભોગવ્યા વિના જ
* ખરી જજો; હું (મારા) ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને
૩. * નિશ્ચળપણે સંચેતું છું—અનુભવું છું.
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ પોતાની સકળ કર્મના સન્યાસની ભાવનાને નચાવી.]

કળશામૃત :-

૧. * સહુ કર્મફળસન્યાસની જે ભાવના ભાવે સદા,
તે [મુક્તિગામી જ્ઞાની મુનિ ભગવંત] એમ કહે અહા-
૨. * [આ] કર્મરૂપવિષવૃક્ષફળ મુજ ભોગવ્યા જ વિના ખરે,
રે ખરી જજો, હું તો અહો મુજ ચિત્સ્વરૂપી આત્મને;
૩. * નિશ્ચળપણે સંચેતું છું—મુજ આત્મના અનુભવ મહીં;
[મુનિએ નચાવી ભાવના સહુ કર્મફળસન્યાસની.]

કળશ-૨૩૦ પછીની ટીકા

(હવે ટીકામાં સકળ કર્મફળના સન્યાસની ભાવનાને ન્યાયે છે :-)

૧. * હું (જ્ઞાની હોવાથી) મતિજ્ઞાનાવરણીય
* કર્મના ફળને નથી ભોગવતો,
૨. * ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સંચેતું છું
* અર્થાત્ એકાગ્રપણે અનુભવું છું.
(અહીં 'ચેતવું' એટલે અનુભવવું, વેદવું, ભોગવવું.
'સં' ઉપસર્ગ લાગવાથી, 'સંચેતવું' એટલે 'એકાગ્રપણે અનુભવવું' એવો અર્થ બધા પાઠોમાં સમજવો.)
૩. * (આ પ્રમાણે [મુખ્યપણે સપ્તમ ગુણસ્થાનવર્તી મુનિરાજ] સકળ કર્મોના ફળના સન્યાસની [અતિશય ઉત્તમ] ભાવના કરે છે.)

કળશામૃત :-

૧. * હું (જ્ઞાની હોવાથી) અહો જ્ઞાનાવરણ આદિ* બધાં,
કર્મો તણા ફળને નથી હું વેદતો કદીએ અહા;
૨. * ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્માને માત્ર સંચેતું સદા,
એકાગ્ર થઈ એને જ હું વેદું—અનુભવું છું અહા;
૩. * આ રીત [સપ્તમ સ્થાનવર્તી]** જ્ઞાની [મુનિરાજો] કરી,
સહુ કર્મના સંન્યાસની રે ભાવના [ઉત્તમ અતિ.]

** સપ્તમ સ્થાનવર્તી = સાતમા ગુણસ્થાનવર્તી

* 'જ્ઞાનાવરણીય આદિ ૧૪૮ કર્મપ્રકૃતિઓની સૂચિ હવે પછીના પાના પર આપી છે. તે દરેક પ્રકૃતિના ફળને જ્ઞાની વેદતો નથી પરંતુ ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્માને જ સંચેતે છે—એમ બધે ઠેકાણે જણવું.

(આ પ્રમાણે જ્ઞાની સકળ કર્મોના ફળના સન્યાસની ભાવના કરે છે.)

પ્રકૃતિઓ

ઉત્તર પ્રકૃતિઓ

નં.	નામ	સંખ્યા	નામ
૧.	જ્ઞાનાવરણીય કર્મ	૫	૧. મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૨. શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૩. અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૪. મન:પર્યયજ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૫. કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મ

૨. દર્શનાવરણીયકર્મ	૯	<p>(A) ચક્ષુ-અચક્ષુ સંબંધી</p> <p>૬. ચક્ષુદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>૭. અચક્ષુદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>૮. અવધિદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>૯. કેવલદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>(B) નિદ્રા સંબંધી</p> <p>૧૦. નિદ્રાદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>૧૧. નિદ્રાનિદ્રાદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>૧૨. પ્રચલાદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>૧૩. પ્રચલાપ્રચલાદર્શનાવરણીયકર્મ</p> <p>૧૪. સ્થાનગૃહ્ણિદર્શનાવરણીયકર્મ</p>
૩. વેદનીયકર્મ	૨	<p>૧૫. શાતાવેદનીયકર્મ</p> <p>૧૬. અશાતાવેદનીયકર્મ</p>
૪. મોહનીય	૨૮	<p>(A) સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વ સંબંધી</p> <p>૧૭. સમ્યક્ત્વમોહનીયકર્મ</p> <p>૧૮. મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ</p> <p>૧૯. સમ્યક્ત્વમિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ</p> <p>(B) ક્રોધકષાય સંબંધી</p> <p>૨૦. અનંતાનુબંધીક્રોધકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>૨૧. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયક્રોધકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>૨૨. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીક્રોધકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>૨૩. સંજ્વલનક્રોધકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>(C) માનકષાય સંબંધી</p> <p>૨૪. અનંતાનુબંધીમાનકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>૨૫. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયમાનકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>૨૬. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયમાનકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>૨૭. સંજ્વલનમાનકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>(D) માયાકષાય સંબંધી</p> <p>૨૮. અનંતાનુબંધીમાયાકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p> <p>૨૯. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયમાયાકષાયવેદનીયમોહનીયકર્મ</p>

		૩૦. પ્રત્યાખ્યાના વરણીય માયાકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૩૧. સંજ્વલન માયાકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		<u>(E) ક્રોધકષાય સંબંધી</u>
		૩૨. અનંતાનુબંધી લોભકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૩૩. અપ્રત્યાખ્યાના વરણીય લોભકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૩૪. પ્રત્યાખ્યાના વરણીય લોભકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૩૫. સંજ્વલન લોભકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		<u>(F) નોકષાય સંબંધી</u>
		૩૬. હાસ્યનો કષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૩૭. રતિકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૩૮. અરતિકષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૩૯. શોકનો કષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૪૦. ભયનો કષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૪૧. જુગુપ્સાનો કષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૪૨. સ્ત્રીવેદનો કષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૪૩. પુરુષવેદનો કષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
		૪૪. નપુંસકવેદનો કષાયવેદનીય મોહનીયકર્મ
(૫)	આયુકર્મ	૪
		૪૫. નરક આયુકર્મ
		૪૬. તિર્યચ આયુકર્મ
		૪૭. મનુષ્ય આયુકર્મ
		૪૮. દેવ આયુકર્મ
(૬)	નામકર્મ	૯૩
		<u>(A) નરકાદિ ગતિનામકર્મ</u>
		૪૯. નરકગતિનામકર્મ
		૫૦. તિર્યચગતિનામકર્મ
		૫૧. મનુષ્યગતિનામકર્મ
		૫૨. દેવગતિનામકર્મ
		<u>(B) પાંચઇન્દ્રિય સંબંધી</u>
		૫૩. એકેન્દ્રિયજાતિનામકર્મ
		૫૪. દ્વિન્દ્રિયજાતિનામકર્મ
		૫૫. ત્રીન્દ્રિયજાતિનામકર્મ

૫૬. ચતુરિન્દ્રિજાતિનામકર્મ

૫૭. પંચેન્દ્રિયજાતિનામકર્મ

(C) શરીર સંબંધી

૫૮. ઔદારિકશરીરનામકર્મ

૫૯. વૈક્રિયકશરીરનામકર્મ

૬૦. આહારકશરીરનામકર્મ

૬૧. તેજસશરીરનામકર્મ

૬૨. કાર્માણશરીરનામકર્મ

(D) અંગોપાંગ સંબંધી

૬૩. ઔદારિકશરીર-અંગોપાંગનામકર્મ

૬૪. વૈક્રિયકશરીર-અંગોપાંગનામકર્મ

૬૫. આહારકશરીર-અંગોપાંગનામકર્મ

(E) શરીરબંધન સંબંધી

૬૬. ઔદારિકશરીરબંધનનામકર્મ

૬૭. વૈક્રિયકશરીરબંધનનામકર્મ

૬૮. આહારકશરીરબંધનનામકર્મ

૬૯. તેજસશરીરબંધનનામકર્મ

૭૦. કાર્માણશરીરબંધનનામકર્મ

(F) શરીરસંઘાત સંબંધી

૭૧. ઔદારિકશરીરસંઘાતનામકર્મ

૭૨. વૈક્રિયકશરીરસંઘાતનામકર્મ

૭૩. આહારકશરીરસંઘાતનામકર્મ

૭૪. તેજસશરીરસંઘાતનામકર્મ

૭૫. કાર્માણશરીરસંઘાતનામકર્મ

(G) સંસ્થાન સંબંધી

૭૬. સમચતુરસસંસ્થાનનામકર્મ

૭૭. ન્યગ્રોધપરિમંડલસંસ્થાનનામકર્મ

૭૮. સાતિકસંસ્થાનનામકર્મ

૭૯. કુબ્જકસંસ્થાનનામકર્મ

૮૦. વામનસંસ્થાનનામકર્મ

૮૧. હુંડકસંસ્થાનનામકર્મ

(H) સંહનન સંબંધી

૮૨. વજ્રર્ષભનારાયસંહનનનામકર્મ

૮૩. વજ્રનારાયસંહનનનામકર્મ

૮૪. નારાયસંહનનનામકર્મ

૮૫. અર્ધનારાયસંહનનનામકર્મ

૮૬. કીલિકાસંહનનનામકર્મ

૮૭. અસંપ્રાપ્તસુપાટિકાસંહનનનામકર્મ

(I) સ્પર્શ સંબંધી

૮૮. સ્નિગ્ધસ્પર્શનામકર્મ

૮૯. રૂક્ષસ્પર્શનામકર્મ

૯૦. શીતસ્પર્શનામકર્મ

૯૧. ઉષ્ણસ્પર્શનામકર્મ

૯૨. ગુરુસ્પર્શનામકર્મ

૯૩. લઘુસ્પર્શનામકર્મ

૯૪. મૃદુસ્પર્શનામકર્મ

૯૫. કર્કશસ્પર્શનામકર્મ

(J) રસ સંબંધી

૯૬. મધુરરસનામકર્મ

૯૭. આમ્લરસનામકર્મ

૯૮. તિક્તરસનામકર્મ

૯૯. કટુકરસનામકર્મ

૧૦૦. કષાયરસનામકર્મ

(K) ગંધ સંબંધી

૧૦૧. સુરભિગંધનામકર્મ

૧૦૨. અસુરભિગંધનામકર્મ

(L) વર્ણ સંબંધી

૧૦૩. શુક્લવર્ણનામકર્મ

૧૦૪. રક્તવર્ણનામકર્મ

૧૦૫. પીતવર્ણનામકર્મ

૧૦૬. હરિતવર્ણનામકર્મ
૧૦૭. કૃષ્ણવર્ણનામકર્મ
(M) ગત્યાનુપૂર્વી સંબંધી
૧૦૮. નરકગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મ
૧૦૯. તિર્યચગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મ
૧૧૦. મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મ
૧૧૧. દેવગત્યાનુપૂર્વીનામકર્મ
(N) શરીરની રચના સંબંધી
૧૧૨. નિર્માણનામકર્મ
૧૧૩. અગુરુલઘુનામકર્મ
૧૧૪. ઉપઘાતનામકર્મ
૧૧૫. પરઘાતનામકર્મ
૧૧૬. આતપનામકર્મ
૧૧૭. ઉદ્યોતનામકર્મ
૧૧૮. ઉચ્છ્વાસનામકર્મ
૧૧૯. પ્રશસ્તવિહાયોગતિનામકર્મ
૧૨૦. અપ્રશસ્તવિહાયોગતિનામકર્મ
૧૨૧. સાધારણશરીરનામકર્મ
૧૨૨. પ્રત્યેકશરીરનામકર્મ
૧૨૩. સ્થાવરનામકર્મ
૧૨૪. ત્રસનામકર્મ
૧૨૫. સુભગનામકર્મ
૧૨૬. દુર્ભગનામકર્મ
૧૨૭. સુસ્વરનામકર્મ
૧૨૮. દુઃસ્વરનામકર્મ
૧૨૯. શુભનામકર્મ
૧૩૦. અશુભનામકર્મ
૧૩૧. સૂક્ષ્મશરીરનામકર્મ
૧૩૨. બાદરશરીરનામકર્મ
૧૩૩. પર્યાપ્તનામકર્મ

		૧૩૪. અપર્યાપ્તનામકર્મ
		૧૩૫. સ્થિરનામકર્મ
		૧૩૬. અસ્થિરનામકર્મ
		<u>(૦) આદર-અનાદર સંબંધી</u>
		૧૩૭. આદેયનામકર્મ
		૧૩૮. અનાદેયનામકર્મ
		૧૩૯. યશઃકીર્તિનામકર્મ
		૧૪૦. અપયશકીર્તિનામકર્મ
		૧૪૧. તીર્થકરનામકર્મ
(૭) ગોત્રકર્મ	૨	૧૪૨. ઉચ્ચગોત્ર
		૧૪૩. નીચગોત્ર
(૮) અંતરાયકર્મ	૫	૧૪૪. દાનાંતરાયકર્મ
		૧૪૫. લાભાંતરાયકર્મ
		૧૪૬. ભોગાંતરાયકર્મ
		૧૪૭. ઉપભોગાંતરાયકર્મ
		૧૪૮. વીર્યાંતરાયકર્મ

કળશ ૨૩૦ પરની ટીકાના અંતમાં લખાયેલી 'ભાવના' વિષયક વધારાની ટીકા :
ટીકામૃત :

(૧) [સમસ્ત કર્મ તથા કર્મફળને ત્યાગનાર જ્ઞાનીને એક ચૈતન્યને જ ભોગવવાનું બાકી રહે છે :]

૧. * ચિંતવન વારંવાર કરી ઉપયોગનો અભ્યાસ જે,
કરવો અહો તેને અહીં કહી 'ભાવાના' છે [-નિશ્ચયે;]
૨. * [આ] જીવ જ્યારે થાય છે સદ્દ્રષ્ટિ-જ્ઞાની તેહને,
શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન થયું જ છે ત્યારે અહો કે 'હું ખરે
૩. * છું કર્મ તેમજ કર્મના ફળથી રહિત નિશ્ચયનયે,'
રે કિંતુ પૂર્વનિબદ્ધ કર્મોદય થકી જે થાય છે;
૪. * તે ભાવનું કર્તૃત્વ છોડીને અહો ત્રણ કાળના,
ઓગણપચાસ પ્રકારથી આ કર્મ ચેતનતા તણા;
૫. * રે ત્યાગની કરી ભાવના ને સર્વ ફળ કર્મો તણા,
અનુભવની ત્યાગી ભાવનાને એક ચેતનરૂપ આ;
૬. * નિજ આતમાને વેદવાનું બાકી રહ્યું તેથી અહા,
અવ્રતી, વ્રતી ષટ્સ્થાનવર્તી* જીવને વર્તે સદા,
૭. * શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન મહીં અહો છે ભાવના આવી અહા!
[ચારિત્ર કરશે પૂર્ણ તે ટાળી હવે અસ્થિરતા.]

(૨) [તે જીવ અસ્થિરતા ટાળીને ચારિત્રની પૂર્ણતા કઈ રીતે પામે છે તે હવે કહે છે :]

૧. * તે જીવ જ્યારે પ્રાપ્ત કરી અપ્રમત્ત 'વસ્થાને** અહા,
એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાન કરી બસ એક ચેતનમાત્રમાં;
૨. * ઉપયોગ સ્થિર કરી અને શુદ્ધોપયોગરૂપે થતાં,
નિશ્ચયચરિતમય શુદ્ધ એ ઉપયોગભાવ વડે તદા;
૩. * શ્રેણી ચડી ઉપજાવતો કૈવલ્યજ્ઞાન અરે અહા,
ત્યારે અહો એ ભાવનાનું જેહ છે ફળ તે મહા;
૪. * રે કર્મચેતનતાથી ને વળી કર્મફળની ચેતના,
તેનાથી પણ છે રહિત એ સાક્ષાત્ જ્ઞાનની ચેતના-
૫. * રૂપ પરિણમિત તે થાય છે, પછી આતમા 'નંતા*** અહા,
રે કાળ સુધી જ્ઞાનની બસ ચેતનારૂપ જ સદા;

* ષટ્સ્થાનવર્તી = છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી ** વસ્થાને = અવસ્થાને

*** 'નંતા = અનંતા

૬. * રહેતો થકો રહે છે અહો તે મઝ્ન પરમાનંદમાં;
[આ વિધિથી સુખ પામતો સાદિ અનંત સમાધિમાં.]

ટીકા :-

(૧) [સમસ્ત કર્મ તથા કર્મફળને ત્યાગનાર જ્ઞાનીને એક ચૈતન્યને જ ભોગવવાનું બાકી રહે છે :]

૧. * અહીં ભાવના એટલે વારંવાર ચિંતવન કરીને
* ઉપયોગનો અભ્યાસ કરવો તે.
૨. * જ્યારે જીવ સમ્યક્ષિ-જ્ઞાની થાય છે
* ત્યારે તેને જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન તો થયું જ કે 'હું'
૩. * શુદ્ધનયે સમસ્ત કર્મથી અને કર્મના ફળથી રહિત છું.'
* પરંતુ પૂર્વે બાંધેલા કર્મ ઉદયમાં આવે તેમનાથી થતા
૪. * ભાવોનું કર્તાપણું છોડીને ત્રણેકાળ સંબંધી
* ઓગણપચાસ ઓગણપચાસ ભંગો વડે કર્મચેતનાના
૫. * ત્યાગની ભાવના કરીને તથા સર્વ કર્મનું ફળ
* ભોગવવાના ત્યાગની ભાવના કરીને, એક ચૈતન્યસ્વરૂપ
૬. * આત્માને જ ભોગવવાનું બાકી રહ્યું.
* અવિરત, દેશવિરત અને પ્રમત્ત અવસ્થાવાળા જીવને
૭. * જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનમાં નિરંતર એ ભાવના તો છે જ;
* [હવે તે જીવ અસ્થિરતા ટાળીને પૂર્ણતા કરશે.]

(૨) [તે જીવ અસ્થિરતા ટાળીને ચારિત્રની પૂર્ણતા કઈ રીતે પામે છે તે હવે કહે છે :]

૧. * અને જ્યારે જીવ અપ્રમત્ત દશા પ્રાપ્ત કરીને
* એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન કરે, કેવળ ચેતનામાત્ર આત્મામાં
૨. * ઉપયોગ લગાવે અને શુદ્ધોપયોગરૂપ થાય,
* ત્યારે નિશ્ચયચારિત્રરૂપ શુદ્ધોપયોગભાવથી
૩. * શ્રેણી ચડીને કેવળજ્ઞાન ઉપજાવે છે.
* તે વખતે એ ભાવનાનું ફળ જે
૪. * કર્મચેતનાથી અને કર્મફળચેતનાથી
* રહિત સાક્ષાત્ જ્ઞાનચેતનારૂપ
૫. * પરિણમન તે થાય છે, પછી આત્મા અનંત
* કાળ સુધી જ્ઞાનચેતનારૂપ જ
૬. * રહેતો થકો પરમાનંદમાં મઝ્ન રહે છે.
* [આ વિધિ વડે જ્ઞાની સાદિ અનંત કાળ સમાધિસુખ પામે છે.]

કળશ-૨૩૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * (સકળ કર્મોના ફળનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનચેતનાની
* ભાવના કરનાર જ્ઞાની કહે છે કે :)
૨. * પૂર્વોક્ત રીતે સમસ્ત કર્મના ફળનો સન્યાસ કરવાથી
* હું ચૈતન્ય જેનું લક્ષણ છે એવા આત્મતત્ત્વને
૩. * ભોગવું છું અને તે સિવાયની
* અન્ય સર્વ ક્રિયાઓમાં વિહારથી મારી
૪. * વૃત્તિ નિવૃત્ત છે (અર્થાત્ આત્મતત્ત્વના
* ભોગવટા સિવાયની અન્ય જે ઉપયોગની ક્રિયા-
૫. * વિભાવરૂપ ક્રિયા-તેમાં મારી પરિણતિ
* વિહાર કરતી નથી-પ્રવર્તતી નથી,
૬. * એમ આત્મતત્ત્વના ભોગવટામાં
* અચળ એવા મને, આ કાળની આવલિ કે જે
૭. * પ્રવાહરૂપે અનંત છે તે, આત્મતત્ત્વના
* ભોગવટામાં જ વહો જાઓ, [એવી ભાવના મુનિરાજ ભાવે છે.]
૮. * (ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ અન્યમાં કદી પણ ન જાઓ.)
* [મને મારી જ્ઞાનચેતનાનો ભોગવટો ચિરકાળ હો!]

કળશામૃત :-

૧. * (સહુ કર્મફળનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનચેતનતાની આ,
* રે ભાવના કરનાર જ્ઞાની એમ કહે છે કે અહા :)
૨. * પૂર્વોક્ત રીતે ત્યાગવાથી કર્મફળ સહુને અહા,
* ચૈતન્યલક્ષણ જેહનું છે તેહ આત્માને સદા;
૩. * અતિશયપણે હું ભોગવું છું ને બધી તેના સિવા,
* રે અન્ય સર્વ ક્રિયા મહીં વિહારથી મારી સદા;
૪. * નિવૃત્ત છે વૃત્તિ [જ તેથી] આત્મતત્ત્વ તણા અહા,
* વેદન* સિવાયની અન્ય જે ઉપયોગની સહુયે ક્રિયા;
૫. * વિભાવરૂપ છે જેહ તેમાં મારી પરિણતિ રે કદા,
* વિહાર નથી કરતી-પ્રવર્તતી તે નથી-કદીએ અહા;

૬. * એ રીત ભોગવટા મહીં મુજ આત્મતત્ત્વ તણા અહા
રે અચળ મુજને, કાળની આ આવલિ કે જે સદા;
૭. * પ્રવાહરૂપ અનંત છે તે, આત્મતત્ત્વ તણા અહા.
વેદન* મહીં જ વહ્યાં કરો, [મુનિરાજ ભાવે ભાવના:]
૮. * (ઉપયોગની મારી પ્રવૃત્તિ અન્યમાં કદી ના જજો;)
[ચિરકાળ ભોગવટો મને હો જ્ઞાનચેતનતા તણો.]
-

* વેદન = ભોગવટો

કળશ - ૨૩૨

ઉત્થાનિકા :- ફરી કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * પૂર્વે અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં જે કર્મ
* તે કર્મરૂપી વિષવૃક્ષોનાં ફળને જે પુરુષ
૨. * (તેનો સ્વામી થઈને) ભોગવતો નથી અને
* ખરેખર પોતાથી જ (-આત્મસ્વરૂપથી જ) તૃપ્ત છે, તે પુરુષ
૩. * જે વર્તમાન કાળે રમણીય છે અને ભવિષ્યમાં
* પણ જેનું ફળ રમણીય છે એવી નિષ્કર્મ-
૪. * સુખમય દશાંતરને પામે છે
* (અર્થાત્ જે પૂર્વે સંસાર-અવસ્થામાં
૫. * કદી થઈ નહોતી એવી જુદા પ્રકારની
* કર્મરહિત સ્વાધીન સુખમય દશાને પામે છે).

કળશામૃત :-

૧. * અજ્ઞાનભાવથી જે કરેલાં કર્મ સહુ ભૂત-કાળના,
તે કર્મરૂપ વિષવૃક્ષના ફળને અહો જે નર સદા;
૨. * નથી વેદતો સ્વામી થઈને ને ખરેખર તૃપ્ત છે,
નિજ આતમાના સ્વરૂપથી જ સ્વયં અહો તે પુરુષ રે;
૩. * રમણીય છે જે વર્તમાને ને ભવિષ્ય મહીં ખરે,
પણ જેનું ફળ રમણીય છે એવી અહો નિષ્કર્મ ને
૪. * સુખમય દશાંતર પામતો [તે જ્ઞાની સાદિ-અનંતને.]
(આ રીત જે પૂર્વે અહો સંસાર'વસ્થામાં અરે;
૫. * કદી ના થઈ હતી એવી [કોઈ] અહો જુદા જ પ્રકારની,
સ્વાધીન સુખમય કર્મવિરહિત પ્રાપ્તિ થાતી દશા તણી.)

કલશ-૨૩૩

ઉત્થાનિકા :—‘પૂર્વોક્ત રીતે કર્મચેતના અને કર્મફળચેતના ત્યાગની ભાવના કરીને અજ્ઞાનચેતનાના પ્રલયને પ્રગટ રીતે નચાવીને, પોતાના સ્વભાવને પૂર્ણ કરીને, જ્ઞાનચેતનાને નચાવતા થકા જ્ઞાનીજનો સદાકાળ આનંદરૂપ રહો’—એવા ઉપદેશનું કાવ્ય કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * જ્ઞાનીજનો, અવિરતપણે કર્મથી અને
* કર્મના ફળથી વિરતિને અત્યંત ભાવીને
૨. * (અર્થાત્ કર્મ અને કર્મફળ પ્રત્યે
* અત્યંત વિરક્તભાવને નિરંતર ભાવીને),
૩. * (એ રીતે) સમસ્ત અજ્ઞાનચેતનાના નાશને
* સ્પષ્ટપણે નચાવીને, નિજરસથી
૪. * પ્રાપ્ત પોતાના સ્વભાવને પૂર્ણ કરીને,
* પોતાની જ્ઞાનચેતનાને આનંદપૂર્વક નચાવતા થકા
૫. * હવેથી સદાકાળ પ્રશમરસને પીઓ
* (અર્થાત્ કર્મના અભાવરૂપ આત્મિકરસને—અમૃતરસને-
૬. * અત્યારથી માંડીને અનંતકાળ
* પર્યંત પીઓ, આમ જ્ઞાનીજનોને પ્રેરણા છે).

કલશામૃત :—

૧. * જ્ઞાનીજનો! અવિરતપણે (શુભ કે અશુભ સહુ) કર્મ ને
સહુ કર્મફળથી [પણ] અહો અત્યંત વિરતિ ભાવીને;*
૨. * (અર્થાત્ કર્મ અને સહુ ફળકર્મના પ્રત્યે ખરે,
નિરંતરે અતિશયપણે વિરક્તભાવને ભાવીને;
૩. * અજ્ઞાનની સહુ ચેતનાના નાશને રે આ રીતે,
[અત્યંત] સ્પષ્ટપણે નચાવીને** અહો નિજરસથી જે;
૪. * છે પ્રાપ્ત એ નિજભાવને કરી પૂર્ણ સર્વ રીતે અરે,
નિજ જ્ઞાનચેતનતા અહો આનંદ સાથ નચાવીને;
૫. * પીઓ હવેથી પ્રશમરસને રે સદાયે [સહુ તમે!]
(અભાવરૂપ કર્મો તણા આત્મિક અમૃતમય ખરે;
૬. * રસને અહો અત્યારથી માંડી અનંતા કાળ રે,
પર્યંત પીઓ, જ્ઞાનીઓ! રે પ્રેરણા [મુનિવર કરે.]

* વિરતિને અત્યંત ભાવીને = એની નિવૃત્તિ અત્યંત પામીને

** સ્પષ્ટપણે નચાવીને = તારો આત્મા તને સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ થઈ જાય એમ.

કળશ-૨૩૪

ઉત્થાનિકા :—આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર છે, તેથી જ્ઞાનને કર્તાભોક્તાપણાથી ભિન્ન બતાવ્યું; હવેની ગાથાઓમાં અન્ય દ્રવ્યો અને અન્ય દ્રવ્યોના ભાવોથી ભિન્ન બતાવશે તે ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય પ્રથમ કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :-

૧. * અહીંથી હવે (આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારમાં
* હવેની ગાથાઓમાં એમ કહે છે કે-) સમસ્ત વસ્તુઓથી ભિન્નપણાના
૨. * નિશ્ચય વડે જુદું કરવામાં આવેલું જ્ઞાન,
* પદાર્થોના વિસ્તાર સાથે ગૂંથાવાથી
૩. * (-અનેક પદાર્થો સાથે, જ્ઞેયજ્ઞાનસંબંધને
* લીધે, એક જેવું દેખાવાથી)
૪. * ઉત્પન્ન થતી (અનેક પ્રકારની) ક્રિયા તેનાથી રહિત
* એક જ્ઞાનક્રિયામાત્ર, અનાકુળ (-સર્વ આકુળતાથી રહિત) અને
૫. * દેદીપ્યમાન વર્તતું થકું,
* નિશ્ચળ [સાદિ અનંત અનંત કાળ સુધી] રહે છે.

કળશામૃત :-

૧. * અહીંથી હવે સુવિશુદ્ધ એવા જ્ઞાનના અધિકારમાં
કહેશે હવે કે-) સર્વ વસ્તુઓથી ભિન્નપણા તણા;
૨. * નિશ્ચય વડે જુદું કરાયેલું અહો જે જ્ઞાન તે,
પદાર્થના વિસ્તાર સહ ગૂંથાઈ જાવાને લીધે;
૩. * અનેક વસ્તુની સાથ જ્ઞાયકજ્ઞેયરૂપ સંબંધને,
રે કારણે બસ એકરૂપે લાગતું હોવાથી તે;
૪. * ઉત્પન્ન થાતી અનેકવિધ ક્રિયાથી રહેતું રહિત એ,
બસ એક જ્ઞાનક્રિયા જ માત્રરૂપે અનાકુળ જે અને
૫. * દેદીપ્યમાનપણે અહો તે વર્તતું થકું છે રહે,
નિશ્ચળપણે [સાદિ અનંત અનંત કાળ લગી અરે!]

ગાથા - ૩૯૦ થી ૪૦૪

ઉત્થાનિકા :—એ જ અર્થની ગાથાઓ હવે કહે છે :—

- ગાથા * રે! શાસ્ત્ર તે નથી જ્ઞાન, જેથી શાસ્ત્ર કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, શાસ્ત્ર જુદું—જિન કહે; ૩૯૦.
- * રે! શબ્દ તે નથી જ્ઞાન, જેથી શબ્દ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, શબ્દ જુદો—જિન કહે; ૩૯૧.
- * રે! રૂપ તે નથી જ્ઞાન, જેથી રૂપ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, રૂપ જુદું—જિન કહે; ૩૯૨.
- * રે! વર્ણ તે નથી જ્ઞાન, જેથી વર્ણ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, વર્ણ જુદો—જિન કહે; ૩૯૩.
- * રે! ગંધ તે નથી જ્ઞાન, જેથી ગંધ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, ગંધ જુદી—જિન કહે; ૩૯૩.
- * રે! રસ નથી કંઈ જ્ઞાન, જેથી રસ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, રસ જુદો—જિનવર કહે; ૩૯૫.
- * રે! સ્પર્શ તે નથી જ્ઞાન, જેથી સ્પર્શ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, સ્પર્શ જુદો—જિન કહે; ૩૯૬.
- * રે! કર્મ તે નથી જ્ઞાન, જેથી કર્મ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, કર્મ જુદું—જિન કહે; ૩૯૭.
- * રે! ધર્મ તે નથી જ્ઞાન, જેથી ધર્મ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, ધર્મ જુદો—જિન કહે; ૩૯૮.
- * અધર્મ તે નથી જ્ઞાન, જેથી અધર્મ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, અધર્મ જુદો—જિન કહે; ૩૯૯.
- * રે! કાળ તે નથી જ્ઞાન, જેથી કાળ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, કાળ જુદો—જિન કહે; ૪૦૦.
- * આકાશ તે નથી જ્ઞાન, એ આકાશ કંઈ જાણે નહીં,
તે કારણે આકાશ જુદું, જ્ઞાન જુદું—જિન કહે; ૪૦૧.
- * નહિ જ્ઞાન અધ્યવસાન છે, જેથી અચેતન તેહ છે,
તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, જુદું અધ્યવસાન છે. ૪૦૨.
- * રે સર્વદા જાણે જ તેથી જીવ જ્ઞાયક જ્ઞાની છે,
ને જ્ઞાન છે જ્ઞાયકથી અવ્યતિરિક્ત ઇમ જ્ઞાતવ્ય છે. ૪૦૩.
- * સમ્યક્ત્વ, ને સંયમ, તથા પૂર્વાગગત સૂત્રો, અને
ધર્માધરમ, દીક્ષા વળી, બુધ પુરુષ માને જ્ઞાનને. ૪૦૪.

ટીકામૂલ :-

પહેલો પારિગ્રાહ : (૧) [સૌ પ્રથમ જ્ઞાનનો સમસ્ત પરદ્રવ્યો સાથે વ્યતિરેક સમજાવે છે :]

૧. * જે વચનરૂપ છે એવું દ્રવશ્રુત જ્ઞાન નથી એ કારણે
કે છે અચેતન શ્રુત તે, ને તેથી શ્રુતને-જ્ઞાનને
૨. * વ્યતિરેક છે, (અર્થાત્ જ્ઞાન અને અહો શ્રુત ભિન્ન છે.)
રે શબ્દ તે નથી જ્ઞાન [કદી] એ કારણે કે શબ્દ એ,
૩. * (પર્યાય પુદ્ગલદરવની હોવાથી) ચેતનરહિત છે;
માટે અહો [મુજા] જ્ઞાનને ને શબ્દને વ્યતિરેક છે.
૪. * રે રૂપ તે [પણ] જ્ઞાન નથી એ કારણે કે રૂપ તે,
(પુદ્ગલદરવનો ગુણ છે) [તેથી] અચેતન તેહ છે;
૫. * માટે અહો આ રૂપને ને જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
રે વર્ણ તે [પણ] જ્ઞાન નથી એ કારણે કે વર્ણ તે,
૬. * (પુદ્ગલદરવનો ગુણ છે) તેથી અચેતન તેહ છે;
માટે અહો [મુજા] જ્ઞાનને ને વર્ણને વ્યતિરેક છે.
૭. * રે ગંધ તે [પણ] જ્ઞાન નથી એ કારણે કે ગંધ તે;
(પુદ્ગલદરવનો ગુણ છે) તેથી અચેતન તેહ છે;
૮. * માટે અહો [મુજા] જ્ઞાનને ને ગંધને વ્યતિરેક છે.
ને રસ [વળી] નથી જ્ઞાન કારણ કે અહો તે રસ ખરે,
૯. * (પુદ્ગલદરવનો ગુણ છે) તેથી અચેતન તેહ છે;
માટે અહો [તો] રસ અને [મુજા] જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
૧૦. * રે સ્પર્શ તે [પણ] જ્ઞાન નથી એ કારણે કે સ્પર્શ તે,
(પુદ્ગલદરવનો ગુણ છે) [તેથી] અચેતન તેહ છે;
૧૧. * માટે અહો તે સ્પર્શને ને જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
ને કર્મ [પણ] નથી જ્ઞાન કારણ કે અચેતન કર્મ છે,
૧૨. * માટે અહો [આ] કર્મને ને જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
રે ધરમદ્રવ્ય નથી જ્ઞાન કારણ કે અચેતન તેહ છે;
૧૩. * માટે અહો [આ] ધર્મને ને જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
અધર્મ તે નથી જ્ઞાન કારણ કે અચેતન તેહ છે,
૧૪. * માટે અધર્મદરવ અને [મુજા] જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
રે કાળ [પણ] નથી જ્ઞાન કારણ કે અચેતન તેહ છે;

૧૫. * માટે અહો [મુજ] જ્ઞાનને ને કાળને વ્યતિરેક છે.
આકાશ [પણ] નથી જ્ઞાન કારણ કે અચેતન તેહ છે;
૧૬. * માટે અહો આકાશને ને જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
[શુભ-અશુભ] અધ્યવસાન જ્ઞાન નથી અહો એ કારણે
૧૭. * કે તેહ અધ્યવસાન ચેતનહીન છે માટે અરે,
કર્મો તણા જે ઉદયની પ્રવૃત્તિરૂપે છે ખરે;
૧૮. * તેવા અહો એ ભાવને ને જ્ઞાનને વ્યતિરેક છે.
આ રીત સહુ પરદ્રવ્ય સહ વ્યતિરેક જ્ઞાન તણો ખરે,
૧૯. * નિશ્ચયથી સાધિત દેખવો અર્થાત્ નિશ્ચયથી અહો;
તે સિદ્ધિપ્રાપ્ત થયેલ છે એવો અહો અનુભવ કરો.

બીજો પારિગ્રહ :

(૨) [હવે, જ્ઞાનનો જીવપર્યાયો સાથે અવ્યતિરેક દર્શાવે છે :]

૧. * છે જીવ ચેતન તેથી એક જ જીવ છે તે જ્ઞાન છે,
ને તેથી અવ્યતિરેક છે [આ] જીવને ને જ્ઞાનને;
૨. * વ્યતિરેક વળી જીવ-જ્ઞાનનો નથી શંકનીય જરા અહા,
(છે જીવ જ્ઞાનથી ભિન્ન—એ શંકા જરાયે યોગ્ય ના;)
૩. * એ કારણે કે જીવ પોતે જ્ઞાનમાત્ર જ છે ખરે,
આ રીત જીવથી જ્ઞાન કદી ના ભિન્ન હોવાને લીધે,
૪. * જ્ઞાન જ અહો સદ્-દ્રષ્ટિ છે, જ્ઞાન જ અહો સંયમ અને
છે જ્ઞાન [દ્વાદશ] અંગ ને [નવા] પૂર્વરૂપે સૂત્ર ને;
૫. * છે જ્ઞાન ધર્મ-અધર્મ (તેથી પુણ્ય-પાપ જ જ્ઞાન છે),
છે જ્ઞાન નિશ્ચયચરિત (તેથી છે પ્રવજ્યા તે ખરે);
૬. * જીવપર્યાયોની સાથ અવ્યતિરેક જ્ઞાન તણો યથા,
આ રીત સાધિત દેખવો નિશ્ચય વડે તેથી સદા;
૭. * અર્થાત્ નિશ્ચયથી ખરે તે સિદ્ધિપ્રાપ્ત થયેલ હો,
એવો જ તેને સમજવો ને અનુભવન કરવો અહો.

* ત્રીજો પારિગ્રહ :

(૩) [છેલ્લે, પરમાર્થે શુદ્ધ એવા જ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવાની પ્રેરણા આપે છે :]

૧. * એ રીત સહુ પરદ્રવ્ય સહ વ્યતિરેકથી ને સર્વ જે,
રે દર્શનાદિ સ્વભાવ સહ અણભિન્નતાને કારણે;

૨. * અતિવ્યાપ્તિ, અણવ્યાપ્તિ દૂરે કરતું થકું, મૂળ જેનું છે,
વિભ્રમ અનાદિનું અહો એવા જ ધર્મ-અધર્મ જે;
૩. * છે પુણ્ય-પાપરૂપે અને શુભ-અશુભભાવરૂપે ખરે,
એ પરસમય દૂરે કરી, પોતે પ્રવજ્યા પામીને—
૪. * (પોતે જ નિશ્ચયચરિતમય દીક્ષાપણાને પામીને—)
દ્રગ-જ્ઞાન-ચરિતમહીં થઈ સ્થિત પ્રાપ્ત કરી નિજસમયને;
૫. * રે મોક્ષમારગને અહા નિજમાં જ રે પરિણત કરી,
જેણે અહો સંપૂર્ણ [આ] વિજ્ઞાનઘન નિજભાવની;
૬. * પ્રાપ્તિ કરી છે એવું ત્યાગ અને ગ્રહણથી રહિત જે,
રે સમયસાર [સ્વભાવ] ભૂત સાક્ષાત્ એવું જ્ઞાન તે;
૭. * પરમાર્થરૂપે શુદ્ધ નિશ્ચળ એક એવા તેહને,
પ્રત્યક્ષ સંવેદન થકી અનુભવવું [સહુયે મુનિજને.]

ટીકા :-

પહેલો પારિગ્રહ

(૧) [સૌ પ્રથમ જ્ઞાનનો સમસ્ત પરદ્રવ્યો સાથે વ્યતિરેક સમજાવે છે :]

૧. * શ્રુત (અથવા વચનાત્મક દ્રવ્યશ્રુત) જ્ઞાન નથી, કારણ કે
* શ્રુત અચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને શ્રુતને
૨. * વ્યતિરેક (અર્થાત્ ભિન્નતા) છે.
* શબ્દ જ્ઞાન નથી, કારણ કે શબ્દ
૩. * (પુદ્ગલ દ્રવ્યનો પર્યાય છે,) અચેતન છે;
* માટે જ્ઞાનને અને શબ્દને વ્યતિરેક (અર્થાત્ ભેદ) છે.
૪. * રૂપ જ્ઞાન નથી, કારણ કે રૂપ
* (પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે;
૫. * માટે જ્ઞાનને અને રૂપને વ્યતિરેક છે (અર્થાત્ બંને જુદાં છે).
* વર્ણ જ્ઞાન નથી, કારણ કે વર્ણ
૬. * (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે;
* માટે જ્ઞાનને અને વર્ણને વ્યતિરેક છે (અર્થાત્ જ્ઞાન અન્ય છે, વર્ણ અન્ય છે).
૭. * ગંધ જ્ઞાન નથી, કારણ કે ગંધ
* (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે;
૮. * માટે જ્ઞાનને અને ગંધને વ્યતિરેક (-ભેદ, ભિન્નતા) છે.

- * રસ જ્ઞાન નથી, કારણ કે રસ
- ૯. * (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે;
- * માટે જ્ઞાનને અને રસને વ્યતિરેક છે.
- ૧૦. * સ્પર્શ જ્ઞાન નથી, કારણ કે સ્પર્શ
- * (પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે,
- ૧૧. * માટે જ્ઞાનને અને સ્પર્શને વ્યતિરેક છે.
- * કર્મ જ્ઞાન નથી, કારણ કે કર્મ અચેતન છે;
- ૧૨. * માટે જ્ઞાનને અને કર્મને વ્યતિરેક છે.
- * ધર્મ (-ધર્મદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે ધર્મ અચેતન છે;
- ૧૩. * માટે જ્ઞાનને અને ધર્મને વ્યતિરેક છે.
- * અધર્મ (-અધર્મદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે અધર્મ અચેતન છે;
- ૧૪. * માટે જ્ઞાનને અને અધર્મને વ્યતિરેક છે.
- * કાળ (કાળદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે કાળ અચેતન છે;
- ૧૫. * માટે જ્ઞાનને અને કાળને વ્યતિરેક છે.
- * આકાશ (-આકાશદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે આકાશ અચેતન છે;
- ૧૬. * માટે જ્ઞાનને અને આકાશને વ્યતિરેક છે.
- * અધ્યવસાન જ્ઞાન નથી કારણ
- ૧૭. * કે અધ્યવસાન અચેતન છે, માટે
- * જ્ઞાનને અને (કર્મના ઉદયની પ્રવૃત્તિરૂપ)
- ૧૮. * અધ્યવસાનને વ્યતિરેક છે.
- * આમ આ રીતે જ્ઞાનનો સમસ્ત પરદ્રવ્યો સાથેનો વ્યતિરેક
- ૧૯. * નિશ્ચયસાધિત દેખવો (અર્થાત્ નિશ્ચય વડે
- * સિદ્ધ થયેલો સમજવો—અનુભવવો).
- * બીજો પારિગ્રહ :
- (૨) [હવે, જ્ઞાનનો જીવપર્યયો સાથે અવ્યતિરેક દર્શાવે છે :]
- ૧. * હવે, જીવ જ એક જ્ઞાન છે, કારણ કે જીવ
- * ચેતન છે; માટે જ્ઞાનને અને જીવને જ અવ્યતિરેક (-અભિન્નતા) છે.
- ૨. * વળી જ્ઞાનનો જીવની સાથે વ્યતિરેક જરા પણ શંકનીય નથી
- * (અર્થાત્ જ્ઞાનની જીવથી ભિન્નતા હશે એમ જરાય શંકા કરવાયોગ્ય નથી),

૩. * કારણ કે જીવ પોતે જ જ્ઞાન છે.
* આ પ્રમાણે (જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન) હોવાથી,
૪. * જ્ઞાન જ સમ્યક્દ્રષ્ટિ છે, જ્ઞાન જ સંયમ છે,
* જ્ઞાન જ અંગપૂર્વરૂપ સૂત્ર છે,
૫. * જ્ઞાન જ ધર્મ-અધર્મ (અર્થાત્ પુણ્ય-પાપ) છે,
* જ્ઞાન જ પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા, નિશ્ચયચારિત્ર) છે
૬. * —એમ જ્ઞાનનો જીવપર્યાયોની સાથે પણ અવ્યતિરેક
* નિશ્ચયસાધિત દેખવો
૭. * (અર્થાત્ નિશ્ચય વડે સિદ્ધ થયેલો
* સમજવો—અનુભવવો).

*** ત્રીજો પારિગ્રાહ :**

(૩) [છેલ્લે, પરમાર્થે શુદ્ધ એવા જ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવાની પ્રેરણા આપે છે :]

૧. * હવે, એ પ્રમાણે સર્વ પરદ્રવ્યો સાથે વ્યતિરેક વડે અને
* સર્વ દર્શનાદિ જીવસ્વભાવો સાથે અવ્યતિરેક વડે
૨. * અતિવ્યાપ્તિને અને અવ્યાપ્તિને દૂર કરતું થકું,
* અનાદિ વિભ્રમ જેનું મૂળ છે એવા ધર્મ-અધર્મરૂપ
૩. * (પુણ્ય-પાપરૂપ, શુભ-અશુભરૂપ)
* પરસમયને દૂર કરીને, પોતે જ પ્રવ્રજ્યારૂપને પામીને
૪. * (અર્થાત્ પોતે જ નિશ્ચયચારિત્રરૂપ દીક્ષાપણને પામીને),
* દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં સ્થિતિરૂપ સ્વસમયને પ્રાપ્ત કરીને,
૫. * મોક્ષમાર્ગને પોતામાં જ પરિણત કરીને,
* જેણે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનધનસ્વભાને
૬. * પ્રાપ્ત કર્યો છે એવું, ત્યાગ-ગ્રહણથી રહિત,
* સાક્ષાત્ સમયસારભૂત
૭. * પરમાર્થરૂપ શુદ્ધજ્ઞાન એક અવસ્થિત (-નિશ્ચળ રહેલું)
* [સહુ મુનિજનોએ] દેખવું (અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ સ્વસંવેદનથી અનુભવવું).

કળશ-૨૩૫

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન, પોતામાં જ નિયત,
* પૃથક્ વસ્તુપણને ધારતું
૨. * (-વસ્તુનું સ્વરૂપ સામાન્યવિશેષાત્મક હોવાથી
* પોતે પણ સામાન્યવિશેષાત્મકપણને ધારણ કરતું),
૩. * ગ્રહણ-ત્યાગ રહિત, આ અમલ
* (-રાગાદિક મળથી રહિત) જ્ઞાન એવી રીતે અવસ્થિત (-નિશ્ચળ રહેલું)
૪. * અનુભવાય છે કે જેવી રીતે આદિ-મધ્ય-
* અંતરૂપ વિભાગોથી રહિત એવી સહજ
૫. * ફેલાયેલી પ્રભા વડે દેદીપ્યમાન
* એવો એનો શુદ્ધજ્ઞાનધનરૂપ મહિમા
૬. * નિત્ય-ઉદિત રહે—(શુદ્ધ જ્ઞાનના
* પુંજરૂપ મહિમા સદા ઉદયમાન રહે).

કળશામૃત :-

૧. * સહુ અન્ય દ્રવ્યથી ભિન્ન નિજમાંની જ નિયત અહો ખરે,
રે પૃથક્ વસ્તુપણું અહો ધારણ કરંતુ જેહ તે;
૨. * વસ્તુસ્વરૂપ સામાન્ય ને વિશેષઆત્મક હોઈને,
પોતે સ્વયં સામાન્ય ને વિશેષપણું પણ ધારીને;
૩. * રે ગ્રહણ-ત્યાગ રહિત, એવું અમલ જ્ઞાન [અહો મને]
આ, રાગ આદિ મળ રહિત નિશ્ચળ અહો એવી રીતે;
૪. * વેદાય છે કે જેવી રીતે આદિ-મધ્ય અહો અને
રે અંતરૂપ વિભાગથી વિરહિત એવી સહજ જે;
૫. * વિસ્તાર પામેલી પ્રભાથી જેહ દીપ્તિમાન છે,
એવો અહો જેનો મહિમા જ્ઞાનધનરૂપ શુદ્ધ રે;
૬. * નિત્યે ઉદિત રહે—સદા એ શુદ્ધજ્ઞાન તણો [મહા,]
રે પુંજમય મહિમા અહા રહેજો ઉદિત [આ આત્મમાં.]

કલશ-૨૩૬

ઉત્થાનિકા :-‘આવા જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું આત્મામાં ધારણ કરવું તે જ ગ્રહવાયોગ્ય સર્વ ગ્રહ્યું અને ત્યાગવાયોગ્ય સર્વ ત્યાગ્યું’—એવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જેણે સર્વ શક્તિઓ સમેટી છે
* (-પોતામાં લીન કરી છે)
૨. * એવા પૂર્ણ આત્માનું આત્મામાં
* ધારણ કરવું તે જ છોડવાયોગ્ય બધું છોડ્યું
૩. * અને ગ્રહવાયોગ્ય બધું ગ્રહ્યું
* [શ્રી સમયસાર શાસ્ત્રની આ અંતિમ ગાથાઓમાં મોક્ષોન્મુખ એવા મુનિરાજના ચારિત્રનું નિરૂપણ કરવામાં આવી રહ્યું છે.]

કલશામૃત :-

૧. * જેણે સમેટી સર્વ શક્તિઓ અહો [નિજમાં જ] છે,
[અર્થાત્ કરી છે લીન શક્તિઓ સહુ [નિજમાં ખરે;]
૨. * એવું અહો આત્મા મહીં સંપૂર્ણ એવા આત્મનું
કરી રાખવું ધારણ, અહો છે ત્યાગવું સહુ ત્યાજ્યનું;
૩. * ને ગ્રહણ છે સહુ ગ્રાહ્યનું [-કૃતકૃત્યપણું છે એ ખરું;]
[અંતિમ ગાથાઓ મહીં વર્ણન કર્યું ચારિત્રનું.]

કલશ-૨૩૭

ઉત્થાનિકા :—‘આવા જ્ઞાનને દેહ જ નથી’—એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક હવે કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * આમ (પૂર્વોક્ત રીતે) જ્ઞાન પરદ્રવ્યથી જુદું
* અવસ્થિત (-નિશ્ચળ રહેલું) છે; તે (જ્ઞાન) આહારક
૨. * (અર્થાત્ કર્મ-નોકર્મરૂપ આહાર
* કરનારું) કેમ હોય કે જેથી તેને
૩. * દેહની શંકા કરાય?
* (જ્ઞાનને દેહ હોઈ શકે જ નહિ, કારણ
૪. * કે, તેને કર્મ-નોકર્મરૂપ આહાર જ નથી.)
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ આગળની ગાથાઓની સૂચના કરી.]

કલશામૃત :—

૧. * પૂર્વોક્ત રીતે જ્ઞાન [જો] પરદ્રવ્યથી જુદું સદા,
નિશ્ચળ રહેલું [હોઈને] તે (જ્ઞાન) આહારક અહા;
૨. * (અર્થાત્ નોકર્મો અને કર્મો તણા આહારને
કરનાર) [કદીયે] હોય કાં કે જેથી એવા જ્ઞાનને;
૩. * શંકા કરાય [કદાપિ] કે છે દેહ તે આત્મા અરે,
(રે જ્ઞાનને કદી દેહ હોઈ શકે જ નહીં એ કારણે
૪. * કે કર્મ કે નોકર્મરૂપે જ્ઞાનને આહાર ના;
[સૂચના કરી શ્રીમુનિવરે આગામી ગાથાની અહા.]

ગાથા ૪૦૫ થી ૪૦૭

ઉત્થાનિકા :—હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :—

- ગાથા : * એમ આત્મા જેનો અમૂર્તિક તે નથી આરક ખરે,
પુદ્ગલમયી છે આર તેથી આર તો મૂર્તિક ખરે. ૪૦૫.
- * જે દ્રવ્ય છે પર તેહને ન ગ્રહી, ન છોડી શકાય છે,
એવો જ તેનો ગુણ કો પ્રાયોગી ને વૈસસિક છે. ૪૦૬.
- * તેથી ખરે જે શુદ્ધ આત્મા તે નહીં કંઈ પણ ગ્રહે,
છોડે નહીં વળી કાંઈ પણ જીવ ને અજીવ દ્રવ્યો વિષે. ૪૦૭.

ટીકામૃત :—

(૧) [પ્રાયોગિક તેમજ વૈસસિક બંને ગુણોના સામર્થ્ય વડે આત્માને પરના ગ્રહણ-ત્યાગ નથી.]

૧. * પરદ્રવ્યને નથી જ્ઞાન ગ્રહતું કાંઈ પણ [કદીયે] જરા,
ને છોડતું પણ તે નથી એ કારણે કે જે થતા;
૨. * પરના નિમિત્તથી જેહને કહેવાય ‘પ્રાયોગિક’* યથા,
એ ગુણના*** સામર્થ્યથી તેમજ અહો જેઓ થતા
૩. * નિજભાવથી કહેવાય છે જે ‘વૈસસિક **અહા યથા,
એ ગુણના સામર્થ્યથી પરદ્રવ્યનું ગ્રહવું તથા
૪. * રે છોડવું જ અશક્ય છે આત્મા વડે તેથી સદા;
[બન્ને રીતે આ ‘જ્ઞાન’થી પરના ગ્રહણ ને ત્યાગ ના.]

(૨) [હવે આચાર્યશ્રી જ્ઞાનને દેહની શંકા શા માટે ન કરવી તે સમજાવે છે :]

૧. * વળી, (કર્મ-નોકર્માદિરૂપ) પરદ્રવ્ય જ્ઞાન તણો કદા,
આહાર છે નહિ કેમકે આહાર છે પુદ્ગલ સદા;
૨. * મૂર્તિક તેથી હોઈને તેને અમૂર્તિક આત્મા,
ગ્રહી ના શકે તેથી ખરે કદી છે અહારક જ્ઞાન ના;
૩. * માટે જ શંકા જ્ઞાનને નહીં દેહની કરવી કદા;
[છોડાવશે તેથી હવે મમકાર દ્રવલિંગો તણા.]

(૩) [હવે, આ શાસ્ત્રમાં ઠેર ઠેર આત્માને ‘જ્ઞાન’ શા માટે કહેવામાં આવ્યો છે તે વિષે ભાષા ટીકાકાર ખુલાસો કરે છે :—]

૧. * અહીં ‘જ્ઞાન’ કહેવાથી સમજવો ‘આત્મા’ એ કારણે
કે લક્ષ્યનો લક્ષણ મહીં વ્યવહાર એમ કરાય છે;

* પ્રાયોગિક = કર્મના નિમિત્તના સંબંધે-લક્ષે થતા વિકારી પરિણામ

** વૈસસિક = સ્વભાવિક

*** ગુણ = પર્યાય

૨. * આ ન્યાયથી આચાર્યશ્રી [આ શાસ્ત્રમાં] કહે છે અહા,
આ આત્માને 'જ્ઞાન' નામે [ઠેકઠેકાણે] યથા.

ટીકા :-

(૧) [પ્રાયોગિક તેમજ વૈસસિક બંને ગુણોના સામર્થ્ય વડે આત્માને પરના ગ્રહણ-ત્યાગ નથી :]

૧. * જ્ઞાન પરદ્રવ્યને કાંઈ પણ (જરા પણ) ગ્રહતું નથી.
* તથા છોડતું નથી, કારણ કે
૨. * પ્રાયોગિક (અર્થાત્ પરના નિમિત્તથી થયેલા)
* ગુણના સામર્થ્યથી તેમજ
૩. * વૈસસિક (અર્થાત્ સ્વાભાવિક)
* ગુણના સામર્થ્યથી જ્ઞાન વડે પરદ્રવ્યનું ગ્રહવું તથા
૪. * છોડવું અશક્ય છે.
* [આ રીતે પ્રાયોગિક તેમજ વૈસસિક એ બંને ગુણોના સામર્થ્ય વડે આત્માને પરના ગ્રહણ-ત્યાગ નથી.]

(૨) [હવે આચાર્યશ્રી જ્ઞાનને દેહની શંકા શા માટે ન કરવી તે સમજાવે છે :]

૧. * વળી (કર્મ-નોકર્માદિરૂપ) પરદ્રવ્ય જ્ઞાનનો-અમૂર્તિક આત્મદ્રવ્યનો
* આહાર નથી, કારણ કે તે મૂર્તિક પુદ્ગલદ્રવ્ય છે;
૨. * (અમૂર્તિકને મૂર્તિક આહાર હોય નહિ.)
* તેથી જ્ઞાન આહારક નથી.
૩. * માટે જ્ઞાનને દેહની શંકા ન કરવી.
* [તેથી હવે આગામી ગાથાઓમાં આચાર્યશ્રી દ્રવ્યલિંગોના મમકારને છોડાવશે.]

(૩) [હવે, આ શાસ્ત્રમાં ઠેરઠેર આત્માને 'જ્ઞાન' શા માટે કહેવામાં આવ્યો છે તે વિષે ભાષા ટીકાકાર ખુલાસો કરે છે :]

૧. * અહીં 'જ્ઞાન' કહેવાથી આત્મા સમજવો; કારણ
* કે, અભેદ વિવક્ષાથી લક્ષણમાં જ લક્ષ્યનો વ્યાપાર કરાય છે.
૨. * આ ન્યાયે ટીકાકાર આચાર્યદેવ
* આત્માને જ્ઞાન જ કહેતા આવ્યા છે.

કલ્પશ - ૨૩૮

ઉત્થાનિકા :—આત્માને દેહ જ નહિ હોવાથી, પુદ્ગલમય દેહસ્વરૂપ લિંગ (-વેષ, ભેષ, બાહ્ય ચિહ્ન)

મોક્ષનું કારણ નથી—એવા અર્થનું, આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * આમ શુદ્ધ જ્ઞાનને દેહ જ નથી; તેથી જ્ઞાનને
- * દેહમય લિંગ મોક્ષનું કારણ નથી.

કલ્પશામૃત :—

૧. * દેહ જ નથી શુદ્ધાત્મને આ રીત તેથી જ્ઞાનને
- ૨ે દેહમય સહુ લિંગ છે નહિ મોક્ષનું કારણ ખરે.

ગાથા - ૪૦૮, ૪૦૯

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :-

- ગાથા : * બહુવિધનાં મુનિલિંગને અથવા ગૃહસ્થીલિંગને
ગ્રહીને કહે છે મૂઢજન 'આ લિંગ મુક્તિમાર્ગ છે.' ૪૦૮.
* પણ લિંગ મુક્તિમાર્ગ નહિ, અર્હત નિર્મમ દેહમાં
બસ લિંગ છોડી જ્ઞાન ને ચારિત્ર, દર્શન સેવતા. ૪૦૯.

ટીકામૃત :-

૧. * [આ જગતમાં] લોકો અહો અજ્ઞાનમય દ્રવલિંગને
કો' મોક્ષમારગ માનતાં રે મોહથી દ્રવલિંગને;
૨. * [બસ માત્ર] ગ્રહણ કરે અહો છે, તે ગ્રહણ કરવું ખરે,
ઉપપન્ન નથી અર્થાત્ યુક્ત નથી ખરેખર કેમકે;
૩. * ભગવાન સહુ અરિહંતને રે શુદ્ધજ્ઞાનપણા લીધે,
દ્રવલિંગના આશ્રય અહા આ દેહના મમકારને;
૪. * તજવાથી શરીરાશ્રિત એવા દ્રવ્યલિંગ તણા અહા,
રે ત્યાગથી દ્રગ જ્ઞાન ને ચારિત્રની મુક્તિ તણા;
૫. * મારગપણે ઉપાસના દેખાય છે [સહુને અહો,]
અર્થાત્ તે [અરિહંત] દેહાશ્રિત એવા લિંગનો;
૬. * કરી ત્યાગ દર્શન જ્ઞાન ને ચારિત્રને મુક્તિ તણા,
મારગપણે આરાધતા દેખાય છે [જિનવાણીમાં.]

ટીકા :-

૧. * [આ જગતમાં] કેટલાક લોકો અજ્ઞાનથી દ્રવ્યલિંગને
* મોક્ષમાર્ગ માનતા થકા મોહથી દ્રવ્યલિંગને
૨. * જ ગ્રહણ કરે છે, તે (-દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માનીને ગ્રહણ કરવું તે)
* અનુપપન્ન અર્થાત્ અયુક્ત છે; કારણ કે
૩. * બધાય ભગવાન અર્હતદેવોને શુદ્ધજ્ઞાનમયપણું હોવાને લીધે
* દ્રવ્યલિંગને આશ્રયભૂત શરીરના મમકારનો
૪. * ત્યાગ હોવાથી, શરીરાશ્રિત દ્રવ્યલિંગના
* ત્યાગ વડે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની
૫. * મોક્ષમાર્ગપણે ઉપાસના જોવામાં આવે છે
* (અર્થાત્ તેઓ શરીરાશ્રિત દ્રવ્યલિંગનો
૬. * ત્યાગ કરીને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને
* મોક્ષમાર્ગ તરીકે સેવતા જોવામાં આવે છે).

ગાથા-૪૧૦

ઉત્થાનિકા :—હવે એ જ સિદ્ધ કરે છે (અર્થાત્ દ્રવ્યલિંગો મોક્ષમાર્ગ નથી, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે—એમ સિદ્ધ કરે છે) :—

ગાથા : * મુનિલિંગ ને ગૃહીલિંગ—એ લિંગો ન મુક્તિમાર્ગ છે;
ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાનને બસ મોક્ષમાર્ગ જિનો કહે. ૪૧૦.

ટીકામૃત :—

૧. * રે દ્રવ્યલિંગ નથી ખરેખર મોક્ષનો મારગ [કદા,]
એ કારણે કે તેહ શરીરાશ્રિત હોવાથી [યથા]
૨. * પરદ્રવ્ય છે, ને જ્ઞાન-કર્શન-ચરણ છે મુક્તિ તણા
બસ માર્ગ, કારણ કે અહો તેઓ જ આત્માને [સદા]
૩. * આશ્રિત છે, તેથી કહ્યાં છે સ્વદરવ [જિનવચનમાં]
[રે પંથ છે પરમાર્થનો બસ એક આત્મસિદ્ધિમાં.]

ટીકા :—

૧. * દ્રવ્યલિંગ ખરેખર મોક્ષમાર્ગ નથી
* કારણ કે તે (દ્રવ્યલિંગ) શરીરાશ્રિત હોવાથી
૨. * પરદ્રવ્ય છે. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ મોક્ષ
* -માર્ગ છે, કારણ કે તેઓ આત્માને
૩. * આશ્રિત હોવાથી સ્વદ્રવ્ય છે.
* [તેથી જ 'આત્મસિદ્ધિ' શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કે ત્રણે કાળમાં પરમાર્થનો પંથ એક જ હોય છે.]

ગાથા - ૪૧૧

ઉત્થાનિકા :—જો આમ છે (અર્થાત્ જો દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નથી અને દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે) તો આમ (નીચે પ્રમાણે) કરવું—એમ હવે ઉપદેશ કરે છે.

ગાથા : * તેથી તજ સાગાર કે અણગાર-ધારિત લિંગને,
ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાનમાં તું જોડ રે! નિજ આત્મને. ૪૧૧.

ટીકામૃત :—

૧. * એ કારણે કે દ્રવ્યલિંગ ન મોક્ષમારગ છે ખરે,
તેથી સહુ દ્રવ્યલિંગને છોડી અહો દર્શન અને
૨. * રે જ્ઞાન ને ચારિત્ર માત્ર જ મોક્ષમારગ હોઈને,
બસ જ્ઞાનદર્શનચરણ માત્ર મહીં જ રે નિજ આત્મને;
૩. * રે જોડવાને યોગ્ય છે—એવી અહા સૂત્રો તણી,
છે અનુમતિ [-થાઓ હવે નિજ અનુભૂતિ એ રીતથી.]

ટીકા :—

૧. * કારણ કે દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નથી,
* તેથી સમસ્ત દ્રવ્યલિંગને છોડીને દર્શન—
૨. * જ્ઞાનચારિત્રમાં જ, તે (દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર)
* મોક્ષમાર્ગ હોવાથી, આત્માને
૩. * જોડવાયોગ્ય છે—એમ સૂત્રની
* અનુમતિ છે. [-હવે મને એ જ રીતે નિજ આત્માનુભૂતિ થાઓ!]

કલશ-૨૩૯

ઉત્થાનિકા :—હવે આ જ અર્થને દ્રઢ કરતી આગળની ગાથાની સૂચનારૂપે શ્લોક કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * આત્માનું તત્ત્વ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રયાત્મક છે (અર્થાત્ આત્માનું યથાર્થરૂપ દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્રના ત્રિકસ્વરૂપ છે);
 - * તેથી મોક્ષના ઇચ્છુક પુરુષે
૨. * (આ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ) મોક્ષમાર્ગ એક જ
 - * સદા સેવવાયોગ્ય છે.

કલશામૃત :—

૧. * દ્રગ જ્ઞાન ને ચારિત્રમય ત્રિકસ્વરૂપ આતમતત્ત્વ છે,
તેથી અહો છે મોક્ષનો ઇચ્છુક તે પુરુષે ખરે;
૨. * (આ જ્ઞાનદર્શનચરણમય) જે માત્ર મુક્તિમાર્ગ છે,
બસ સેવવો તે યોગ્ય છે [—જિનવર તણો ઉપદેશ છે.]

ગાથા-૪૧૨

ઉત્થાનિકા :—હવે આ જ ઉપદેશ ગાથા દ્વારા કરે છે :—

ગાથા : * તું સ્થાપ નિજને મોક્ષપંથે, ધ્યા, અનુભવ તેહને;
તેમાં જ નિત્ય વિહાર કર, નહિ વિહર પરદ્રવ્યો વિષે. ૪૧૨

ટીકામૃત :—

(૧) [હે ભવ્યા! ત્રિકાળી દ્રવ્યના આશ્રય વડે પોતાના આત્માને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમાં નિરંતર સ્થાપ :]

૧. * અનાદિના સંસારથી લઈને અહો [આ] આતમા,
પોતે જ નિજની બુદ્ધિ*ના અપરાધથી પરદ્રવ્યમાં—
૨. * રાગાદિમાં—રહેતો ભલે હોવા છતાં નિરંતરે,
નિજબુદ્ધિના ગુણથી** જ પાછો તેમનાથી વાળીને;
૩. * તેને અતિ નિશ્ચળપણે દ્રગ-જ્ઞાન ને ચારિત્રમાં,
હે ભવ્યજન! નિર અંતરે તું સ્થાપજે તેને સદા.

(૨) [હે ભવ્યા! પોતાના આત્મામાં અત્યંત એકાગ્ર થઈને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને જ ધ્યા :]

૧. * ને અન્ય સહુ ચિંતા તણા નિરોધથી એકાગ્ર રે
અત્યંત તું થઈ, ધ્યાવજે બસ જ્ઞાન-દર્શન-ચરણને.

(૩) [હે ભવ્યા! સમસ્ત કર્મ તથા કર્મફળચેતનાને ત્યાગીને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને જ અનુભવ :]

૧. * ને સર્વ કર્મની ચેતના, સહુ કર્મફળની ચેતના,
કરી ત્યાગ તેઓનો [થઈ તું વિમુખ એનાથી] અહા;
૨. * રે શુદ્ધજ્ઞાનની ચેતનામય જ્ઞાન-દર્શન-ચરિત્રને,
બસ ચેત તું—અનુભવન કર તું—તેમનો હે ભવ્ય ને

(૪) [હે ભવ્યા! દર્શન-જ્ઞાનચારિત્રના નિર્મળ પરિણામમાં નિત્ય વિહાર કર—તેમાં એકાગ્ર થા :]

૧. * [નિજના જા] દ્રવ્યસ્વભાવના લક્ષે પ્રતિક્ષણ ઉપજતા,
પરિણામ પોતાને અહો જે, તે-પણાથી જે સદા;
૨. * (અર્થાત્ પરિણામીપણાથી) જેહ થઈ તન્મય ખરે,
દ્રગ-જ્ઞાન ને ચારિત્રના પરિણામવાળો થઈ અરે;
૩. * દ્રગ-જ્ઞાન ને ચારિત્રમાં જ વિહાર તું કરજે સદા,
[તું વિહરજે નિજ જ્ઞાનમાં હે જ્ઞાની! આ રીતે અહા.]

(૫) [હે ભવ્યા! નિજ જ્ઞાનસ્વરૂપને અવલંબીને સમસ્ત પરદ્રવ્યોમાં-વિકલ્પોમાં ન વિહાર કર :]

૧. * બસ એક જ્ઞાનસ્વરૂપને જ અચળપણે અવલંબીને,
જે જ્ઞેયરૂપે હોઈને છે જે ઉપાધિસ્વરૂપ તે;

* બુદ્ધિ = પ્રજ્ઞા; ** ગુણ = પર્યાય

૨. * ફેલાય છે જે સર્વ રીતે તે સહુ પરદ્રવ્યમાં,
ન વિહાર કર જરીયે અહા [-ચારિત્ર પૂર્ણ થશે યથા.]

ટીકા :-

- (૧) [હે ભવ્યા! ત્રિકાળી દ્રવ્યના આશ્રય વડે પોતાના આત્માને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમાં નિરંતર સ્થાપ :]
૧. * (હે ભવ્યા!) પોતે અર્થાત્ પોતાનો આત્મા અનાદિ સંસારથી માંડીને
* પોતાની પ્રજ્ઞાના (-બુદ્ધિના) દોષથી પરદ્રવ્યમાં—
૨. * રાગદ્વેષાદિમાં—નિરંતર સ્થિત રહેલો હોવા છતાં,
* પોતાની પ્રજ્ઞાના ગુણ વડે જ તેમાંથી પાછો વાળીને
૩. * તે અતિ નિશ્ચળપણે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં
* નિરંતર સ્થાપ;
- (૨) [હે ભવ્યા! પોતાના આત્મામાં અત્યંત એકાગ્ર થઈને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને જ ધ્યા :]
૧. * તથા સમસ્ત કર્મચેતના અને કર્મફળચેતનાના
* ત્યાગ વડે
૨. * શુદ્ધજ્ઞાનચેતનામય થઈને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને
* જ [હે ભવ્યા!] તું ચેત-અનુભવ; તથા
- (૪) [હે ભવ્યા! દર્શનજ્ઞાનચારિત્રના નિર્મળ પરિણામમાં નિત્ય વિહાર કર—તેમાં એકાગ્ર થા :]
૧. * દ્રવ્યના સ્વભાવના વશે (પોતાને) જે ક્ષણે ક્ષણે પરિણામો ઊપજે છે
* તે—પણા વડે
૨. * (અર્થાત્ પરિણામીપણા વડે) તન્મય પરિણામવાળો
* (-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમય પરિણામવાળો) થઈને
૩. * દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં જ વિહર;
* [આ રીતે હે જ્ઞાની! તું પોતાના જ્ઞાનમાં જ નિત્ય વિહરજે.]
- (૫) [હે ભવ્યા! નિજ જ્ઞાનસ્વરૂપને અવલંબીને સમસ્ત પરદ્રવ્યોમાં-વિકલ્પોમાં ન વિહાર કર :]
૧. * જ્ઞાનરૂપને એકને જ અચળપણે અવલંબતો થકો,
* જેઓ જ્ઞેયરૂપ હોવાથી ઉપાધિસ્વરૂપ છે એવાં
૨. * સર્વ તરફથી ફેલાતાં સમસ્ત પરદ્રવ્યોમાં
* જરા પણ ન વિહર. [-આમ થતાં તારું ચારિત્ર યથા પ્રકારે પૂર્ણ થશે અર્થાત્ તને યથાખ્યાત ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થશે.]

કળશ-૨૪૦

ઉત્થાનિકા :—હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ જે આ એક નિયત મોક્ષમાર્ગ
* છે તેમાં જ જે પુરુષ સ્થિતિ પામે છે
૨. * અર્થાત્ સ્થિત રહે છે,
* તેને જ નિરંતર ધ્યાવે છે;
૩. * તેને જ ચેતે—અનુભવે છે, અને અન્ય દ્રવ્યોને
* નહિ સ્પર્શતો થકો તેમાં જ નિરંતર વિહાર કરે છે, તે પુરુષ,
૪. * જેનો ઉદય નિત્ય રહે છે એવા સમયના સારને
* (અર્થાત્ પરમાત્માના રૂપને) થોડા કાળમાં જ અવશ્ય
૫. * પામે છે,—અનુભવે છે.
* [એવો જીવ નિયમથી સાદિ અનંત કાળ સમાધિસુખમાં રહે છે.]

કળશામૃત :—

૧. * ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાનમય આ નિયત મારગ મોક્ષનો
જે એક છે, તેમાં જ પામે સ્થિતિ જે નર તે અહો;
૨. * અર્થાત્ સ્થિત રહે અહો છે પુરુષ તે તેમાં સદા,
તેને જ ધ્યાવે છે ખરે તે પુરુષ, [તેમ જ જે અહા;]
૩. * તેને જ ચેતે—અનુભવે છે, ને અહા પરને કદા
નથી સ્પર્શતો પણ તે, તથા તેમાં જ વિહરે છે સદા;
૪. * જેનો ઉદય નિત્યે રહે છે એ સમયના સારને,
અર્થાત્ પરમાત્મા તણા રૂપને જરૂરથી જીવ તે;
૫. * પામે જ છે—અનુભવ કરે છે—અલ્પકાળે તે અહા;
[સાદિ અનંત સમાધિસુખમાં નિયમથી રહે છે સદા.]

કલશ-૨૪૧

ઉત્થાનિકા :—‘જેઓ દ્રવ્યલિંગને જ મોક્ષમાર્ગ માની તેમાં મમત્વ રાખે છે તેમણે સમયસારને અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માને જાણ્યો નથી’—એમ હવેની ગાથામાં કહેશે; તેની સૂચનાનું કાવ્ય પ્રથમ કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :-

(૧) [વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તનારને સમયસારની પ્રાપ્તિ થતી નથી :]

૧. * જે પુરુષ આ પૂર્વોક્ત પરમાર્થસ્વરૂપ
* મોક્ષમાર્ગને છોડીને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં
૨. * સ્થાપેલા પોતાના આત્મા વડે દ્રવ્યમય લિંગમાં
* મમતા કરે છે (અર્થાત્ એમ માને છે
૩. * કે આ દ્રવ્યલિંગ જ અમને મોક્ષ પમાડશે),
* તે પુરુષો તત્ત્વના યથાર્થ જ્ઞાનથી રહિત વર્તતા થકા
૪. * હજુ સુધી સમયના સારને (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માને)
* દેખતા અનુભવતા નથી.

(૨) [એ સમયસાર કેવો છે તેનું હવે વર્ણન કરે છે :]

૧. * કેવો છે સમયસાર અથવા શુદ્ધ આત્મા?
* નિત્ય પ્રકાશમાન છે (અર્થાત્ કોઈ પ્રતિપક્ષી
૨. * થઈને જેના ઉદયનો નાશ કરી શકતું નથી),
* અખંડ છે (અર્થાત્ જેમાં અન્ય જ્ઞેય આદિના નિમિત્તે
૩. * ખંડ થતા નથી), એક છે (અર્થાત્
* પર્યાયોથી અનેક અવસ્થારૂપ થવા છતાં
૪. * જે એકરૂપપણાને છોડતો નથી),
* અતુલ (-ઉપમારહિત) જેનો પ્રકાશ છે
૫. * (કારણ કે જ્ઞાનપ્રકાશને સૂર્યાદિકના પ્રકાશની
* ઉપમા આપી શકાતી નથી),
૬. * સ્વભાવપ્રભાનો પુંજ છે
* (અર્થાત્ ચૈતન્યપ્રકાશના સમૂહરૂપ છે),
૭. * અમલ છે (અર્થાત્ રાગાદિ વિકારરૂપી મળથી રહિત છે).
* (આ રીતે, જેઓ દ્રવ્યલિંગમાં મમત્વ કરે છે

(૩) [કારણસમયસારના અનુભવ વિના કાર્યસમયસાર પ્રાપ્ત થતો નથી.]

૧. * તેમને નિશ્ચય-કારણસમયસારનો અનુભવ

- * નથી, તો પછી તેમને
- ૨. * કાર્યસમયસારની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય?
- * [હવે આ વાતને મુનિવર શ્રી કુંદકુંદાર્યદેવ આગામી ગાથામાં કહેશે.]

કળશામૃત :-

(૧) [વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તનારને સમયસારની પ્રાપ્તિ થતી નથી :]

૧. * જે પુરુષ આ પૂર્વે કથિત પરમાર્થસ્વરૂપે છે સદા,
તે મોક્ષમારગ છોડીને, વ્યવહાર મારગમોક્ષમાં;
૨. * સ્થાપેલ નિજ આત્મા વડે બસ દરવલિંગ મહીં અરે,
મમતા કરે છે (એટલે કે એમ માને છે ખરે;
૩. * કે દ્રવ્યમય આ લિંગ અમને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવશે,
તે પુરુષ તત્ત્વ તણા જ સાચા જ્ઞાનરહિત થઈ અરે!
૪. * રે હજુ સુધી શુદ્ધાત્મને અથવા સમયના સારને,
નથી દેખતા કે અનુભવન કરતા [દરવલિંગી અરે!]

(૨) [એ સમયસાર કેવો છે તેનું હવે વર્ણન કરે છે :]

૧. * કેવો અહો છે તે સમયનો સાર કે શુદ્ધાત્મા?
નિત્યે પ્રકાશે જેહ છે (અર્થાત્ કો પ્રતિપક્ષી ના
૨. * થઈને અહો જેના ઉદયને નાશ કરી શકતું કદા,
અખંડ છે (-તેમાં અહા નિમિત્તથી જોયાદિના
૩. * ખંડો થતા નથી), [ને વળી] તે એક છે (અર્થાત્ કે
અનેક'વસ્થારૂપ પર્યાયોથી જેહ થતો ભલે;
૪. * નથી એકરૂપપણું કદીયે છોડતો તોપણ ખરે),
અતુલ છે—ઉપમા રહિત—જેનો અહો જ પ્રકાશ છે;
૫. * (એ કારણે કે સૂર્ય આદિકના પ્રકાશ તણી ખરે,
ઉપમા ન આપી શકાય છે [તે જ્ઞાનના રે પુંજને;]
૬. * નિજના સ્વભાવ તણી પ્રભાનો પુંજ છે (અર્થાત્ કે
ચૈતન્યના નૂરના સમૂહરૂપ [તેહ ચેતનદ્રવ્ય] છે;
૭. * છે અમલ તે (અર્થાત્ કે રાગાદિ મળથી રહિત છે.)
(આ રીત જે મમતા કરે છે દ્રવ્યલિંગ મહીં અરે—

(3) [કારણ સમયસારના અનુભવ વિના કાર્યસમયસાર પ્રાપ્ત થતો નથી :]

૧. * કારણસમયના સારનો અનુભવ કદીયે તેમને
નથી નિશ્ચયે, પછી પ્રાપ્તિ તો ક્યાંથી જ હો તે જીવને;
૨. * [કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપી અહો] કાર્યસમયના સારની?
[આ વાતને કહેશે હવે મુનિ કુંદકુંદાચાર્યશ્રી.]

ગાથા-૪૧૩

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થની ગાથા કહે છે :-

ગાથા : * બહુવિધનાં મુનિલિંગમાં અથવા ગૃહીલિંગો વિષે
મમતા કરે, તેણે નથી જાણ્યો 'સમયના સાર'ને. ૪૧૩.

ટીકામૃત :-

૧. * 'હું શ્રમણ છું' અથવા 'ઉપાસક છું હું શ્રમણ તણો' ખરે,
જેઓ અહો દ્રવલિંગમાં મમકારથી આવી અરે;
૨. * મિથ્યા અહંબુદ્ધિ કરે છે તે સહુથી જીવ જે,
અનાદિકાળથી આવતા વ્યવહારમાં મૂઢ વર્તીને;
૩. * આરૂઢ થતાં નથી નિશ્ચયે કે જે વિવેકથી પ્રૌઢ છે,
પરમાર્થથી સત્યાર્થ એવો તેથી છે ભગવાન જે;
૪. * એવા સમયના સારને નથી દેખતા ને પણ અહા,
અનુભવન પણ કરતા નથી [સહુ દ્રવ્યલિંગીઓ કદા.]

ટીકા :-

૧. * જેઓ ખરેખર 'હું શ્રમણ છું, હું શ્રમણોપાસક (-શ્રાવક) છું'
* એમ દ્રવ્યલિંગમાં મમકાર વડે
૨. * મિથ્યા અહંકાર કરે છે, તેઓ
* અનાદિરૂઢ (અનાદિકાળથી ચાલતા આવેલા) વ્યવહારમાં મૂઢ (મોહી) વર્તતા થકા,
૩. * પ્રૌઢ વિવેકવાળા નિશ્ચય (-નિશ્ચયનય) પર અનારૂઢ વર્તતા થકા,
* પરમાર્થ સત્ય (-જે પરમાર્થ સત્યાર્થ છે એવા) ભગવાન
૪. * સમયસારને દેખતા—
* અનુભવતા નથી.

કલશ-૨૪૨

ઉત્થાનિકા :—હવે આ જ અર્થનું કલશરૂપ કાવ્ય કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * વ્યવહારમાં જ જેમની દ્રષ્ટિ (-બુદ્ધિ) મોહિત છે
* એવા પુરુષો પરમાર્થને જાણતા નથી.
૨. * જેમ જગતમાં તુષ*ના જ્ઞાનમાં જ જેમની બુદ્ધિ મોહિત છે (-મોહ પામી છે)
* એવા પુરુષો તુષને જ જાણે છે, તંડુલ**ને જાણતા નથી.

કલશામૃત :—

૧. * વ્યવહારમાત્ર મહીં જ જેની દ્રષ્ટિ મોહિત છે સદા,
એવા પુરુષ પરમાર્થને નથી જાણતા કદીયે જરા;
૨. * છે બુદ્ધિ મોહિત જેમની તુષ*ના જ જ્ઞાન મહીં સદા,
તુષને જ, તંડુલ**ને નહિ એ જગતના જન જાણતા.

* તુષ = ડાંગરના ફેતરાં, અનાજના ફેતરાં

** તંડુલ = ફેતરાં વિનાના ચોખા, ફેતરાં વિનાનું અનાજ

કલ્પ-૨૪૩

ઉત્થાનિકા :—હવે આગળની ગાથાની સૂચનારૂપે કાવ્ય કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * જેઓ દ્રવ્યલિંગમાં મમકાર વડે અંધ-વિવેકરહિત છે,
* તેઓ સમયસારને જ દેખતા નથી; કારણ કે
૨. * આ જગતમાં દ્રવ્યલિંગ તો ખરેખર અન્ય દ્રવ્યથી થાય છે,
* આ જ્ઞાન જ એક પોતાથી (આત્મદ્રવ્યથી) થાય છે.

કલ્પશામૂત :—

૧. * દ્રવ્યલિંગમાં મમકારથી જે અંધ-રહિતવિવેક છે,
તેઓ સમયના સારને નથી દેખતા એ કારણે
૨. * કે જગતમાં દ્રવ્યલિંગ તો બીજા દરવથી થાય છે,
નિજના જ આત્મદ્રવ્યથી આ જ્ઞાન એક જ થાય છે.

ગાથા-૪૧૪

ઉત્થાનિકા :—‘વ્યવહારનય જ મુનિલિંગને અને શ્રાવકલિંગને—એ બંને લિંગોને મોક્ષમાર્ગ કહે છે,
નિશ્ચયનય કોઈ લિંગને મોક્ષમાર્ગ કહેતો નથી’—એમ હવે ગાથામાં કહે છે :—

ગાથા : * વ્યવહારનય એ ઉભય લિંગો મોક્ષપંથ વિષે કહે,
નિશ્ચય નહીં માને કદી કો લિંગ મુક્તિપથ વિષે. ૪૧૪.

ટીકામૃત :—

(૧) [વ્રતાદિના પરિણામ અશુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી પરમાર્થ નથી.]

૧. * રે ‘શ્રમણ’ ને છે જે ‘ઉપાસક શ્રમણના’—એ ભેદથી,
દ્રવલિંગ ઉભય પ્રકારના છે મોક્ષના મારગ મહીં;
૨. * —એવા પ્રકારે પ્રરૂપણા કેવળ અહો વ્યવહાર છે,
પરમાર્થ નથી તે, કેમકે તે પ્રરૂપણા પોતે જ છે;
૩. * અણશુદ્ધ દ્રવ્ય તણા અનુભવસ્વરૂપ તેથી તેહને,
સદ્ભાવ નથી પરમાર્થમયતાનો ખરે [જિનવર કહે;]

(૨) [દર્શનજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ શુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી પરમાર્થ છે :]

૧. * રે શ્રમણ ને છે જે ઉપાસક શ્રમણના—ભેદોથી બે
અતિકાંત, દ્રગ ને જ્ઞાનમાં જ પ્રવૃત્ત પરિણતિમાત્ર જે;
૨. * એ શુદ્ધ જ્ઞાન જ એક છે—એવું અહો નિસ્તુષ રે,
તે અનુભવન પરમાર્થ છે, એ કારણે કે તે ખરે;
૩. * પોતે જ શુદ્ધ દરવ તણા અનુભવનરૂપે હોઈને
તેને જ છે પરમાર્થપણું સાચું અહો [જિનવર કહે.]

(૩) [રાગની ક્રિયાથી નહિ પરંતુ જ્ઞાનની ક્રિયાથી સમયસારનો અનુભવ થાય છે :]

૧. * માટે જ જે વ્યવહારને પરમાર્થબુદ્ધિથી ખરે
—પરમાર્થ માનીને—કરે છે અનુભવન તેનું અરે!
૨. * નથી અનુભવન કરતા જ [કદી] તેઓ સમયના સારને;
[પણ] અનુભવે છે જે ખરે પરમાર્થબુદ્ધિથી જ રે
૩. * પરમાર્થને, તેઓ અનુભવે છે સમયના સારને;
[તેથી ન શ્રાવક કે મુનિના લિંગ મુક્તિપથ વિષે.]

ટીકા :—

(૧) [વ્રતાદિના પરિણામ અશુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી પરમાર્થ નથી :]

૧. * શ્રમણ અને શ્રમણોપાસકના ભેદે
* બે પ્રકારના દ્રવ્યલિંગો મોક્ષમાર્ગ છે

૨. * એવો જે પ્રરૂપણ-પ્રકાર (અર્થાત્ એવા પ્રકારની જે પ્રરૂપણ) તે કેવળ વ્યવહાર જ છે.
* પરમાર્થ નથી, કારણ કે તે (પ્રરૂપણ) પોતે
૩. * અશુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી તેને
* પરમાર્થપણનો અભાવ છે;

(૨) [દર્શનજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ શુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી પરમાર્થ છે :]

૧. * શ્રમણ અને શ્રમણોપાસકના ભેદોથી
* અતિકાંત, દર્શનજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્ત પરિણતિમાત્ર (-માત્ર દર્શન-જ્ઞાનમાં પ્રવર્તેલી પરિણતિરૂપ)
૨. * શુદ્ધ જ્ઞાન જ એક છે—એવું જે નિસ્તુષ (-નિર્મળ)
* અનુભવન તે પરમાર્થ છે, કારણ કે તે (અનુભવન)
૩. * પોતે શુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવ સ્વરૂપ હોવાથી
* તેને જ પરમાર્થપણું છે.

(૩) [રાગની ક્રિયાથી નહિ પરંતુ જ્ઞાનની ક્રિયાથી સમયસારનો અનુભવ થાય છે :]

૧. * માટે જેઓ વ્યવહારને જ પરમાર્થબુદ્ધિથી
* (-પરમાર્થ માનીને) અનુભવે છે,
૨. * તેઓ સમયસારને જ નથી અનુભવતા;
* [પરંતુ] જેઓ પરમાર્થને પરમાર્થબુદ્ધિથી અનુભવે છે,
૩. * તેઓ જ સમયસારને અનુભવે છે.
* [આ રીતે નિશ્ચયથી મુનિલિંગ અથવા શ્રાવકલિંગ એ બંને મુક્તિપથમાં નથી—એ સિદ્ધ થયું.]

કલશ-૨૪૪

ઉત્થાનિકા :—‘બહુ કથનથી બસ થાઓ, એક પરમાર્થનો જ અનુભવ કરો’—એવા અર્થનું કાવ્ય કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * બહુ કહેવાથી અને
 - * બહુ દુર્વિકલ્પોથી બસ થાઓ, બસ થાઓ;
૨. * અહીં એટલું જ કહેવાનું છે કે આ પરમાર્થને
 - * એકને જ નિરંતર અનુભવો, કારણ
૩. * કે નિજરસના
 - * ફેલવથી પૂર્ણ જે જ્ઞાન
૪. * તેના સ્ફુરાયમાન થવામાત્ર જે સમયસાર
 - * (-પરમાત્મા) તેનાથી ઊંચું ખરેખર બીજું કાંઈ પણ
૫. * નથી (-સમયસાર સિવાય બીજું કાંઈ પણ સારભૂત નથી.)
 - * [આ જગતમાં તે ઉત્કૃષ્ટથી પણ મહા ઉત્કૃષ્ટ છે.]

કલશામૃત :—

૧. * બસ થાઓ, બસ થાઓ, બહુ કહેવાથી [વચન વડે] અને બહુ દુર્વિકલ્પોથી [અરે વ્યવહારના ભેદોરૂપે;]
૨. * કહેવાનું અહીં બસ એટલું છે કે અહો પરમાર્થને આ, એકને જ અનુભવો નિરંતરે એ કારણે
૩. * કે [જ્ઞાન ને આનંદ, શાંતિ આદિ] નિજરસના અહા, ફેલાવથી છે પૂર્ણ એવું જ્ઞાન (અથવા આત્મા;)
૪. * તેના પ્રગટપણારૂપે છે સમયસાર અહા અહા! પરમાત્મા—તેનાથી બીજું ઊંચું કાંઈ પણ [કદા;]
૫. * નથી, [તેથી] કાંઈ સારભૂત નથી અહો એના સિવા; [આ જગતમાં ઉત્કૃષ્ટથી ઉત્કૃષ્ટ પણ છે તે મહા!]

કલશ - ૨૪૫

ઉત્થાનિકા :—હવે છેલ્લી ગાથામાં આ સમયસાર ગ્રંથના અભ્યાસ વગેરેનું ફળ કહીને આચાર્ય ભગવાન આ ગ્રંથ પૂર્ણ કરશે; તેની સૂચનાનો શ્લોક પ્રથમ કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * આનંદમય વિજ્ઞાનઘનને
* (-શુદ્ધ પરમાત્માને, સમયસારને) પ્રત્યક્ષ કરતું
૨. * આ એક (-અદ્વિતીય) અક્ષય જગત-ચક્ષુ
* (-સમયપ્રાભુત) પૂર્ણતાને પામે છે.

કલશામૃત :—

૧. * આનંદમય વિજ્ઞાનઘન [એવા] સમયના સારને,
-કે શુદ્ધ પરમાત્મા અહો ને—જે કરે પ્રત્યક્ષ તે;
૨. * આ એક—અદ્વિતીય અક્ષય જગતચક્ષુ જેહ છે,
તે સમયપ્રાભુત પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થાયે છે [હવે.]

ગાથા—૪૧૫

ઉત્થાનિકા :—હવે ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવ આ ગ્રંથને પૂર્ણ કરે છે તેથી તેના મહિમારૂપે તેના અભ્યાસ વગેરેનું ફળ ગાથામાં કહે છે :—

ગાથા : * આ સમયપ્રાભુત પઠન કરીને, અર્થ-તત્ત્વથી જાણીને,
ઠરશે અરથમાં આતમા જે, સૌખ્ય ઉત્તમ તે થશે. ૪૧૫.

ટીકામૃત :-

(૧) [શબ્દબ્રહ્મ સમાન આ શાસ્ત્રને સ્વલક્ષે અર્થથી અને તત્ત્વથી નિર્ણયપૂર્વક જાણવું જોઈએ :]

૧. * રે સમયસાર સ્વરૂપ આ ભગવાન પરમાત્મા અહો,
કે જે પ્રકાશક વિશ્વનો છે તેથી વિશ્વસમય કહ્યો;
૨. * તેનું પ્રતિપાદન અહો કરતું જ હોવાથી ખરે,
જે શબ્દબ્રહ્મ સમાન છે પોતે જ એવા શાસ્ત્રને;
૩. * જે આતમા નિજલક્ષથી ભણીને, અહો આ વિશ્વને
જે છે સમર્થ પ્રકાશવામાં, તેહ પરમાર્થે ખરે;
૪. * ચૈતન્ય-નૂર આત્મા તણો નિર્ણય કરતો [જીવ તે,]
(આ શાસ્ત્રને) રે અર્થથી ને તત્ત્વથી [પણ] જાણીને;

(૨) [અનેપછી તેના જ અર્થમાં ઠરવાથી આત્મા પોતે સૌખ્યસ્વરૂપ થઈ જાય છે :]

૧. * તેના જ અર્થસ્વરૂપ [આ] ભગવાન એક જ પૂર્ણ જે,
વિજ્ઞાનઘન પરબ્રહ્મ*માં સ્થિત સર્વ ઉદ્યમથી થશે;
૨. * તે આતમા તત્ક્ષણ અહો સાક્ષાત્ પ્રગટ થતા અરે!
ચૈતન્યરસથી ભરેલ ભાવ મહી જ એક સુસ્થિત ને
૩. * આકુળતાથી રહિત હોવાને લીધે છે 'વાચ્ય' જે,
એ (સૌખ્ય) પરમાનંદ શબ્દ વડે અહો ઉત્તમ અને
૪. * આકુળતાથી રહિતપણું છે જેહનું લક્ષણ અહા!
એવા જ સૌખ્યસ્વરૂપ પોતે થઈ જશે [પરમાત્મા.]

ટીકા :-

(૧) [શબ્દબ્રહ્મ સમાન આ શાસ્ત્રને અર્થથી અને તત્ત્વથી નિર્ણયપૂર્વક જાણવું જોઈએ :]

૧. * સમયસારભૂત આ ભગવાન પરમાત્માનું
* કે જે વિશ્વનો પ્રકાશક હોવાથી વિશ્વ સમય છે
૨. * તેનું—પ્રતિપાદન કરતું હોવાથી
* જે પોતે શબ્દબ્રહ્મ સમાન છે એવા આ શાસ્ત્રને

* પરબ્રહ્મ = પરમબ્રહ્મ

૩. * જે આત્મા ખરેખર* ભણીને, વિશ્વને
* પ્રકાશવામાં સમર્થ એવા પરમાર્થભૂત,
૪. * ચૈતન્ય-પ્રકાશરૂપ આત્માનો નિશ્ચય કરતો થકો
* અર્થથી** અને તત્ત્વથી*** જાણીને,
(૨) [અને પછી તેના જ અર્થમાં ઠરવાથી આત્મા પોતે સૌખ્યસ્વરૂપ થઈ જાય છે :]
૧. * તેના જ અર્થભૂત ભગવાન એક પૂર્ણ
* વિજ્ઞાનઘન પરમબ્રહ્મમાં સર્વ ઉદ્દમથી સ્થિત થશે,
૨. * તે આત્મા, સાક્ષાત્ તત્ક્ષણ પ્રગટ થતા
* એક ચૈતન્યરસથી ભરેલા સ્વભાવમાં સુસ્થિત અને
૩. * નિરાકુળ (—આકુળતા વિનાનું) હોવાને લીધે જે
* (સૌખ્ય) ‘પરમાનંદ’ શબ્દથી વાચ્ય છે, ઉત્તમ છે અને
૪. * અનાકુળ લક્ષણવાળું છે
* એવા સૌખ્યસ્વરૂપ પોતે જ થઈ જશે.

* ખરેખર = સમ્યક્ પ્રકારે = સ્વલક્ષે

** અર્થ = પદાર્થ = દ્રવ્ય

*** તત્ત્વ = ભાવ, સ્વભાવ, શક્તિ, ત્રિકાળી ભાવ, ગુણ

કળશ-૨૪૬

ઉત્થાનિકા :—હવે આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનના અધિકારની પૂર્ણતાનો કળશરૂપ શ્લોક કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :—

૧. * આ રીતે આ આત્માનું તત્ત્વ (અર્થાત્ પરમાર્થભૂત સ્વરૂપ
* જ્ઞાનમાત્ર નક્કી થયું—
૨. * કે જે (આત્માનું) જ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વ અખંડ છે
* (અર્થાત્ અનેક જ્ઞેયાકારથી અને પ્રતિપક્ષી કર્મોથી જોકે
૩. * ખંડ ખંડ દેખાય છે તોપણ જ્ઞાનમાત્રમાં ખંડ નથી),
* એક છે (અર્થાત્ અખંડ હોવાથી
૪. * એકરૂપ છે), અચળ છે (અર્થાત્
* જ્ઞાનરૂપથી ચળતું નથી—જ્ઞેયરૂપ થતું નથી),
૫. * સ્વસંવેદ્ય છે (અર્થાત્ પોતાથી જ પોતે જણાય છે),
* અને અબાધિત છે (અર્થાત્ કોઈ ખોટી યુક્તિથી બાધા પામતું નથી)

કળશામૃત :—

૧. * પરમાર્થભૂત સ્વરૂપ અથવા તત્ત્વ આ આત્મા તણું,
આ રીત છે બસ જ્ઞાનમાત્ર જ તે અહો નક્કી થયું;
૨. * રે જ્ઞાનમાત્ર જ તત્ત્વ તેહ અખંડ છે આત્મા તણું,
અનેક જ્ઞેયાકારથી, પ્રતિપક્ષી કર્મોથી થતું
૩. * તે ખંડ ખંડ જણાય છે; પણ જ્ઞાનમાં નહિ ખંડ છે,
વળી એક છે અર્થાત્ તેહ અખંડ હોવાથી ખરે
૪. * છે એકરૂપે, ને અહો છે અચળ તે અર્થાત્ કે
ચળતું નથી તે જ્ઞાનરૂપથી, જ્ઞેયરૂપ ન થાય છે;
૫. * જણાય છે પોતે સ્વયંથી તેથી સ્વસંવેદ્ય છે,
કુતર્કથી બાધિત નથી તેથી અબાધિત છે ખરે.

‘આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદાચાર્યદેવ પ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ વિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનનો પ્રરૂપક નવમો અંક સમાપ્ત થયો.’